710

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ДРУГИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ДРУГОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

У ЛЬВОВІ 1929
НАКЛАДОМ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК
ПРИ КУРАТОРІЇ ШКІЛЬНОГО ЛЬВІВСЬКОГО ОКРУГА.

10

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ДРУГИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ДРУГОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

4710

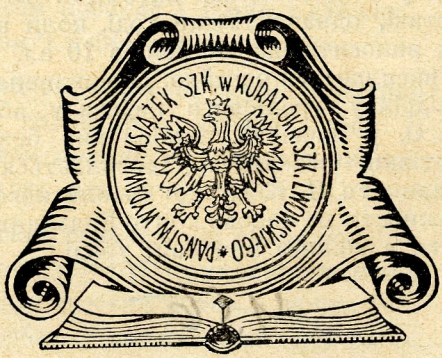

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

Ціна 4 зл. 90 ґр.

У ЛЬВОВІ 1929
НАКЛАДОМ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК
ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА.

1141.4-942.2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ШКІЛЬНИХ КНИЖОК ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА У ЛЬВОВІ
вул. Куркова 21, ч. телєфону 28-47. Чекове конто № 141.751

Шкільних книжок, виданих накладом Державного Видавництва шкільних книжок при Кураторії Л. Ш. О., не вільно продавати по цінах вищих над ті, що їх означено на заголовнім листі. Кожна книжка, видана накладом цього видавництва, має на заголовнім листі урядову печатку з державним орлом і написом: „Państw. Wydawn. książek szk. w Kurat. Okr. Szk. Lwowskiego".

Примірників, які не мають цеї печатки, не вільно продавати в торгівлі, ані вживати в школах.

Ті, що купують книжки, одержують 20% опусту при закупні в осідку Видавництва, натомість 18% опусту при замісцевій доставі, одначе тільки тоді, коли вартість замовлених книжок виносить що найменше 10 зл.

Книжки висилається негайно. Замовлення можна довершувати на відрізку грошового переказу або на „Доказі вплати" П. К. О. у Варшаві. Замовлення без попереднього надіслання готівки, чи задатку, висилається за почтовим побранням. Блянкети П. К. О. до безплатного пересилання грошової належности на чекове конто Видавництва № 141.751 можна набувати в кожнім почтовім уряді.

456

З друкарні Л. С. Т. В., Львів, вул. Льва Сапіги, ч. 77.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3058

ВЕРЕСЕНЬ

1. ВЕРЕСЕНЬ — СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО.
2. ЛАКОМИЙ РЯБКО — НАРОДНЯ СМІХОВИНКА.
3. ПАН ТА ЦИГАН — НАРОДНЯ СМІХОВИНКА.
4. КОЗАК І КОРОЛЬ — СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ.
5. МЕТЕЛИК І КАПУСТА — ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО.
6. ЗАЯЦЬ І ЇЖАК — ІВАН ФРАНКО.
7. ВОВК І КІТ — ЛЕОНІД ГЛІБІВ.
8. БРАТ І СЕСТРА — ОСИП ФЕДЬКОВИЧ.
9. ДАЙ, БОЖЕ, ЗДОРОВЛЯ КОРОВІ! — Т. БОРДУЛЯК.
10. ПРО ДВОХ БРАТІВ — НАРОДНЯ КАЗКА.

1. ВЕРЕСЕНЬ.

Теплий ще вересень дивну мережку [1])
Злотом червоним на листях заплів,
Злотом посипав і трави і стежку,
Пахом [2]) осіннім сади напоїв.

Ясний ще вересень журні [3]) мотиви
Грає тихенько на струнах душі;
Раптом полине над заспані ниви,
Збудить луною густі комиші... [4])

Барвами сонечка ліс розмалює,
Скличе у зграї [5]) рухливі пташок,
З ними щебече, літає й ночує
В вербах, у лозах дрімливих заток.

Серце тривогою стукає в груди...
Золото вересня — злото оман;
Щастя блискуче серпанком зануди
Хутко повиє осінній туман...

Спиридон Черкасенко.

Примітки: [1]) мережка — дірчастий взір, для якого витягається окремі нитки з полотна й ті, що остали обкидається білими нитками; [2]) пах пахощі, запах; [3]) журні — журливі; [4]) комиш — осока, троща; [5]) зграї — більші гурти, табунці.

2. ЛАКОМИЙ РЯБКО.

Десь удалося Рябкові роздобути собі добру кістку з мясом. Він узяв її в зуби й несе додому через річку. Зійшов на кладку й уже був на середині, як ото глянув ненароком[1]) у воду і бачить, що якийсь кудлатий та рябий[2]) пес держить у зубах добренну кістку. Рябко пустив свою та — до чужої у воду. Що за диво? Нема ні кістки, ні собаки!

Рябко почав уже тоді свою кісточку шукати. Та ба! Що в воду впало — пропало!

Народня сміховинка.

Примітки: [1]) мимохіттю; [2]) перістий, сорокатий (від того: „Рябко").

3. ПАН ТА ЦИГАН.

Нанявся раз циган у пана на косовицю. Наївся добре рано вдома та й пішов у поле з іншими косарями. Тільки повиймали коси, а циган каже:

— Та хіба пополуднуймо відразу та й будемо косити.

— Пополуднуймо!

Наїлися.

— Та відпочиньмо трохи, — каже циган.

Відпочили.

— Та хіба ще й попідвечіркуймо!

Попідвечіркували, полягали — сплять до вечора. Увечері збираються додому. Приїздять.

— Покосили все? — питається пан.

— Покосили, — каже циган, — але ми так помучилися, що належалосяб дати нам ще трохи сала.

— Ей, давати вам чотири рази їсти та ще й сала!? То забагато! — каже пан.

— Не хочете дати сала, то щоб вам до завтра трава назад встала! — сказав циган та пішов.

Виходить пан другого дня на сіножать, — аж трава стоїть.

— І не ліпше було мені дати циганові сала, ніж наймати знов косарів! — каже пан.

Народня сміховинка.

4. КОЗАК І КОРОЛЬ.

Став багатий колись пан короля благати,
Щоб король йому схотів воєводство дати.
А король йому сказав: „Відгадай три штуки!
Відгадаєш — тоді на́! А як ні — на муки!
Перша штука: Скільки зір в небі серед літа?
Друга штука: Покажи середину світа!
Третя штука: Угадай, що думати буду!
І от тобі цілий рік для твого розсуду!“ [1])

Відійшов багач назад, та так йому нудно:
Не вгадати — так біда, а вгадати — трудно!
Сидить, плаче неборак; козак проїзджає:
„Чого плачете ви так? — старого питає.
Той і каже: „Так і так!...“ — „Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас на одвіт [2]) поїду!“

І палицю в руки взяв, в кожух одягнувся,
Чорні вуси підбілив, в чоботи озувся
І чим дуж [3]) до короля.
Король оглядає:
„А що, пане, скільки зір?“ — з міною [4]) питає.
Той кожуха одкотив, чи — як довелося:
„Стільки, — каже, — в небі зір, скільки тут волосся.“
Задумався сам король від його одвіту:
— „Ану, — каже, — покажи середину світу!“
А той палицю підняв, може, з пів аршина [5])
Та в підлогу нею гуп: „Отут середина!“
Почухався наш король, ще раз поглядає:
— „Щож я думаю тепер? — козака питає.
— „Думаєте, що я пан!“ — „А то що за річі?“ —
— „То за річі, що не пан, а козак із Січі!“

Засміявся наш король, подарував тому [6]),
А козака відослав в золоті додому.

Степан Руданський.

Примітки: [1]) надуми; [2]) відповідь (поїду дати відповідь); [3]) чим скорше; [4]) бутно, бундючно, певний себе; [5]) около 35 cm; [6]) панові воєводство.

5. МЕТЕЛИК І КАПУСТА.

Легенький, як вітрець, метелик над квітками
Літав: сідав то на фасолю, то на мак...
Капуста, що колись своїми пелюстками [1])
Його живила, каже так:
„Прилинь до мене, сядь хоч на одну хвилину,
Мій сину...“

„Пху! Не видав твого дурного качана,
Капусто навісна!“ [2])
Сказало паненя летюче.
— „Ти бачиш убрання лискуче;
Його я понесу в рясний [3]) садок
До гарних, до пахучих квіточок“.

Йому на цюю горду мову
Капуста каже знову:
„Згадай, мій сину, ти тоді не величавсь [4]),
Як був ти гусенню [5]) та мною годувавсь.
Але таких, як ти, на світі є доволі,
Що в кращій долі
Забули рід і хати відреклись,
Що годувала їх колись“.

Володимир Самійленко.

Примітки: [1]) пелюстка — капустяне листя; [2]) навіжений, бісуватий, божевільний; [3]) густий, багатий в листя, квіття, плоди; [4]) хвалився; [5]) гусеницею.

6. ЗАЯЦЬ І ЇЖАК.

Була неділенька, під осінь уже, саме коли гречки відцвітали. Сонечко зійшло ясно на небі, вітрець теплий проходжувався по стернях, жайворонки співали високо-високо в повітрі, бжілки бреніли в гречанім цвіті, а люди, святочно повбирані, йшли до церкви. Все, що жило, радувалося милою днинкою і їжак також.

Їжак стоїть собі край дверей у своєї нори, заложив руки за пояс, виставив ніс на теплий вітер та й мугикає [1]) собі зтиха пісеньку — чи гарну, чи не гарну — кому там

що до того! Як уже знає, так співає! Мугикає собі тихенько, а далі подумав собі:

— Поки там моя жінка миє дітей та дає їм свіжі сорочечки, дай лишень, піду я трохи в поле, пройдуся та й на свої буряки подивлюся, чи добре виросли.

Буряки були недалеко від його хати. Їжак брав їх, скільки йому треба було на страву для своєї родини і для нього й говорив завсігди „мої буряки". Ну, добре. Осторожно запер він за собою двері й поплівся стежкою в поле. Недалеко й прийшов і саме попри терновий кущ хотів скрутити і навправці[2]) піти до буряків, аж тут настрічу йому заяць. Він також так був вийшов на прохід і хотів при тій нагоді навідатися до „своєї" капусти.

Побачивши зайця, їжак поклонився йому чемненько і привітав його святою неділею. Та заяць був собі великий панич і дуже горда штука. Він не відповів нічого на їжакове привітання, тільки глянув на нього дуже звисока й відізвався:

— Ого, а ти чого так рано ось тут по полі волочишся?

— На прохід вийшов, — відповів їжак.

— На прохід? — зареготався заяць. — А я думав, що твоїм ногам ліпше булоб лежати, ніж лазити на прохід!

Ця насмішка дуже розсердила їжака, що як що можна йому говорити, все він знесе, але коли хто його ноги бере на кпини, то він того не може дарувати, власне для того, що з божого допусту ноги в нього криві.

— Ти, певно, думаєш, — мовить їжак до зайця, — що ти своїми довгими лабами більше докажеш?

— І певно, — відповів заяць.

— Можемо зробити пробу, мовить їжак. — Ану побиймося об заклад, побачиш, чи я тебе не перегоню.

— Це вже сміх людям сказати! Ти своїми кривульками[3]) перебіжиш мене? — сміявся заяць. — Ну, про мене, зробимо пробу, коли маєш до цього охоту.

— Про що заклад?

— Про дуката! — Мовить їжак.

— Приймаю! — відповідає заяць. — Давай руку! А тепер біжім!

— Ну, ну, ну, так нагло не маємо чого квапитися, — відповів їжак. — Я ще зовсім натще серця[4])! Мушу наперед піти до дому, трошки поснідати, а за пів години верну на оце місце.

Заяць не мав нічого проти того, бо й йому хотілося перед тим похрупати трохи свіжої капусти. А їжак тимчасом поплентався додому.

— Чекай ти, зайчику, — думав він по дорозі. — Ти надієшся на свої довгі ноги, але я тобі таки заграю не тої. Правда, що ти панич великий, але в голові в тебе розуму небагато. Заплатиш, небоже, заклад, аж буде куритися.

Приходить їжак додому й мовить до своєї жінки:

— Жінко, вбирайся швиденько, підеш зо мною в поле!

— А чого мені в поле? — питає їжиха.

— Знаєш, я із зайцем об заклад побився. Маємо обидва бігати на перегони, а хто програє, платить дуката...

— Чи ти, чоловіче, з глузду зсунувся[5])? — скрикнула їжиха. — Ти із зайцем хочеш у перегони бігти?

— Вжеж, що хочу. І ти мусиш мені допомогти.

— Жінка ще щось хотіла балакати, та їжак сказав до неї:

— Не турбуйся, жінко! Я вже тобі скажу, як це маємо зробити. Вбирайся тільки хутенько[6]) та й ходім у поле.

Що мала їжиха робити? Зібралася та й пішла із чоловіком. А по дорозі їжак мовить до неї:

— Слухай, жінко, що я тобі скажу. Бачиш на одній довгій ниві мають бути наші перегони. Заяць буде бігти одною борозною, а я другою. Звідти з гори починаємо бігти. Отже ти стань собі ось тут у борозні і коли заяць прибіжить сюди, то ти підійми голову та й крикни: „я вже тут“.

Так розмовляючи, вони прийшли на умовлену ниву. Їжак поставив свою жінку на її місце, а сам пішов горі[7]) борозною на другий кінець.

Приходить, а заяць уже там.

— Ну, щож? Біжимо? — питає заяць.

— А вжеж біжимо, — каже їжак.

— Ну, раз... два... три!...

Один став в одну борозну, другий у другу. Коли заяць крикнув „три“, рушив сам, як вихор, долі[8]) нивою. А їжак

пробіг може зо три кроки, потім скулився в борозні й вернувся назад на своє перше місце. А заяць жене, що має сили... Коли добіг на кінець ниви, аж тут їжакова жінка з другої борозни кричить йому назустріч:

— Я вже тут!

Заяць тільки очі витріщив з диву; йому й до голови не прийшло, щоб це не був той самий їжак.

— А це як може бути? — скрикнув заяць. — Біжім ще раз, назад до першої мети!

І, не передихнувши добре, він вихром полетів горі нивою, положивши вуха на хребет. Їжиха лишилася спокійнісінько на свойому місці. А коли заяць добіг на другий кінець ниви, то там їжак крикнув йому назустріч:

— Я вже тут!

Розлютився заяць: Що за диво! Щоб такий корсоногий[9]) їжак мене перегнав! І, не тямлячи себе з досади, крикнув:

— Ще раз біжім! До нижньої мети!

— Про мене, Семене, — мовив їжак, — біжім хоч десять раз, мені байдуже.

Побіг заяць, а в низу знов чує:

— Я вже тут!

Біжить ще раз догори — знову те саме. Так він бідолаха бігав сімдесять і три рази там і назад, а їжак завсігди був „уже тут". Чи заяць добіжить до горішньої мети, чи до долішньої, все чує одно: „Я вже тут". А сімдесятий четвертий раз уже заяць не добіг до мети. Саме на середині ниви впав на землю.

А їжак узяв вигра́ний заклад. *Іван Франко.*

Примітки: [1]) підспівує собі під носом; [2]) просто, коротшою дорогою, через поле; [3]) кривими ногами; [4]) без їди, не снідав ще; [5]) збожеволів, здурів; [6]) скоро, швидко; [7]) догори; [8]) вдолину; [9]) корси — кривулі при санях; корсоногий — з покривленими ногами.

7. ВОВК І КІТ.

В село із лісу вовк забіг...
Не думайте, що в гості, братця!
Ні, в гості вовк не забіжить;
А він прибіг, щоб денебудь сховаться:
Проклятий люд з собаками настиг...

І рад би вовк в які ворота вскочить,
Та лишенько йому: куди не поглядить,
Усюди вовченька недоленька морочить[1]),
Хоч сядь та й плач;
Ворота, як на теж, кругом усі заперті,
А дуже вовкові не хочеться умерти...

Коли глядить:
На загороді кіт сидить,
На сонечку мурликає - дрімає[2]).
Підскочив вовк і до кота мовляє:
— „Котусю, братчику! Скажіть мені скоріше:
Хто із хазяїнів отут усіх добріше?
Я хочу попрохать, щоб хто мене сховав
На цей недобрий час. Яб у пригоді став!...
Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!...
Котусю, батечку! Кудиж мені поткнуться?...[3])

— „Проси мерщій[4]) Степана,
Він добрий чоловік“, — кіт вовкові сказав.
— „Так у його я вкрав барана“.
— „Ну, так навідайсь до Демяна“.
— „Е, і Демяна я боюсь:
Як тільки навернусь,
Він і згадає поросятко“.
— „Біжиж, аж ген живе Трохим!“
— „Трохим? — Боюсь зійтися з ним:
З весни ще злий він за ягнятко!“
— „Поганож!... Ну, а чи не прийме Клим?“
— „Ох, братику, теля я в нього зїв“...

— „Так, бачу, ти усім тут добре надоїв“... —
Кіт вовкові сказав. —
„Чогож ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
Щоб вовка від біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
Що, братику, посіяв, те й пожни!

Леонід Глібів.

Примітки: [1]) одурює, збавляє памяти; [2]) дрімає й муркоче; [3]) піти, сховатися; [4]) чим скорше.

8. БРАТ ТА СЕСТРА.

Не зозуля в лісі затужила,
Не пташина в лузі голосила[1]);
То сестричка лист писала,
На чужину посилала,
Та й до брата слізно промовляла:

— „Брате милий, брате-соколоньку,
Ти покинув сестру-сиротоньку;
А я ходжу, покликаю,
Як зозуля в темнім гаї:
Ой вернися з далекого краю!“

— „Сестро моя, сестро моя, руто!
Як я можу до тебе вернути
Через ліси темнесенькі,
Через ріки бистресенькі,
Через степи рівні-рівнесенькі?“

— „Гаєм — маєм, лебедем — Дунаєм,
А степами — швидким горностаєм;
А на моє подвіренько
Пади швидким соколоньком,
А голубом на моє серденько!“

— „Ой летів я сім день та й годину;
Прилетів я до сестри в гостину;
Прилетів я та й гукаю,
А сестрички не видаю —
Ой мабуть я вже сестри не маю!

Сестрож моя, леліленько біла![2])
Скажи мені, де то ти поділась?“
— „В гаї, брате, в гаї, в гаї
Там у ямі пробуваю
Та про тебе розмовоньку маю“.

Осип Федькович.

Примітки: [1]) голосити — плакати (тут: жалібно пищала); [2]) замість: леліечко (лелієнько).

9. ДАЙ, БОЖЕ, ЗДОРОВЛЯ КОРОВІ.

I.

— Го, го, го, небоженьку! Не мало я напрацювався, поки заробив пятьдесять ринських...[1]) Пядьдесять ринських — то не пятьдесять разів кивнути пальцем, не пятьдесять колачів зїсти, а товктися цілу зиму із сокирою по лісах, по нетрях[2]) коло сяжнів, коло брусів...[3]) мерзнути, як собаці, та ще й про жидівську ласку стояти, щоб жидовин не пхав чоловікові замість грошей горівки! А таки я заробив і купив тебе, моспаненьку, та веду додому дітям на потіху!...

Так говорив халупник[4]) Матвій Бас до корови, ведучи її на мотузі з ярмарку додому. Корова гарна: попелястої шерсти, із закривленими догори рогами, з великим вимям — видно, добре перезимована.

Довкола зеленіли поля, у повітрі заливалися жайворонки; а тут при дорозі росла зелена, мягка травиця, що так і надила до себе корову. Сонце спустилося вже до заходу, чоловік спішив додому, але корова на те не вважала. Вона що кілька кроків ставала й жадібно скубла зелену траву.

— Ну, ну, йди бо! Якаж ти уперта! — провадив Матвій далі свою балачку, сіпаючися із коровою. — Ти давай тільки багато молока, то вже моя стара буде тебе доглядати; та й діти пастимуть тебе по межах, по берегах, скільки сама схочеш... І ту, що я торік продав, доглядали; тільки прийшла біда, треба було в осені довг віддати, податок заплатити, одежу на зиму посправляти, та й мусів продати. А добра була корова і молока давала багато!

Корова — мов зрозуміла розмову свого провідника, бо від часу до часу обертала до нього рогату голову і міряла його своїми великими, чорними очима.

На подвірї перед невеличкою хатиною, що стояла край села, бавилося пятеро малих дітей у полотняних сорочках і все бігали до воріт та виглядали на дорогу, чи не йде батько. Сонце, мов величезне кружало, спускалося за рубець лісу і червоним промінням обливало хатину з малими віконцями, обливало подвіря, обливало білі голови дітей, що качалися по мураві.

Рипнули двері і на порозі стала халупничка Матвіїха, жінка ще не стара, але вже з поморщеним і почорнілим лицем. Останнє проміння сонця ще захопило її, поцілувало в лице і Матвіїха виглядала деякий час, наче мідяна статуя.

— Ще не йдуть тато! Ще нема тата! — щебетали діти до матері. — Ми хочемо гаму, дайте нам їсти!

— Ах, ви, сарана якась! Нічого, тількиб їли, а до роботи нема вас! — обізвалася мати з ласкавою усмішкою на лиці. Вона знала, що від таких дітей не може сподіватися великої помочі.

— Та ми будемо пасти корову, як тато приведуть з ярмарку! — сказав палко найстарший хлопчик, семиліток.

Мати винесла з хати кусень чорного хліба і стала обділяти по черзі, аж тут і Матвій непостережно зявився під ворітьми з коровою.

— Гей! ану, відчиняйте! — далося чути зза воріт.

Діти, як зуздріли батька, так і кинулися прожогом до воріт, тільки одно маленьке зосталося в матері на руках.

— Тато! тато! корова! — кричало одно, то друге.

Четверо малих дітей учепилося за ворота, і в одну мить відчинили їх навстіж. Відчинили — і корова з тріюмфом вступила на подвіря, а діти обступили і стали її цікаво оглядати.

Матвіїха перехристила хребет корови і поцілувала її в голову між рогами.

— Ах, моя голубонько! Ах, моя маленька!... Ти певно їсточки хочеш, ти певно питоньки хочеш! — лебеділа вона, примилюючися до корови і гладячи її по боках.

Матвій стояв збоку і гордо дивився на ту сцену. Його очі так і промовляли: „Дивися, стара, який з мене господар! Який з мене батько! Шануй же мене, небого!...

— Ну, годі панькатися з коровою! Лучше зробиш, як даси їй хопти[5]) або трави. Корова дійна, добра — всі люди говорили. Та й мені дай що хлепнути, хоч борщу або що, — сказав Матвій до жінки і пішов до хати.

Матвіїха не поспішала за чоловіком, бо знала, що він собі дасть раду і без неї. Вона вже наперед назбирала цілу плахту хопти та трави по берегах річки і стала годувати корову.

Матвій не чекав на жінку. Він знайшов у печі борщ,

узяв кусень хліба і ту рідку страву справді „хлептав“ так, що аж на двір було чути. Матрій наївся — скільки можна наїстись голим борщем — і положився на постіль, що стояла у хаті в кутку, поклавши собі під голову одиноку брудну подушчину, яка була в хаті.

А жінка годувала корову.

— Гей, стара, а їсть корова? — кликнув Матвій з постелі.

— Їсть, моя маленька! Та ще й напоїти треба бідненьку! — далася чути відповідь Матвіїхи.

Вдоволений Матвій лежав на постелі й ні про що не думав. Це були найщасливіші хвилі в його житті, коли він собі лежав чи то в хаті, чи в лісі під сосною і пускав самопас свої думки, що без звязку кружили по його голові, а потім десь геть розходилися собі із шумом лісу і його огортав твердий сон... Однак такі хвилі випадали йому рідко. Невсипуща праця, журба та клопіт про жінку і дітей допікали йому вдень і вночі.

Матвіїха взяла дійницю і стала доїти корову. Діти не відступали її ні на крок і цікаво та жадібно слухали, як цвиркало тоненькими струмочками в дійницю молоко. За хвилину дійниця була повна, а Матвіїха не тямила себе з радощів. Вона завела корову до хлівця, що був прибудований до хати. А діти слідом за нею... їм так і пахла молочна каша.

— А що, стара, дала корова молока? — спитав Матвій.

— Дала, дала, та ще й повну дійницю.. добре молоко, густе...

— Вари кашу! — закомандував Матвій, лежачи на постелі, мов турецький баша.

II.

Не було того звичаю у Матвіїхи, щоб варити молочну кашу в будний день. Така страва на неділю, на свято, а будні дні вона збувала аби-чим: борщем, бараболею, кашею на воді, або сироватці... Але нині вона сама чула у своїй душі якесь свято... Так довго не було в них корови, так довго діти й на очі не бачили ложки молока, а нині той вижиданий гість обдарував їх з першогож таки разу цілою дійницею поживного нектару!...[6]) Чиж не можна нині зробити винятку? Так! Вона не дала собі два рази говорити, розіклала в печі огонь і стала варити кашу. Діти стояли коло

припічка й пильно дивилися в огонь, що жовтими язиками підлизував челюсті[7]), дивилися на горщик, що спокійно стояв собі при вогні; а найстарший хлопець притулив навіть крадьки палець до горшка, щоб дізнатися, чи вже гарячий. Та не пройшло йому це безкарно, мати спостерегла його цікавість і пацнула[8]) його ложкою по руці та закричала на дітей:

— Чого стоїте коло припічка, як той гріх при душі? Хочеш одно з другим попектися? Не можеш виждати хвильки?

Діти послухали, відступили від припічка, посідали рядочком на лавці під піччю і ждали.

Огонь тріщав, каша починала кипіти, а Матвій лежав на постелі й ні про що не думав... Ні про що не думав?... Дивне диво! Той щасливий душевий стан впроваджував його звичайно в сон: а сон обявлявся знов голосним хропінням, мов би хто різав пилкою соснову колоду. Нинїж Матвій не спав. Він лежав собі тихо, зложивши руки навхрест, і водив по хаті очима... він ждав...

Нарешті прийшов кінець і жданню. Матвіїха відставила горщик від огню, поставила на столі миску і налила до неї каші, а молочна пара розійшлася хмарою по хаті. Діти кинулися до ложечника[9]) і кожне взяло свою ложку; посідали за стіл і чекали батька. Але батько не йшов до вечері, він навіть не ворухнувся на своїм леговищі, бо йому конче хотілося, щоб жінка кликнула на нього, що вечеря вже на столі.

Матвіїха вистудила в маленькій мисочці кашу для найменшої дитини і посадила її з ложкою в руці на долівці. Дитина їла.

Аж тепер прийшла черга на всіх. Матвіїха взяла ложку для себе й для чоловіка і сіла коло столу.

— Ану, старий, вставай до вечері! — покликала вона чоловіка.

— Га? що? вже? — говорив Матвій мов би зпросоння, підводячися повагом з постелі.

Він мав вигляд ніби зовсім байдужий. Його неголене лице так і говорило: „Ет, що мені молочна каша? Однаково, що борщ!.. Чи то я дитина?“ Тільки те дивно: чому він на перший жінчин поклик зараз устав з постелі? Таж звичайно жінка його сіпала, щоб добудитися до вечері, а діти тягнули за ноги.

Стали їсти кашу. Матвій зїв ложку, другу, третю — смакує.

— Добра каша! — каже, — я вже давно таку їв!

— Добра каша! — жибонять весело діти, їдять.

Шість рук озброєних ложками бігає то до миски, то з миски, і шість тіней гойдається на стіні.

Зїли все, що було в мисці.

Матвій подивився зпід густих брів на жінку.

— Ану, стара! Досип ще! То либонь не вся...

— Досипте, мамо, досипте! — домагаються діти.

Але Матвіїха не досипала. Вона хотіла трохи подрочити свого чоловіка.

— Де вже тобі не вся? — каже вона, — і горщик вишкробала!... Коли хочеш, то заглянь...

Матвій не поняв віри жінці. Він не даром водив по хаті очима, лежачи на постелі: він бачив кожний рух жінчин.

— Ет, не жартуй, не дури, та сип кашу! Коли їсти, то їсти!

А діти й собі:

— Коли їсти, то їсти!

Матвіїха насипала ще повну миску каші, а сама сіла на долівці коло найменшої дитини, вишкробувала горщик та годувала малого, а батько із старшими дітьми чистив миски.

Коли вже зосталося тільки трохи на дні в мисці, Матвій положив ложку, обтер піт із чола і сказав:

— Ну, нагодувалаж ти нас нині мати! Колиб так усе! Дай же, Боже, здоровля корові за те, що дала молока!

— Дай, Боже, здоровля корові! — повторили діти в один голос за батьком і кінчили вишкробувати миску.

Матвіїха була дуже рада з того, що нагодувала всіх досита; але більшу частину тої заслуги вона приписувала не собі, тільки корові. Тож зараз по вечері вийшла до неї подивитися, що вона там робить „бідненька“...

Ніч була тиха, погідна, на небі світили зорі, а корова лежала собі в хліві та ремиґала спокійно,

Тимотей Бордуляк.

Примітки: [1]) золотий ринський, ґульден — два польські золоті; [2]) непрохідні хащі, лісові вертепи; [3]) чотирогранний стовп; [4]) селянин, що не має поля, тільки саму хату — „халупу“; [5]) буряну; [6]) нектар — напиток, вино, яке пили боги у старинних греків; [7]) устя кухонної печі; [8]) вдарила; [9]) кошичок на ложки, що висить на стіні.

37913

10. ПРО ДВОХ БРАТІВ.

I.

Були собі два брати: один бідний, а другий багатий. От у того багатого є й поля багато і скоту[1]). А в бідного, як у бідного: дітей дрібнесеньких багато, а їсти — то так, як Бог дав; бувало навіть і так, що й хліба шматка в хаті нема — не доведи, Господи, такої бідности!

От у бідного не стало хліба. Бідував він, бідував, терпів день, терпів другий — діти кричать, узяв він мірку і пішов до багатого брата просити хліба:

— Дай, — каже, — братику, хоч мірку якої там муки, чи якого зерна; нема що їсти; діти з голоду пухнуть.

— Дай, — каже той, — я тобі одно око виколю, то тоді дам мірку борошна[2]).

Думав бідний, думав, мусів згодитися:

— На! — каже, — коли, Бог з тобою, тільки дай чого їсти.

От багатий виколов бідному око, дав йому там мірку чи борошна, чи може пашні якої. Той узяв, приносить додому, а жінка, як подивилася на нього, та аж крикнула:

— Що це, чоловіче, з тобою зробилося? Деж твоє око?

— Еге! — каже, — де! Я пішов до брата щоб дав хліба: а він мені й каже: „Дай, око виколю, тоді дам одну мірку“. Я думав-думав, жалко мені цих бідних діточок стало, я й сказав: „Коли! щож робити?“

Аж ось за тиждень уже там, а може за два, знову хліба не стало. Взяв той чоловік мірку і знову пішов до брата.

— Дай, — каже, — братику, хліба; уже того не стало, що ти мені дав.

— Дай, око виколю, тоді дам мірку.

— Як же я, — каже, — братчику, буду без очей на світі жити? Змилуйся, та дай уже так!

— Ні, — каже, — дурно не дам; дай, око виколю, то тоді знову дам одну мірку.

Мусів той бідний і на те пристати:

— На! — каже, виколи, Бог з тобою!

От багатий брат виколов йому й друге око і насипав йому мірку хліба. Він узяв та й пішов додому.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3058

Приносить той хліб. Жінка, як глянула, — аж перелякалася:

— Як же це ти, чоловіче, будеш на світі жити без очей? Миб якнебудь роздобули хліба, а тепер...

Плаче сердешна так, що слова не промовить.

— Не плач, — каже, — жінко! Будем жити так, як Бог милосердний дасть. Не один же я на світі темний: є багато сліпих та й живуть таки якось і без очей.

От скоро й того хліба не стало: чи багато там його — мірка? а їсти є кому — семя!

— Ну, тепер, жінко, — каже він, — до брата вже нічого йти; відведи мене за село під таку і таку гору; там мене покинеш на цілий день, а увечері прийдеш за мною та візьмеш додому: може хто йтиме або їхатиме, все таки дасть шматок хліба.

От жінка підвела його туди, посадила під горою, а сама вернулася назад. Пройшов уже день і вечоріє; а жінка й забула піти за ним; так він, бідний, і заночував на полі: сліпий, кудиж йому потрапити додому самому?

У саму глуху ніч на ту гору прилетіло три птиці; посідали вони й сидять. От одна й питає у другої:

— Розкажи нам, — мовить, — що там чувати у твоїй стороні?

— Щож у моїй стороні чувати? Я, — каже, — чула, що на цю гору, де це ми сидимо, вночі падає така роса, що, як хто сліпий тою росою потре очі тричі, то буде бачити знову, видющий зробиться; більш нічого в моїй стороні.

А той чоловік сидить під горою та й чує це все. Зараз полапав круг себе рукою — роса вже впала. Він раз потер очі, другий раз, третій, — зовсім зробився видющий, що став бачити, як перше бачив, і думає собі:

— Посиджу, почую, що вони ще будуть говорити.

От та птиця питає другу:

— А що в твоїй стороні чувати?

— Щож, — каже, — у моїй стороні чути? Засуха[3]) велика; така велика засуха, що не доведи Господи! Все повисихало: і ставки, і річки і криниці; люди мруть, як

мухи. Але, — каже, — як би хто отой камінь, що серед села лежить, з місця рушив, то водаб зпід нього пішла така, що й ставки і криниці булиб повні, булоб води у волю для всього села.

А той чоловік сидить під горою та все те й чує.

— Ну, — каже друга птиця до третьої, — тепер же ти нам розкажи, що в твоїй стороні чути.

— У моїй стороні заслабла дуже царівна; от дожидаються вже її смерти: вже така суха стала, як скипка[4]). Скільки вже до неї лікарів не їздило, все не помагають; а її можна вилічити. Вона, як говіла[5]), закашлялася й святе причистя випустила з рота; а жаба сиділа під підлогою та й ухватила його; і тепер у неї під ліжком, під підлогою лежить і кров з неї тягне; вже напилася так, що така стала, як ведро. Як би хто дістав ту жабу зпід підлоги, розрізав її надвоє та зробив з неї купіль, — викупати ту царівну тричі, то ще краща стане, як перше була; на третій день і танцювати піде.

Переговорили вони це між собою й полетіли. Тоді той чоловік пішов додому.

Приходить у хату:

— Жінко засвіти та дай тільки чогонебудь повечеряти.

Вона скоренько з печі чи там з полу, засвітила вогонь; коли дивиться — аж чоловік видющий!

— Що це з тобою, чоловіче? Хто це тобі так поробив, що ти знову став видющий? Слава Тобі, Господи! Слава Тобі, Милосердний! Розкажи, чоловіче!

— Хто постарався? Я сам собі постарався. Ще підожди, ще не те буде!...

На другий день каже він жінці:

— Зоставайсяж ти тут з діточками дома, а я піду на заробітки.

II.

Попрощався і пішов із села. От іде та й розпитує дорогу на те село, що засуха велика. Заходить він у крамницю; йому там і кажуть:

— Така велика засуха в нашому селі, що не доведи, Боже! Ми вже і в очі води не бачимо. Колиб, — кажуть, —

знайшовся хто і поробив так, щоб вода була, то йомуб люди дали і грошей багато і скотини, скільки захоче, і пів селаб землі віддали, аби тільки знов у селі була вода.

— Добре, — каже, — я зроблю так, що у вас буде знову вода; тільки дайте мені стільки-то й стільки людей до роботи.

— Чоловіче добрий, та ми тобі цілісіньким селом будемо помагати, як що тобі треба буде, тільки вирятуй нас від очевидної смерти.

Зібрав він людей, пішов, знайшов той камінь. Узялися до нього може чоловіка з двацять, з трицять, ізсунули з місця: така вода зпід нього пішла — насилу втікли. Скоро вже стали і річки і криниці і ставки повні: такої води стало скрізь, що й геть то!

Люди так уже дякують тому чоловікові так дякують: дали йому і землі і хліба і грошей багато. Він сів і поїхав.

От їде він та їде, їде та їде, та все дорогу розпитує на те царство, де слаба була царівна. Не скоро там уже — може через рік або й через два — приїхав він у царство; а царівна ще й досі не вмерла, але вже така суха стала, така суха стала, що й страшно на неї глядіти. Заїхав той чоловік у село та й хвалиться:

— Я, — каже, — вашу царівну вилічив би; вонаб у мене через тиждень і в танець пішла.

Люди чимскорше побігли до царя, сказали йому, що в селі є такий-то і такий чоловік, що він може за тиждень вилічити його дочку. Цар не довго думав та велів зараз запрягати в карету — і назад. Привезли в палату. Цар уже стоїть у дверях і питає:

— Ти можеш, — каже, — вилічити мою дочку?

— Можу, — каже.

— Ну, як ти тільки вилічиш її, то я тобі пів царства свого віддам; дам тобі всього, чого тільки душа забажає.

— Добре, — каже, — вилічу.

Пішов він у ті покої де лежала царівна; зараз і принявся за роботу. Зірвав там підлогу під ліжком, дістав ту жабу, (а вона вже така, як велике ведро: так її розперло), розрізав її на куски, звелів зробити купіль з неї, скупав

царівну — їй трохи лекше стало, вже говорити починає. Цар такий радий, що дочці лекше стало.

Скупав той чоловік царівну на другий день, їй ще лучше зробилося; вже й їсти попросила, вже й сміється й жартує. На третій день скупав він її ще раз у тій самій купелі, царівні — як рукою зняло: встала з ліжка, бігає, танцює, співає — таке виробляє, що — наче вона ніколи й слаба не була. Пройшов тиждень, уже царівна стала й по садочку ходити. Цар тоді дав тому чоловікові пів царства свого, дав волів, хліба всякого, дав йому шість коней, карету, грошей багато. Той сів і поїхав додому. Приїздить до хати, жінка й признаватися не хоче:

— Де там! — каже. — Мій чоловік бідний; деб у нього взялися коні та карета?

Тоді він розказав жінці, як йому Бог поміг розбагатіти.

III.

От через тиждень, чи там може й більш, приходить до нього брат і каже:

— Виколи, братчику, і мені очі, може й я чи не зроблюся багатішим.

— Та цур тобі! — каже той, — відчепися від мене; на́ тобі сто карбованців, тільки не проси мене, щоб я тобі очі виколював.

Брат забрав гроші, пішов додому. От він дома поколов собі очі сам, та й каже своїй жінці:

— Знаєш ти, — каже, — що? Заведи мене під ту саму гору, де мій брат сидів, і покинь на цілу ніч: може й я трохи чи не побагатію; брат мій, бачиш, яким багачем зробився.

— Добре, — каже жінка.

От діждали вечора; вона його відвела і покинула під горою. Сидить він і жде.

Коли це так, як опівночі, прилітає щось на гору і сіло; далі — друге, а далі — й третє. Посідали вони (та то не птиці були, але чорти) та й питають один у другого:

— Що там у вашій стороні чути?

— Щож у нашій стороні чути? Чути те, що цього чоловіка, що сидить під горою, ухопить буря і розірве на шматки і кістки рознесе так, що й сліду не останеться.

На тому чоловікові аж тіло потухло[6]) з ляку, як він це почув.

— Ну, — каже другий, — а в твоїй стороні що чути?

— В моїй стороні такаж сама чутка ходить.

— А в твоїй, — питають третього, — що чути доброго?

— Щож у моїй стороні чути? — Чути те саме, що й у ваших.

Той чоловік сидить під горою — ні живий, ні мертвий — та труситься; пішов би скоріш додому, так очі повиколював.

Ото ті, що сиділи на горі, переговоривши, полетіли. А тут — як схопиться буря! Ухватила того чоловіка, розірвала на шматки і сліду не осталося; не знати, де й дівся. А його менший брат, що був перш дуже бідний, тепер — як цар живе і хліб жує.

Народня казка.

Примітки: [1]) худоби; [2]) муки: [3]) посуха; [4]) тріска; [5]) причащалася; [6]) погасло, привяло.

ЖОВТЕНЬ.

11. МИНУЛО ЛІТО — ВАСИЛЬ АТАМАНЮК.
12. СОНЦЕ ТА ХМАРА — ЕВГЕН ГРЕБІНКА.
13. ОСЕЛ І ЛИС — ЕЗОП.
14. ПЕС І КІНЬ — ЛЕОНІД ГЛІБІВ.
15. СТАРИЙ МАКСИМЕЦЬ — НАРОДНЄ ОПОВІДАННЯ.
16. ЧУМАК З МАЗНИЦЕЮ — СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ.
17. ДІДУСЬ — БОГДАН ЛЕПКИЙ.
18. СІЛЬСЬКА ОСІНЬ — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
19. ВЕЧІР — СИДІР ВОРОБКЕВИЧ.
20. БЕЧІРНЯ ПІСНЯ — ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО.
21. НА СТЕПУ — СОФІЯ РУСОВА.
22. НА СТЕПУ — ЯКІВ ЩОГОЛІВ.
23. ГОРДИЙ ЦАР — НАРОДНЯ ЛЄҐЕНДА.

11. МИНУЛО ЛІТО.

Минуло літо, йде вже осінь,
Листки, як піря, обриває;
Нудьгують в полі млосні сосни,
Що одлітають жовті зграї.

Лящить пташине щебетання,
Немов сріблó в дзвінкій блакиті,
Пташки хотять іще в останнє
Нам душу піснею зогріти.

За óбрієм курять тума́ни,
Лягáють ковдрою на стерні;
Вже скоро холод, сніг настане
І на шибка́х квітки майстерні.

Минуло літо... Жовта осінь
Останнє листя обриває,
Нудьгують, тужать млосні сосни
І одлітають пізні зграї.

Василь Атаманюк.

12. СОНЦЕ ТА ХМАРА.

Ось сонечко зійшло і світить нам і гріє
І Божий мир, як маківка, цвите;
На небі чистому ген хмара бовваніє.
Та хмара надулась і річ таку гуде:
„Що вже мені те сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить..„
Дивлюся: хмарами пів неба замостило.
На сонечко мов ніччю налягло;
А сонце вище підплило
І хмари ті позолотило.

Евген Гребінка.

13. ОСЕЛ І ЛИС.

Осел і лис жили довгий час із собою в дружбі і ходили разом на лови. Аж одного дня сталася їм незвичайна пригода. Коли вони йшли собі безпечно лісом та розглядалися за здобиччю, став нагло перед ними лев.

Осел із страху задеревів, а лис скрутився сюди-туди, щоб дати драла. Але, побачивши, що нема як утекти, пішов до голови по розум. З уданою щирістю приступив до льва і промовив облесно:

— Я зовсім не маю страху перед тобою, могутній царю! Я знаю, що ти великодушний і не будеш знущатися над таким слабим створінням, як я. А зрештою, що тобі з мене за пожиток? Але, як хочеш, щоб я прислужився тобі смачним мясом мого товариша, то тільки скажи слово. Я заведу тобі його в безпечне місце.

Лев кивнув головою, й лис запровадив осла до ями льва. Наляканий осел і сам не знав, як у ній опинився. В тій хвилині кинувся лев з лютістю на лиса і крикнув страшним голосом:

— Цей дурень мені вже не втече; але тебе, зрадливого товариша, роздеру перш усього. Бо знай, що:

„Зраду приймають радо, але зрадником гидиться всякий".

Езоп.

14. ПЕС І КІНЬ.

Був на селі Квачан-собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний.
Раз, лежачи знечевя на травиці
У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про те, про це, про всякії дурниці,
А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві сила.
Не те, що кінь, або кобила,
Усяк це може чув...
„Щож, коню, ти? Попихач головатий!
Дикóвина[1]) — тим возом торохтіть;
Велике діло — борону тягати,
Або снопи возить!
Он я: череду в полі доглядаю,
Весь двір, кошару стережу,
До току побіжу —
Цілісінькую ніч не спочиваю!
На річ таку собаці кінь сказав:
„Це може й правда, хто вас знає.
На світі всяк буває...
А яб тебе про от що поспитав:
Колиб я не хотів у полі працювати,
Колиб я хліба не возив,
То що-б стеріг тоді кудлатий
І що-б він їв?“

Леонід Глібів.

Примітка: [1]) дивовижна, незвичайиа (дика) річ.

15. СТАРИЙ МАКСИМЕЦЬ.

В одному селі жив собі чоловік на ім'я Максим, уже старий, і був він у всіх у повазі. Про нього казали всі: „Е, старого Максимця не одуриш!“ І сам він те саме казав, бо покладався на свій розум.

От якось поїхав Максим на ярмарок і забаглося йому купити жінці на кожух зайців. Пішов торгувати по крам-

ницях та все йому здається, що купці задорого правлять у нього — мов змовилися. Перебравши багато крамниць, він нагадав ще одного купця, у якого не був, і там гадав дізнатися про правдиву ціну. І думав він, що купець не одурить його, коли він спитає про ціну так собі, не торгуючи. Підійшов він до того купця та й питає:

— А де ви, пане купець, купуєте ті зайці?

— У Москві.

— Аж у Москві? А як платите?

А купець бачив, що Максимець перейшов уже всі крамниці; зараз і догадався, куди він прямує, та й каже:

— По копі[1]).

— Гм...

І пішов Максимець від купця та, йдучи додому, міркує: Бач, які ті купці! Шкірки по копі, а вони загадують по пять, або мало без пять. Хитріж вони, та мене їм не перехитрити!

От вернув він додому та й почав намовляти двох своїх багатих сусідів, щоб зложитися й поїхати в Москву по зайці. Запевняв Максимець, що ціну він добре знає, його не ошукають, а вернувши, можна вдвоє так продати та й заробити чимало. Порадилися господарі поміж себе і згодилися. Зібрали гроші, зложили в скриньку й віддали Максимцеві, бо його зробили своїм скарбником. А самі, як слід, зібралися в дорогу: насушили сухарів, узяли сала, пшона, муки, ще там чого; запрягли воли і, здаючися зовсім на Максимця, потягли помалу в Москву по зайці.

Підїхали вони під Москву, випрягли воли на попас, а самі стали радитися, як краще повести діло, щоб не розгубитися. Стало на тому, що Максимця лишили на попасі стерегти волів і скриньки, а самі пішли вибирати та торгувати. Зостався Максимець один, а тут люди сюди й туди раз-ураз вештаються. Думає собі Максимець: краще сховати гроші десь далі. Зняв скриньку з воза, сів на неї біля вогню і, поглядаючи на волів, варить куліш.

На той час, де й не взялися дурисвіти-мантії — а їх багато у Москві — та такі штукарі, що й не приведи Мати Божа! Занюхали зараз наших земляків, що, як і звідки, та й погадали, що тут і поживитися можна. Частина їх зараз і поплenталася за господарями, що пішли торгувати, а інші

все зближаються потрохи до Максимця та випитують його, що він за чоловік. А Максимець, не маючи охоти довго з ними розмовляти, гадав відчепитися від них відразу:

— Йдіть собі, куди йдете. Я знаю, що ви москалі; та старого Максимця не ошукаєте!

Але таким словом москаля-мантія не проженеш. Вони пішли собі, але зараз таки вернулися назад і пристали знов до нього. А тимчасом господарі Максимцеві ходять собі по крамницях та торгують з купцями, запевняючи їх, що зайці в Москві по копі, бо так сказав старий Максимець. Купці по копі не беруть; мусіли наші цілу Москву пройти, але всюди ціна не та, що казав Максимець.

А мантії що-хвилини то вертають до Максимця, то йдуть геть; і що не доказували вони з бідним Максимцем: то моргають на нього, то перекривлюються, то глузують, то підбіжить хто з них, покаже язик та й дражниться. А там в одного вже й колода готова — саме така, як Максимцева скринька з грішми, що на ній сидів.

Ні лайки, ні замірювання Максимця нічого їм не вдіяли: він заміриться — утечуть, а там зирк! — знову йдуть і дратують його, а він усе сидить на скриньці та розправляється з ними. Далі вже так роздратували його, що він ухопив бучка, скочив до них та замахнувся на одного. Але той відхилився на бік. Тимчасом інші хутко висмикнули зпід Максимця скриньку, підкинули на те місце колоду, й самі навтікача. А він і сів собі, радіючи, що позбувся навіжених мантіїв.

Тимчасом справилися і його господарі. Вони обійшли всі крамниці, але нігде не дали їм шкірок по Максимцевій ціні. Вкінці надибали одну крамницю, де підкинули трохи до Максимцевої ціни і звеліли нести шкірки за собою до Максимця за місто. Максимець і тут не годився з ними і довго не вірив, що нема шкірок по копі, торгувався ще немало, але вкінці мусів уже згодитися. Піднявся з місця витягнув з кишені ключ на мотузку і хотів лізти до скриньки за грішми... коли зирк! замісць скриньки — лежить колода.

Народне оповідання.

Примітка; [1]) копа — пів карбованця (50 копійок).

16. ЧУМАК З МАЗНИЦЕЮ.

Чи в Києві, чи в Полтаві, чи в самій столиці,
З мазницею чумак ходить помежи крамниці.
А в крамниці, куди глянь, сріблом, злотом сяє,
А йому тобі байдуже, він дьогтю питає.
В найбагатішій крамниці два купці сиділо;
І туди чумак заходить у крамницю сміло:

— „Добридень вам добрі люди!“ — та й почав питати: — „Чи нема у вас принаймі де дьогтю дістати?“
— „Нєту, нєту!“ [1]) — купці кажуть та й самі сміються: „Здєсь [2]) нє дьоготь, толька дурні адні продаются“.
— „Щож? нівроку, — чумак каже, — добре торгувалось,
Що й но два вас таких гарних на продаж зосталось...“

Степан Руданський.

Примітки: [1]) нема, нема; [2]) тут.

17. ДІДУСЬ.

I.

— Прошу єґомостя!
— А що там?
— До хорого. Чоловік чекає.
— Нехай іде до дяка, щоб церкву відчинив і приладив, що треба.

Служниця зачинила двері і чути було, як у кухні повторяла панотцеві слова.

За малу годину вулицею із церкви в село пішло двоє людей. Вони потопали в морі білої мряки й один другого майже не бачив, так, що прохожі, тільки почувши дзвінок, ставали навколішки, як це годиться, коли священик іде з Паном Богом.

Надворі був осінній приморозок; сільське, як тісто в діжі розмішене, болото стялося і світило брудними кришталями. Під ногами вони ламалися і видавали легенький хрупіт. Панотець почув холод і скорив, дяк собі поспішав

і що третій-четвертий крок дзвонив. Так пройшли довжезну вулицю, аж опинилися за школою біля керниці.

— То тут! — озвався дяк.

— Тут? — повторив священик і відчинив ворота.

Його здивувало, що на подвірї було зовсім тихо. Ніхто не вийшов назустріч, не було сусідів, свояків, сільських лікарів і лікарок.

— А може то не тут? — спитав панотець дяка.

— Ні, таки тут, старий Скрегота хорий. Яж знаю.

— Ну, як так, то ходім! — і вони ввійшли в хату. У хаті тиша. Пусто, як вимів. Тільки постіль лежить розкрита, але недужого нема.

— Гей, є тут хто? — крикнув дяк, заглядаючи до кухонки, комори і світлиці. Ніхто не відповідав, тільки кури озвали ся на поді.

— Нема. Підождімо... — Сіли на лаву і чекають.

А тут і сонце засвітило і мряка вже піднеслася вище хлопа. Сидять і ждуть — коли чують надворі якийсь крик: „Ацю! Ацю!“

Вийшли на поріг. Старий дідусь, босий, простоволосий, вганяв за годованими підсвинками і намагався їх намовити, щоб зайшли до кучі. Але годованці, немов насмівалися з безсилля та неповоротности старого; бігали собі по цілому подвірї і видко мали велику охоту заглянути в город, що був забезпечений невисоким плотом і ворітцями з ріща.

— Ацю! Ацю! — кричав старий, плентаючи худими ногами. — До кучі!

Панотець дивився якусь хвилю, а там і став непокоїтися.

— А що то ви собі думаєте! Посилаєте по мене, не знати нащо і пощо. Хто у вас хорий?

Старий подивився на панотця і кивнув головою:

— Та то я, прошу отця духовного, то я вмираю.

Панотцеві було того забагато.

— Що ви собі жарти з мене робите, чи що? Вмирає й за безрогами бігає по цілому обісті!

— А як же, прошу отця духовного? Як вийшли, то треба загнати. А то пішлиб у город або до сусіда. Ацю!

Хто знає, як довго булиб тривали ті перегони, колиб не дяк. Він поставив дзвінок і червону ліхтарню на порозі, а сам узявся помагати старому.

Годованці, як побачили таку поважну підмогу, зайшли зараз до кучі. Дідусь іще раз накричав на них і запер дверцята на грабовий кілок.

II.

Аж тепер підійшов до панотця і поцілував його в руку.

— Най отець духовний будуть вибачні і на мене не гніваються! Але, звичайно, вийшли, то треба загнати.

Панотець змяк. Гніватися не міг, бо мав серце добре і до людей прихильне, а в тім гніватися не було й защо.

— Я не гніваюся, — озвався лагідно, — але все таки трудити мене, коли нема потреби, то несовісно. Виж такі здорові, що в неділю самі до церкви прийшлиб та висповідалися.

— Ох, Боженьку мій! Де там у неділю, де! Я ось, хто знає, чи до полудня дочекаю. Я лиш насилу жду вас. Так мені, Боже, що насилу!

— Добре насилу, — погадав собі панотець, входячи в хату...

Старий пішов до комірки перебратися в чисту одежу. За хвилю вийшов чистий і причесаний. Панотепь не спішився. Не бачив потреби. Йому хотілося побалакати з дідусем, що був смертельно хорий, а проте бігав по подвірї за безрогами.

— А давно ви нездужаєте? — спитав панотець, сідаючи на ослін.

— О здавна, здавна. Ніби так, боліти — то мене ніщо не болить, але сила кудись поділася. Нічого її в костях не чую. І в грудях чогось так холоне. Виразно смерть.

— Ну, і як же, нікого у вас нема? Самі сидите, як пустельник? І здоровому самому нудно, а не то хорому.

— Та я не сам, прошу отця духовного, є в мене діти; добрі, добрі діти. Гріх був би нарікати.

— Добрі, а за старого не дбають.

— Дбають, отче духовний, дбають. Ще й як дбають! Сьогодні ніхто з них з хати не хотів вийти. Обступили

мене та й плачуть. Але я кажу: Чого тут плакати? Йдіть кожне до свого, мене не пильнуйте, бо ніхто мене не вкраде; а як маю вмирати, то й так умру, без вас. Ти, Гриньку, — кажу до старшого сина, — йди на Змійну. Рілля готова, давно час сіяти; ануж прийде похорон і знов відтягнеться: а тут уже і приморозки потягають. А ти, — кажу дочці, — йди до міста та накупи, чого треба. Знаєш, прийде що до чого, то в наших жидів у двоє дорожче. Невістку я післав на друге село, щоб дала знати своїм, а зять пішов до отця духовного та мав поступити до теслів. Так лежу я сам, коли чую підсвинки вийшли. Треба загнати. Підвівся я та якось, славити Бога, загнав. А отець духовний нехай не гніваються на мене, бо я таки направду хорий, дуже хорий.

III.

Він поцілував панотця в руку вдруге і впевняв про свою хоробу.

— Ну, як же, і вам не прикро самому? — питав панотець.

— І не лячно? — додав від себе дяк.

— А чогож би лякатися? Нікого не вбив, нікому віку не вкоротив, не обікрав. Пережив своє та й забиратися. То так, як той робітник. Зробить роботу та й додому. Та чи то мені не час? Уже другий місяць, правду сказати, хліб святий марную. Десь та сила втекла, нічого не годен робити, а задурно хліб у дітей їсти якось не добре. В горло не йде. От, славити Бога, що кінець. Чого мені боятися? Дітей випровадив на люди, вивінував, розуму навчив, та й чого більше треба? Нема мені чого боятися.

— Можемо починати, — обізвався священик, зворушений словами старого.

— Починаймо в ім'я Боже, відповів дідусь і перехрестився тричі.

Що лиш панотець вернувся додому й забирався снідати, як з дзвіниці озвався дзвін: бам, бам, бам!

Старий Скрегота вмер.

Богдан Лепкий.

18. СІЛЬСЬКА ОСІНЬ.

Минуло літо золоте;
Холодне небо вкрили хмари
І темносизі їх отари
На північ вітер десь веде.
В тумані сонечко заходить,
У млі увéчері згасá.
І вже не йде під небеса,
А над землею шлях проводить
Хвилястим протягом блідим
Із димарів пахучий дим.

Уранці, в вогкому тумані,
Скотина йде на водопій;
У кузні темрявій своїй
Розводе[1]) жар коваль зарані;
Кує, а іскри геть летять
У млі холодній погасать.

Гудуть ціпи ще де у кого,
Із клунь іде солодкий пах
Соломи й зерна золотого,
Що затаїлось по снопах.

І день, і ніч шумить-гуркоче
На річці млин і тихий став
Води ущэрть собі набрав;
Налився, мов греблю рвати хоче,
Щоб скрізь по луках за селом
Живим розлитися сріблом.

В неділю з вечора палають
Всю ніч в хатках палкі огні.
Музика грає... То справляють
Гучні весілля, і пісні
Несуться з хат у морок ночі...
Прощайте, радощі дівочі,

Прощайте жарти вечериць...
Нових там славлять молодиць.

Микола Чернявський.

Примітки: [1]) розводить.

19. ВЕЧІР.

Сонце заховалось за високі гори,
Тихо все дрімає: луг, діброва, бори.
Дзвіночок там чути, місяць небом сяє,
В байраці маленький соловій співає.

Вітрець потягає, потічок шепоче,
Яскраво сіяють зорі серед ночі.
Дрімає береза, заснула смерека,
Чути лиш фльояру вівчарську здалека.

Світ — мов церква Божа: мирно, тихо всюди.
Від тяжкої праці знемоглися люди.
А місяць, мов сторож, ходить небом тихо,
Тішиться, що кожний забув своє лихо.

Сидір Воробкевич.

20. ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ.

Тихесенький вечір
На землю спадає
І сонце сідає
В темнесенький гай.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось?
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Світи ще годину,
Бо рано ще спати;
Милуй нас, як мати,
Теплом огортай,
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось?
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно надворі,
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось?
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Не слухає сонце;
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч — прощай!
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось?
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай.

Володимир Самійленко.

21. НА СТЕПУ.

I.

Був теплий літній ранок. На невеличкім візочку їхав Юрко із своїм татом. Підстаркуватий, але бадьорий, сірий кінь жваво біг дорогою межи ланами і покірливо корився кожному рухові слабих дитячих рук, що тримали віжки. Юрко їхав з батьком на далекий степ, де косарі мали розпочати косовицю.

На всі боки розтягалися лани з озимою пшеницею, житом, ячменем. Озимий хліб уже пишався золотим колоссям, і між тим золотом пишно червоніли маки; з гущавини хлібів висувалися купи блакитних волошок[1]), і понад дорогою високі будяки схиляли свої колючі голови.

В тихому повітрі розлягався спів жайворонків. Високо попід хмарами величньо пролетів орел із широкими крилами і зник за високою могилою.

По ярах і між ланами зеленіли невеличкі гаї. По горбках денеде біліли хатки розкиданих на степу сіл, стреміли дзвініці убогих селянських церков.

Ранок був такий погідний, скрізь була така краса, що й Юрко і його тато були захоплені та мовчки вдивлялися в той степ, що маячив ген-ген у блакитній млі обрію [2]).

Деколи батько стискав Юрка за руку і звертав його увагу на невеличких сусликів, які зовсім несподівано вистрибували на маленьких горбках, схоплювали золоті колоски збіжжя і з насолодою гризли їх молоді соковиті ще зерна. Юрко придивлявся, як вони перебігали з одного горбка на другий та враз зникали в ямках, у своїх глибоких земляних оселях.

Але ось щось інше зацікавило хлопця: з високого жита виставилася якась пташина постать з довгою шиєю та невеличкою головою. Вона наче ходила по житі; то ховалася в густім хлібі, то знову підіймала свою шию й голову. Там, де лан жита поволі знижався до малої річки, на луці біг цілий табун великих птахів, гарної сірої барви, з довгими, міцними ногами і короткими крилами.

— Тату, що це за птахи? — здивовано звернувся Юрко до свого батька, що сидів позаду. Батько підвівся й весело відповів:

— Та цеж дрохви, наші найбільші степові птахи. Затримай коня, я спробую встрелити одну з них.

— Ой, тату, хібаж не шкода? Такі гарні, дивовижні птахи! — запротестував Юрко.

Та в батька збудилася мабуть мисливська вдача. Він скочив з візка, взяв у руки рушницю, що була в нього за плечима, та обережно почав підкрадатися до табуна, що прямував до річки на ранішній водопій.

Юрко покинув віжки і з тремтячим серцем стежив за птахами та за батьком. Сірко добре використував ту недбайливість свого керманича і звернувся до смачного, ще зеленого, ячменю та з насолодою відкушував смачні, хоча й колючі, колоски.

Птахи підійшли до самої річки; але вони йшли дуже обережно і вартовий птах часто оглядався навкруги. Пан Михайло мусів іти, увесь час ховаючися за високим житом; і тільки, коли птахи підійшли до води, щоб напитися, і були не далі, як на 100 або 120 кроків, він вистрілив.

Увесь табунчик зараз знявся і перелетів понад річкою на другий беріг. Але одна, одна нещасна дрохва не змогла підлетіти, вона захиталася й упала на пісок коло самої води. Юрко не вйтримав: він забув за коня, за свої обовязки візника і побіг слідом за батьком до пораненої птиці. Він наздігнав батька, коли той саме розглядав підстрелену дрохву.

— Ще молодий птах, — казав батько з якимсь винуватим усміхом, — та й увесь табунок ще молодий. Старі дрохви ніколи не підпустилиб мене до себе так близько. Вони дуже добре розуміють, що від чоловіка, який несе рушницю, треба зараз ховатися. І це вони так добре вміють, що їх і близько не знайдеш.

— Ой, тату, нащо ти її вбив?

— Як будеш завтра їсти печеню з дрохви, то й зрозумієш, для чого їх стріляють, — відмовив батько.

Тимчасом птах уже перестав дихати; він сконав за кілька хвилин, бо шріт влучив йому в саме серце.

— Поможи мені донести дрохву на візок, — казав далі пан Михайло; і Юрко мусів підхопити її довгі голі ноги. — А тепер, — сказав батько, склавши свою здобич, — я спробую показати тобі дрохвенят. Бо там, де ми бачили в житі одиноку дрохву, там напевно є кубло[3]).

Привязавши Сірка трохи осторонь від спокусливого ячменю, і батько й син дуже обережно почали посуватися через жито в тому напрямку, де висовувалася з нього маленька головка на довгій шиї. Хутко вони натрапили на цілу родину: в неглибокій ямці сиділо троє дрохвенят, і коло них, вкриваючи їх своїм тілом, сиділа мати.

Вона бачила наближання двох людей, пильно дивилася на них, але не відходила від своїх діток. Вона готова була своє життя віддати за свої діти. Коли мисливці наблизилися кроків на 15, мати скочила. Вона прикидалася тяжко хорою або раненою, кульгаючи та припадаючи до землі; потім вона пішла набік, наче звертаючи на себе всю увагу мисливця, бо сподівалася, що діти добре сховані і залишаться непомітними. Вона себе саму віддала на поталу, спокушуючи мисливця і відводячи його від своїх діток.

Але пан Михайло не мав наміру стріляти другу дрохву. Він хотів показати синові малих дрохвенят. За кілька кроків побачили вони вже й кубло з дрохвенятами. Вони сиділи нерухомо тісно в купі, прикриті житом та всяким бадиллям. Вони вже мали на собі піря, але дивилися страшенно перелякані і широко роззявляли свої, подібні до курячого, дзьоби. Юрко дуже цікаво дивився на них.

— Хочеш узяти одно дрохвеня? — спитав пан Михайло сина. — Виховаєш його, буде за тобою слідом ходити.

— Таточку, певно, що хочу! — скрикнув Юрко. — Будемо його із сестричкою обоє годувати.

— Ну, то бери, поки його мати не вернулася, а то вона побє тебе дзьобом і ногами.

Юрко вагався. Як жеж то забирати птаха з гнізда? Мати завсіди наказувала шанувати пташок... Але він же берегтиме те пташеня... Юрко не знав, як узяти за дрохвеня. Довелося батькові самому викрасти найбільше з трьох.

З новою здобиччю вернулися вони до свого візка. Далеко їхати на луг з такою живою й неживою здобиччю було незручно. Пан Михайло вирішив вернутися додому; тільки іншою дорогою, щоб оглянути невеличку отару овець на свойому пасовиску.

II.

Тепер батько сів за візника, і Юрко обома руками тримав пташеня. Батько очевидячки був дуже задоволений своїми ловами й увесь час оповідав синові про дрохви.

— Це такий дуже розумний степовий птах, — казав він. — Так уміє добре заховатися, що іншим разом шукаєш, шукаєш — нема. От вона тут, кроків може десять або пять, а ти й не помітиш. Тільки відійдеш — тут вона тобі, як на злість, і злетить.

— Чи вони завсіди табунками ходять? — питав Юрко.

— Авжеж, завсіди ходять громадою, — казав батько. — Ще не так то давно великими, численними табунами по кілька сот птахів гуляли вони по наших степах. Поодиноко живуть тільки самки, поки висиджують свої чималі, сіроваті, блискучі яйця із червоно-рудими плямками. Дрохва поспішає

за літо двічі нанести яєць і вивести діток, якими вона дуже ніжно опікується.

Он глянь: бачиш, у далечині гуляє табунок. Це вже вони вертають на відпочинок. У них життя щодня йде так: уночі вони сплять, сідаючи на досить видному місці; і кожний табунок має свого вартового, дуже уважливого, що сповіщає товаришів різким криком про небезпеку. Як зійде сонце, табунки прокидаються і летять харчуватися, деколи навіть за кілька верстов від своєї ночівлі, летять на сіножаті, на лани, на толоки. Там наїдаються всяким зерном, травою; деколи злапають собі чи польову мишку чи жабку, а то й пограбують кубло жайворонка, вихопивши з нього маленьке пташеня. Так гуляють вони до десятої години ранку.

Як почне сонце припікати, вони йдуть спочивати; забиваються в кукурудзяне поле, або де в холодок, де низькі кущі ковилю, або інших степових рослин дають невеликий захист. Там кожна дрохва трохи розгребе землю і лягає або іноді розкидається, вертиться, чухається, обсипає крилами себе свіжою землею. Від спеки аж дзьоби пороззявляють. І так вилежуються по кілька годин, поки не прийде вечір. Тоді вони гуртом ідуть напитися, а там уже до ночі харчуються на полях.

— Чи вони в нас зимують? — запитував Юрко.

— У нас дрохва майже постійно живе: хіба вже дуже холодна зима, то вона летить на південь. А як малосніжна зима, то вони ходять табунками, пересовуються на південь, зпід снігу вириваючи собі траву. Найгірший для дрохви час — це осінні дощі. Дрохва не має так званої копчикової залози, щоб вимащувати собі жиром[4]) піря; через те воно страшенно намокає і дрохва стає зовсім безпомічна. А ще як стукне ранішній морозець та обмерзне все піря дрохви, то вона стає така важка, що не може знятися, щоб летіти. Тоді їх можна легко всіх переловити. Аж як сонце їх пообсушує, тоді вони знову можуть летіти.

Але взагалі вони не тільки добре літають, але й бігають дуже хутко.

Коли перелітають на південь, то звичайно летять тільки вдень, а вночі спочивають гуртом. Летять вони досить низько понад селами, понад містами, завсіди в ясні соняшні дні,

проти вітру, перелітають Чорне море і на південному його березі, або в Криму, чи на Кавказі перечікують до весни. До нас вертаються наприкінці березня.

Зразу, поки нема ще де ховатися, дрохви тримаються великими табунами з вартовими, щоб бути напоготові проти всякого ворога. А як зазеленіють степи, то вже розбиваються вони на невеличкі табунці й тоді вже самці починають токувати, себто всякими танцями та скоками намагаються привабити до себе ту або іншу самочку. Тоді між самцями часто виникають сварки та бійки і так дуже захоплюються вони тим своїм токуванням, що можна непомітно підійти до них та стріляти з рушниці.

Вже в травні самочка несе перші яйця, самці тимчасом самі собі табунами ходять; згодом самки виходять із своїми виводками[5]). Другий раз сідають на яйця у червні. Найкраще підгодовуються дрохви у серпні, тоді й лови на них дуже корисні; а зимою й весною вони дуже виснажені, виголоджені.

III.

Тимчасом Юрко з татом їхали вже широким степом, що слався між байраками[6]) далі на південь. Ліворуч ішли пасовища, де паслися досить численні отари овець; до наших подорожніх просто від череди бігли величезні собаки-вівчарики, що помагали чабанам стерегти отару. Разом із собаками біг до них один із чабанів, розмахуючи своєю ґерлиґою[7]). Він мав схвильований вигляд і пан Михайло спинив коня, чекаючи чабана. Юрко перелякався собак і не пускав батька з візка.

— Вони мені дрохвеня розірвуть, — з острахом повторяв Юрко і не знав, чим накрити свого птаха.

— Відженіть собак, — голосно крикнув пан Михайло. Пастухи взяли те на себе, а старший чабан, скинувши бриля[8]), підійшов до візка.

— Нещастя, пане, — промовив він, — дві вівці пропало вчора.

— Та я вже чув, — сказав пан Михайло. — Павук укусив.

— Мабуть, що так, — держучи бриль у руках, відказав чабан. — А сьогодні хлопця вкусив — теж лежить, гарячка сильна.

Пан Михайло був ветеринарним лікарем і мав при собі невеличку торбу із зіллям. Він зліз із візка, віддавши його під догляд Юркові й сам пішов до отари.

Юрко був дуже занепокоєний: йому треба було і Сірка тримати, щоб не плутався через канаву до зеленої пашні, і разом з тим оберігати дрохвеня. Та ще й сам — батько далеко. Юрко почував себе самітно серед величнього простору. Але за кілька хвилин до нього підбіг хлопчик-пастушок у широчезному соломяному брилі, зпід якого ласкаво усміхалися ясні, карі, великі очі.

— Ваш батько казав, щоб ви до нього йшли, — трохи соромливо озвався хлопець.

— Ой, а собаки? — похмуро сказав Юрко. — Як я туди дійду та ще птаха свого донесу?

Хлопець зацікавлено глянув на Юркову здобич.

— О, дрохвеня! живе!... Їх тут багато... Ми вчора печене з них робили, — весело казав пастух.

Юрко здивовано слухав тих жорстоких слів пастуха.

— Йдіть до пана Михайла, а я постережу вашого коня, — казав уже поважно хлопець.

— А птаха постережеш? Бо як я з ним піду? — питав Юрко, якому вже дуже настогидло держати птаха. Хотілося йому побігти до тата: може там щось цікаве. З другого боку йому страшно було довіряти дрохвеня незнайомому хлопцеві. Але пастушок сам забрав птаха та сів з ним на землю, приказуючи:

— Не бійтеся, не пропаде ані кінь, ані це дрохвеня-чортеня; а собак попривязували, біжіть собі безпечно.

Юрко не чекав дальшої заохоти і побіг через луку до батька. Він знайшов його коло намету, де пастухи звичайно ночували і переховувалися від дощу. Батько сидів на камені, а чабан коло нього поклав гарного овечого сира і хліба. Юрко ніколи не бачив так багато овець. Вони всі лежали, спочивали; була велика спека. По краях отари лежали великі барани із закрученими рогами; Юрко трохи їх боявся. В середині лежали й стояли матки, коло них уже чималі ягнята, що породилися за цю весну.

Поміж ними проходжувався старший чабан, покурюючи коротеньку люльку. Висока постать з накинутою на плечі свиткою ясно виступала на гарячому сонці. Похмурий, мовчазний, він майже не звертав уваги на гостей. Він звик жити самітно, далеко від людей, з одним або двома помічниками. Любив свою отару, мов рідну родину, знав кожну вівцю, кожне ягня з його примхами, звичками, на його руках народилися всі ці гарненькі, білі й чорні, молоденькі ягнятка. Кожну вівцю він доглядав, щоб не заслабла, наївшися необережно якої шкідливої трави, щоб не заїдали її всякі паразити.

Коли всі вівці окотилися й уже повернули до здоровля, чабани приступали до стрижки овець. Спочатку гнали їх до річки, там вели вівцю в воду, добре її вимивали, потім звязану на ногах стригли великими ножицями; й на пострижену вівцю ставили тавро[9]) того господаря, чия була отара. Руно складали великими купами. В середині літа оце вже настав той час, щоб це робити; вони відділяли овець від маток, з яких усе молоко видоювали на сир, бриндзю.

IV.

Пан Михайло радив Юркові поснідати бриндзі, якою так гостинно частував їх молодший чабан.

— Прошу покуштувати, хліб ще свіжий, учора із села привезли, — казав чабан, нарізуючи смачні скибки чорного, добре випеченого хліба.

Юрка не треба було вдруге запрошувати, бо він дуже виголодився за довгу подорож. Добре попоївши, він запитав батька, де той хорий пастух, що його вкусив павук.

На соломі в холодку під тим самим навісом[10]) коло якого вони сиділи, лежав хлопець літ дванацяти. Червоне обличчя й блискучі очі ясно виявляли гарячку, що палила його. Нога, розпухла від укуса, була перевязана й намазана якимсь зіллям, що привіз пан Михайло.

— Хочеш, підемо пошукаємо того злодійського павука, що таке лихо нам заподіяв? — спитав батько Юрка; та, подякувавши чабанові, вони пішли поволі пасовищем, пильно приглядаючися до землі. Чабан пішов з ними.

— Ось його гніздо, — сказав він, нахиляючися над невеличкою діркою в землі.

Всі три нахилилися. Ямка була дуже затягнена павутинням; але така вона була непомітна між грудками сирої землі, що в неї дуже легко могли скакати і цвіркуни і польові коники, що звичайно зараз таки й провалювалися в темну оселю хижого господаря.

— Він більш за все годується кониками та сараною, — казав чабан. — Така в нього отрута міцна, що відразу вбиває сарану, випє з неї кров, висмокче її, тоді викине геть далеко останки, полагодить своє павутиння і знову чекає нової здобичі. Я вже до нього добре придивився, — казав чабан, — кожного літа 2—3 вівці вже конче пропадуть від того злодія.

Тимчасом пан Михайло наготовив невеличку пляшечку з формаліном і паличкою розкопував ямку павука. Скоро всі й побачили його: в глибині своєї оселі він сидів чорний, волохатий, з блискучими очима. Пан Михайло зручно вхопив його за лапку пінцетом[11]) і відразу всадив у пляшку. Юрко побачив звичайного в наших степах, дуже отруйного так званого Чорного павука. Він нагадував трохи відомого страшного тарантула[12]), але був меншого зросту й отрута його слабша.

Чабан звернув увагу Юрка на щелепні вуси павука. На кінці їх був невеличкий пазур[13]), що ним павук убивав свою жертву. З пазура витікала отрута просто в рану, яку павук робив тою зброєю.

— А чим він свою павутину робить? — спитав Юрко.

Батько пояснив йому, що на задньому кінці тіла павука є безліч бородавок, з яких виступає завсіди по волі павука такий плин. На повітрі він зараз застигає в розтяжну, суху, тоненьку нитку.

— Я тобі дома покажу ті бородавки в таке скло, що все побільшує. Їх буває звичайно шість, лежать парами на черевці павука. Але у деяких павуків, наприклад у відомого тобі хрестовика, що пряде таке величезне кругле павутиння, таких бородавок начисляють аж до 1000, у інших 400 або 100 і менше. Тіло його не таке тверде, як наприклад у жуків; і взагалі павуки багато чим відріжняються від комах.

Ті мають по 6 ніг, павуки 8. Тіло у павуків не розділене на окремі членики, тільки на дві частини: голова спільна з грудьми і велике кругле черевце.

Чабан через кілька кроків знайшов ще таке саме кубло затягнене павутинням і пан Михайло зловив ще й другого також чорного павука у свою отрутну пляшку. Але в ту мить Юрко відскочив переляканий: у кількох кроках повзла невеличка степова гадюка. Чабан зараз ударив її по голові ґерлиґою й убив її. Він підняв її на ґерлизі, щоб показати Юркові. Рот гадюки був отвертий, з нього виставав подвійний язик. Усе тіло гадюки ще здригалося в передсмертних судорогах і хвіст її крутився, мов живий.

— Це теж наш лютий воріг, — сказав чабан. — Як укусить, так вівця й пропала. І найгірше, що від неї не встережешся, бо більш за все в ночі кусає. В день на сонці вигрівається і наче нічого їй не треба. Як смеркає, тоді вона й починає лазити: мишей ловить, пташенят їсть, а побачити її важко, бо така сива та темна, як земля. Тільки що шипить — тим себе видає. А зла яка! Як розяриться, то буде тоді все кусати: ціпок і траву, що тільки бачить — свою тінь кусає. Скрутиться, як тільки чого злякається, кільцем, — шию втягне і кидається головою з висолопленим язиком.

— Чим же вона кусає? чи тим язиком, чи зубами? — спитав Юрко, здалеку приглядаючися до мертвої гадюки.

— В неї два зуби отрутні, — сказав пан Михайло. — Ось глянь, які здорові. — І він пінцетом розкрив рот гадюки. — Вони в середині мають жолобок, через нього отрута переливається в рану. А сама отрута мов слина, набирається в таких залозах позад зубів. Запримічено, що навіть і найменодші гадюки, ледве з яйця вилупляться, вже можуть смертельно отруїти своїм укусом.

— Деж вони кубляться? — спитав Юрко. — Невже така зла тварина може бути ніжною матірю?

— Їй не треба такою бути, — всміхнувся пан Михайло, — бо сидіти на яйцях їй не приходиться. Так само й годувати дітей їй не потрібно. Тількищо гадюка знесе яйце у своїй ямі під листям, як з яйця вилазить уже гадюченя таке

самісіньке, як і доросла гадюка; лише тіло його не має ще оцеї твердої луски, а обтягнене тонкою, прозорою скірою. Та вже за яких дві до три години гадюченя линяє: його скірка злазить, а під нею вже тверда луска. Молоді гадюки зараз можуть їсти маленькі звірята, бо в них, як у всіх гадюк, рот може дуже широко розкриватися, щоб проковтнути здобич.

— Знаєте, я одного разу трохи не наступив на гадюку в своїх личаках, — розказував чабан, проводячи пана Михайла до візка. — Та я почув, що щось шипить, відскочив і добре, що була в руках сокира, — зараз відрубав я їй голову. Повірите? Оця відрубана голова ще якийсь час кидалася на все і кусала та поверталася до мене, аж страшно було дивитися. У нас що року хтонебудь з дітей умирає від гадючих зубів. Так пухне все те місце, де вона вкусить, горить!... Ми зараз гарячим залізом випікаємо рану.

— Треба карболкою зараз облити і дати пити чи горілки, чи спірту, чи рому, — казав пан Михайло. — Гадюк треба винищувати, бо, хоч вони й приносять користь тим, що їдять мишей та інших шкідливих звірків, але й шкоди приносять самі чимало.

— Ну, що хлопче? — звернувся пан Михайло до малого пастушка, — не випустив дрохвеняти?

Юрко знову дуже ніжно притулив до себе птаха, вони розпрощалися із чабаном і поїхали додому.

Маленьке дрохвенятко дуже скоро призвичаїлося до нових обставин життя: їло сир, сире мясо, хліб, овочі; брало їжу просто з руки Юрка, бігало за ним слідом по саду. Коли хотіло їсти, пищало жалібно.

Але в осени, коли воно вибігло слідом за Юрком із саду на поле, якраз невисоко пролітав табунець великих дрохв. Невдячне дрохвеня зараз знялося і приєдналося до табунця. Тільки його й бачили. Юрко трохи не плакав за ним.

Софія Русова.

Примітки: [1]) сині квітки в збіжжі (з польська: блавати); [2]) овиду, виднокруга; [3]) гніздо; [4]) товщ; [5]) малі дрохвенята; [6]) байрак — лісок у ярку; [7]) палиця, костур; [8]) капелюх; [9]) знак, печатка; [10]) наметом, шатром; [11]) лікарські щипчики; [12]) великий, їдкий павук у південній Італії; [13]) гачок.

22. НА СТЕПУ.

Іду шляхом: сонце сяє,
Вітер з травами говоре,
Перед мною і за мною
Степ колишеться, як море.

А затихне вітер буйний:
Степ, мов камінь, не двигнеться
І, як килимом багатим,
Ввесь квітками убереться.

Он нагнулась тирса біла,
Звіробій скрутив стебельці,
Червоніє материнка,
Як зірки горять козельці.

Крикнув перепел в ярочку,
Стрепет приснув над тернами,
По кущах між березою
Ходять дрохви табунами.

Тихо всюди; тільки деде
Вітеречок пронесеться
Та на землю ізпід неба
Пісня жайворонка ллється.

Яків Щоголів.

23. ГОРДИЙ ЦАР.

I.

Десьнедесь — у деякімсь царстві, в деякімсь государстві, не в нашій землі, не за нашої памяти — жив собі цар, та такий гордий, такий гордий, що — не приведи, Господи! Хтоб йому що не радив, що-б не казав, нікого не послухає; а робить усе, що тільки йому на думку впаде, й ніхто йому перечити не смій! Засумували всі міністри та бояри, засумував і люд увесь.

Раз піщов цар до церкви. Слухає — батюшка читає Святе Письмо... Якесь там слово йому не вподобалося. Після служби йде цар додому і звелів батюшку привести. Приходить батюшка.

— Як ти смів читати таке й таке місце?

— Як же не читати, — каже, — коли написано?

— То що, що написано? Це буде написано не знати що, то ти й читатимеш? Щоб ти те місце замазав — і більш читати не смій!

— Не я, ваше царське величество, писав ті слова, — каже священик, — не мені їх і замазувати!

— Як ти смієш мені перечити? Я цар — ти повинен мене слухати!

— Завсіди, — каже панотець, — буду слухати, але в церковнім ділі Бог постановив — і людям не зміняти!

— Як то не зміняти? — крикнув цар. — Коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти мені зараз викинув ті слова і щоб ніколи не читав їх у церкві, чуєш?

— Не смію, — каже, — не моя воля!

— Я тобі наказую!

— Не смію! — каже.

— Ну, то даю тобі три дні подумати, а в четвертий день увечері явися до мене. І не зносити тобі голови на плечах!...

Панотець низенько вклонився й пішов додому.

От уже третій день кінчається і панотець сам не знає, що робити. Умертиб за віру не страшно, та жінка, дітки маленькі... Ходить та плаче... Горе!... Ліг він спати, та не спиться йому. Коли к світу заснув і бачить у сні: стоїть у головах ангел та й каже:

— Не бійся нічого: Бог мене послав на землю боронити тебе!

Встав панотець уранці радий, наче на світ народився і помолився щиро Богу.

Прокидається й цар уранці та й кликнув, щоб скоріше мисливі збиралися — на полювання поїде.

Полюють вони в лісі. Коли бачить цар: олень вискочив зза куща. Цар за ним; так женеться: олень не втече, цар не дожене. Розпалився цар, погнав коня: ось-ось-ось настигне... Коли — річка на дорозі. Олень у воду; цар одежу із себе та й собі у воду. Плавати вмів добре, думав — настигне. От-от ще кришечку й за рогиб ухопив... А олень переплив на беріг — і цар разом. Та тільки хотів його за роги — аж оленя й не стало...

Цар здивувався — дивиться сюди, туди: де то олень подівся? Коли бачить: на тім боці хтось одягається у його одежу. Сідає на його коня й рушає.

Цар думав, що то злодій який або що; а то був ангел.

Приняв він на себе вигляд царя, догнав мисливих та й поїхав з ними додому. А цар зостався голий у лісі.

II.

Коли дивиться — аж далеко десь дим підіймається над лісом і неначе хмара стає по чистому небі. Він подумав:

— То мабуть мої мисливі палять!

Пішов туди на той дим. Приходить — аж то цегольня. Робітники повиходили — дивляться: що воно за чоловік голий? А він у кущах ноги покалічив, тіло подрапане... Люди змилувалися над ним; дали йому стару обдерту свитину, винесли йому їсти хліба черствого та огірків. Питають:

— Скажи, чоловіче, хто ти такий?

— Дайте, — каже, — наїмся, а то їсти хочу.

Нагодували його: може він зроду не їв нічого з таким смаком, як той хліб черствий та огірки.

От як наївся, то й каже:

— Тепер скажу вам, хто я такий: Я цар ваш! Як дістануся у столицю, то я вас нагороджу!

— Ах ти, ледащо! Щоб то старець який та смів себе царем величати! Подивися на нього, ще й винагороджувати хоче!

— Ви, — каже, — не смійте мене лаяти, бо звелю вам голови рубати!

— Хто? Ти?!

Та давай його бити. Били, били, взяли та й прогнали.

Пішов він, по лісі блукаючи.

Йде та йде — аж бачить знову: дим підіймається над лісом. Він знову думав, що то мисливі, та йде на них. Аж ік вечору вже знову приходить до другої цегольні. Там над ним змилувалися, нагодували його, напоїли, дали йому стареньку одежу, бо й самі бідні були. Вониж думали, що то так собі бідний чоловік, може від рекрут [1]) ховається; а він, як наївся та одягся, то й каже:

— Я цар ваш!

Ті сміються з нього. Він знову посварився з людьми. І ті його побили добре та й прогнали. Він і пішов собі в ліс. Аж уже й ніч. От він приліг під деревом та й переночував. Уранці вставши, поплівся, куди очі глядять.

Аж ось приходить у третю цегольню; та вже й не признається, що він цар: усе думає про те, як би йому у столицю дістатися. От і там його нагодували робітники, та ба-

чуть, що в нього босі покалічені ноги — то змилувалися над ним і дали йому старенькі чоботи. Він їх питає:

— Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?

Вони йому розказали. А вже далеко увійшов за цілий день.

От пішов він тою дорогою, яку йому показали. Йде він та йде та приходить у якесь містечко. Аж от перестріває його на дорозі становий:

— Стій! — кричить.

Він став.

— Пашпорт є?

— Ні, нема.

— Як же ти без пашпорта ходиш? Ти блудяга якийсь! Візьміть його! — крикнув на соцьких.

Тут де не взялися соцькі, взяли його та й посадили в холодну.

Через кілька днів питаються:

— А звідки ти?

Він і сказав: з такої й такої, каже, столиці. Тоді його скували із злодіями та й повели.

От і привели його у столицю та й знову саджають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитується: хто за що сидить. Один каже:

— Мене пан знай бив і жінку забрав у мене; так я терпів-терпів та й посадив його на вила: за те мене оце сюди посадили!

Підходить до другого:

— А ти, — питає, — за що?

— У москалях, — каже, — був; так мене били та ніве-чили, що не вмію на трубі грати, так я і втік; оце мене й піймали.

— А ти за що? — питає далі.

— А я, — каже, — не мав що їсти та й поліз до жида в комору, то мене сюди завдали.

Сказано — хто за що.

А оце підходить старший до нього:

— А ти, — питає, — за що старий?

От він йому розповів усю правду:

— Був я царем, та таке й таке приключилося зо мною.

Тут на нього дивляться, що він цілком не схожий на царя. А він, звісно, за довгий час змарнів, борода відросла... Куди там — зовсім не схожий!... А таки запирається, що цар. Як уже його не запитували: „Цар та й годі!“

От і порішили всі, що він божевільний, та й вигнали його з тюрми:

— Навіщо, — кажуть, — дурного будемо держати, тільки хліб царський переводить.

І як випустили його, то так він бідує, так бідує, що — Господи! Якщо знайде яку роботу (а до роботи не звичний), то ще й нічого; а часом то тим тільки й живе, що випросить шматок хліба. Ночує — де Бог дасть: часом де в буряні, або так де під тином. До того дожився!

III.

А ангел, зробившися царем, поїхав з мисливими додому. Приїхав. Ніхто нічого й не догадався, що то не цар, а ангел.

Коли увечері приходить до нього панотець та й каже:

— Воля твоя, царю, голову мою зняти: не пристану я на те, щоб викинути й слово із Святого Письма!

А цар йому:

— Ну, слава Богу! Тепер я знаю, що у моїм царстві є такий священик, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архиєреєм.

Панотець подякував, уклонився до землі та й пішов собі, дивуючися: що це таке, що з гордого царя зробився такий тихий та справедливий?

От і всі, всі дивуються, що таке із царем сталося: такий зробився тихий та поважний, по полюваннях не розїзджає, а все ходить, розпитується: де яка неправда, чи яка кому кривда, чи що; на все сам увагу звертає: скрізь суд справедливий чинить, судців та розсудчиків справедливих назначає... Як перш народ сумував, так тепер радіє: і податки невеликі і суд справедливий!

А цар той — так бідує, так бідує!

Коли через три роки приходить такий царський наказ, щоб на такий то й на такий день усі сходилися до царя обідати: і багаті й убогі, і пани і мужики. І посходилися всі,

прийшов і той цар нещасливий. А на царськім дворі такого столів понакривано, що Господи!

От сідають усі за столи, пють та їдять, а цар сам з міністрами всякі напитки та наїдки розношує, кожного сам припрошує; тому цареві нещасному удвоє проти інших накладає й наливає.

Всіх нагодували й напоїли; а далі цар почав і розпитувати людей: чи нема кому якої кривди або образи? А як почали вже люди розходитися, цар став у брамі з мішком грошей — і всім дає по гривні, а тому цареві нещасному дав аж три гривні.

Через три роки знову цар зробив обід і знову скликає всіх людей. От нагодував, напоїв, розпитався, дав по гривні всім, а тому цареві нещасному удвоє давав їсти й пити і на дорогу дав знову три гривні.

От через три роки знову робить обід — щоб були всі: і багаті й убогі, і пани й мужики. Посходилися люди, понаїдалися, понапивалися, подякували — стали розходитися. Той цар нещасливий і собі хоче йти; так він його зупинив. Повів його до себе в палати та й каже:

— Це тобі Бог присудив, щоб ти девять літ покутував за свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як цар повинен людей жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючися по світу, набрався трохи розуму, то гляди, щоб добре народом правив! Бо від нині ти будеш знову царем, а я полечу до Бога на небо!

Потім звелів йому вмитися й обголитися, бо борода в нього вже виросла була, наче у пасішника, та дав йому царську одежу; а далі й каже:

— Йди тепер, там у покоях сидить тепер царська чесна рада. Йди туди, то там тебе ніхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тинявся! Нехай тобі Бог поможе у всім добрім!

Як ангел це сказав, то й не стало його, тільки одежа лишилася.

От цар наперед помолився щиро Богу, а тоді й пішов на раду. Від тої пори правив він народом так, як його ангел навчив.

Народня легенда.

Примітка: [1]) Від бранки до війська.

ЛИСТОПАД.

24. ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
25. ЗАПОРОЖЦІ — ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ.
26. ГАМАЛІЯ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
27. СТАРЕ ДОБРО ЗАБУВАЄТЬСЯ — ІВАН ФРАНКО.
28. СМЕРТЬ ОТАМАНА — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
29. КРАЙ ЛІСОВОГО ПАСМА — М. ІВЧЕНКО.
30. ЦАР ЛЕВ — НАРОДНЯ БАЙКА.

24. ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК.

За байракоком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:

„Наносили землі
Та й додому пішли
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло
І земля не приймає.
Як запродав гетьман[1])
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій".

Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав,
Сині хвилі голосили.
Зза Дніпра із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали:
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

Тарас Шевченко.

Примітка: [1]) Гетьман Петро Дорошенко (1665—1676), що піддався Туреччині.

25. ЗАПОРОЖЦІ.

I.

Над Дніпром коло славних порогів у селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман[1]) Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був нащадок славних запорожців і мав усю вдачу запорозьку. Високий, чорнявий, та кучерявий, гарний з лиця, гарний із стану — кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його із собою батько на байдаки та плоти[2]), переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори[3]), знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло них. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і наставив його дядьком[4]), не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

От раз приплив до порогів великий байдак[5]) якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найліпшого! — каже багатий купець до отамана.

— Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, — відповів отаман.

Виміряли байдак, зняли з нього трохи ваги, приробили довжезне стерно[6]). Готове судно в страшну дорогу!

Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаї, потім стали на коліна і помолилися Богу. Ніхто не знав певно, чи вернеться живий додому!

— Гребімо! — крикнув Карпо на гребців, ще й рукою махнув. Гребці запустили гребки у воду. Байдак знявся з місця й полетів, як птиця.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі крілики і булькотячи, знову ховалися у воду. Поріг був недалечко.

— Шабаш! — крикнув Летючий і всі гребці підняли гребки. — До стерна! — командував він і всі кинулися до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода й заревла. Кодацький поріг появився увесь від берега до берега, увесь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить його перенесло через поріг. Вода обризкала гребців і присипала Карпові кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехристилися.

Карпо не оглянувся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа горіла щастям. Водяна курява і бризки тільки прохолоджували йому лице.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід чи Ненаситець. Від берега до берега на Дніпрі появився білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля і перед Карповими очима встало з води дванацять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях! Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, — як стріла.

Коли це де невзялася вітрова полоса. Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилася неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки на бік... У душі в Карпа похололо... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не помогло! Велика сила вхопила байдак і знесла на бік. Байдак полетів з лави на лаву і черкнувся дном об Зелений камінь, котрий одначе не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крикнуло, і знов полетіло, як стріла, та все звертало вбік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутько й обкрутив кругом себе... Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за Крутька. Стерно тріснуло як трісочка, переломилося натроє. Тепер усе пропало, все згинуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла і кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало дуже страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця й упало на гостру скелю-

Каміння відбило йому ввесь ніс. Колодки[7]) полетіли вниз і розбилися на маленькі поліна. Частина судна зачепилася на скелі.

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої, ревучої піни билися об каміння, скакали вгору, закручувалися гребенями і знову падали назад на каміння. Від берега до берега ніби лютувала біла водяна буря, крутилися вихори, вертілися чорторії, неначе все те викидав підземний огонь або заховані на дні вітри.

Внизу від порога лоцмани вже побачили розбитий байдак. Човни й дуби вже поплили спасати живих людей і крам. Один уже був наблизився до скелі, де висів байдак, уже лоцмани кидали верівку[8]) гребцям, щоб пристати збоку до тої скелі й забрати хоч людей.

— Пропала навіки моя честь! — крикнув Карпо й упав у білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й памятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору, то вниз, як вода в печі кидає зерном у казані. Вже вода залила йому уха й рот. Карпо вже ждав, що вода от-от ударить ним об скелю і роздавить його як пелюсточку. Коли це він почув, що разом так і полетів униз у якусь безодню і стратив память.

II.

От прокидається Карпо і дивиться: аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе і налапав мягкий мох, а під мохом твердий камінь; відкриває очі — і бачить світ.

— Боже мій! Де це я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи це мені сон сниться? — подумав Карпо і глянув угору.

Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятися й побачив, що там угорі лилася вода, текла, пінилася й навіть шуміла, а через скляну стелю синіло небо, і серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла і часом заслонювала сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінилося сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знову блищало, мов золото.

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Під водою стояла, як стіна рівна, скеля від одного Дніпрового берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі нижче знову стояла друга рівна скеля така сама, як і перша. Камяні стіни були вищі від високої дзвіниці, а поверх них лився цілий Дніпро і послався над ними водяною стелею. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летючий. На них були сині кунтуші.

— Еге, ти, хлопче, з України? — промовив один з них і його голос розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вжеж тепер на Україні стали такі маленькі та мізерні люди, як оце ти? — спитав той один чоловік і обидва вони якось жалібно усміхнулися.

Карпо, глянувши на їх несказану красу, трохи опамятався і став сміливіший.

— Отакі, як бачите, — промовив він.

— Хтож ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах, Летючий на прізвище, — сказав Карпо, а імени свого всетаки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака?

— Правда, — промовив Карпо і та гірка правда прийшла йому на память, як дуже давній, Бог-зна колишній, сон.

— Ходиж із нами, — сказали ті люди й повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі й великі шовкові вуси.

— Ми козаки-запорожці. Чи ти чув що про запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійник батько дещо розказував.

— Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ — промовив один запорожець. — Ото бач, як москалі зруйнували Січ, а помочі нам не було де взяти, то нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, ондечки далеко-далеко, ворушаться попід гаєм за отою скелею наче червоні квітки? То наше Січове товариство.

Й обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі три вони увійшли в невеличкий лісок. У тім ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний, теплий світ.

Карпо озирнувся набік і побачив, що через обох запорожців було видно кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здалися йому тінню; одначе він і кришки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві гуртками, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою й усі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одежу, неначе в свято або в неділю. Вони зтиха розмовляли, а Карпові здавалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

— Оце наш січовий курінь. Ми побачимо ще неодин курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана, — промовив один запорожець.

— До гетьмана! до гетьмана! — закричали деякі запорожці і слідком за Летючим і за його двома проводирами посипали всі козаки.

III.

От вони йдуть та йдуть. Карпо побачив сад, увесь зелений, увесь засаджений квітками, а з того саду лився чоловічий голос та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос зтиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо увійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом нього сиділи й стояли козаки і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні, давні діла на Україні.

Карпа повели через сад між двома рядами високих дерев, на котрих срібний лист був перемішаний із золотими яблуками та грушками, з коралевими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння. Увесь сад блищав, як сонце. А там за садом стояв простий зелений дуб, і під дубом на камені сидів гетьман. На гетьманові була висока

шапка, із шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і обутий у червоні чоботи із золотими підківками. Спершися одною рукою на широкий меч, гетьман держав у другій руці булаву із щирого золота, обсипану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилася, неначеб гетьман держав у руці сонце.

Гетьман кинув оком на Летючого.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Скажиж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого, — відповів Летючий.

— Чи памятають на Україні про гетьмана й козаків чи згадують?

— Трохи памятаємо. Старі люди дещо розказують. Трохи чули дещо від кобзарів.

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. З каменя так і бризнули левкої та фіялки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і поклався по траві.

Карпо вглядів нове диво. Дивиться він — стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина куща була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криничка. Аж чує Карпо, хтось співає пісню і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного. Той голос співав українську пісню. Карпові здалося, що той голос лллється або з калини, або з криниці.

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні кетяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали румянцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала ведрами. Де був кущ калини, там стояла чудова дівчина і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тої дівчини, аж то дочка отамана Музики, як дві краплі

води, Олеся Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такіж маленькі губки, такіж довгі чорні коси, навіть такими квітками була в неї вишивана сорочка.

— Олесю! Чи вжеж ти мене оце не пізнаєш? — промовив Летючий.

— Я не Олеся, я Маруся, хоч я й Музиківна, — тихо промовила дівчина. — Але де це я? Боже мій! Деж моя мати?

Один дід почав говорити до дівчини:

— Ти стояла тут уже сто літ. Твій рід і тепер живе на Україні — то ваше вже пяте коліно.

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю і промовив:

— Іди, Марусю, із цим хлопцем на Україну. Йди і, коли людям добре жити на Україні, то оставайся там і кінчай свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти вернешся до нас, знов отут перед хрестом станеш калиною і розкажеш і виспіваєш нам про Україну. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! — промовив гетьман та махнув рукою на одного діда.

Той дід зараз став орлом, ухопив на себе Марусю та Карпа і махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилася на три сяжні, неначе від великого вихору. Орел поніс їх обоє понад страшними Дніпровими порогами.

Пишно заблищав Дніпро між берегами; зеленіли українські степи, ліси, поля; знов забіліли великі гóроди й села. Орел почав спускатися на правім березі Дніпра, де колись була Січ. Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталося, де козацькі могили заросли буряном та городиною, де на гетьманських могилах кольоністи-німці насадили картоплі. Де колись на майдані роєм гули на раді запорожці, там тепер паслася німецька череда... Орел гірко заридав, тихенько зсадив на беріг Карпа та Марусю, а сам знявся й упав у білу кипучу піну Ненаситецького порога.

IV.

Довго сиділи Карпо й Маруся над Дніпром і відпочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем. По обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На

воді скрізь були розкинені зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами і на островах стирчало каміння, зеленіли верби. А пороги все ревли та гули, наводили думи на душу.

Вже сонце стало на вечірньому опрузі. Карпо й Маруся встали і пішли на степ.

— Проведиж мене, козаче, до мого батька до хутора Чаплів. Я тобі спасибіг скажу.

От ідуть вони та йдуть і вже далеко відійшли від берега. Степ почав розстелятися далеко-далеко і зеленів, скільки зясягали очі. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі.

— Степи мої, степи мої! Ви й досі такі гарні та зелені, як колись були! — промовила Маруся.

От дивляться вони, аж на степу пасеться велика череда: голєндерські корови, здорові коні, круторогі чумацькі воли, цілі табуни еспанських овець. Череда була сита, а пастухи й чабани пообдирані, босі або в драних постолах. На свитах були самі за себе лати; вони були худі, замлілі.

— Чий це скот ви пасете? Чи козацький, чи свій? — спитала Маруся.

— Панський, — обізвався обідраний, як старець, пастух і побіг за коровою, на котрій шерсть аж вилискувалася проти сонця.

Йдуть вони далі, аж пасеться друга черідка: коровки погані, кудлаті, бички миршаві, низенькі, свині дрібні.

— А це чия черідка? — питала Маруся.

— Людська! — обізвався босий і обідраний хлопець.

— А чи далеко ще до хутора Чаплів?

— Та тут нема хутора Чаплів, а є здорове село Чаплі! — відповів чабан.

— А чи живе ще в тих Чаплях козак Петро Музика? Його хата стоїть у самій балці.

— На балці стоїть цілий куток Музиківка. Там буде хат з трицять, як не більше.

Здивувалася Маруся і задумалася, де ті хати набралися у Чаплях.

От пішли вони далі. Йдуть вони, а там на степу ростуть баштани.

— Оті жита, чиї вони? — спитала дівчина баштанника.

— Панські!

— А деж людське? Деж козаче?

— Отам трохи людського ік селу! — гукнув дід з куреня.

Маруся стала смутна-смутна! В неї зявилася думка стати калиною й вернутися до свого любого гетьмана, щоб співати йому вічно пісню.

Пішли вони далі, аж перед ними розстелилося велике-превелике село. В кінці села був великий став на яру.

— От і Чаплі! — промовив Карпо.

Вже сонце стояло низько, як Маруся з Карпом прийшли на Музиківку на балці. Вона відразу пізнала ту балку; і тепер на балці стояла така сама невеличка хатка, обгороджена низеньким тином, обкопана ровом, обсаджена садком, а на окопі високою березою.

Маруся увійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька женщина. Вона була трохи похожа на Марусину матір. Маруся так і кинулася до неї на шию і назвала її своєю матірю.

— Що це з тобою, дівчино? Я не мати твоя, а ти не дочка моя, — тихо промовила женщина.

— Алеж це хата Петрова Музичина? — спитала Маруся.

— Музичина, тільки не Петрова, а Василева, а я Василева жінка.

Маруся стала і руки опустила. Вона зрозуміла, що то була дуже давня річ на світі.

Маруся вийшла з хати, подивилася на обідрану повіточку, на убогу оселю, потім пішла в садочок і довго дивилася на зелений степ, на балку, засаджену вербами. Походила по садочку і почала плакати; потім стала коло криниці, ще раз глянула на убогу хату, на вишні, ще раз глянула на синє глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця. Сонце впало десь у степу, неначе потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив її на червоне золото. Маруся глянула на ту хмарку, зітхнула важко і знову стала калиною. Знов на тій калині зачерво-

ніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч і калина вмилася росою; роса закапала в криницю. То були Марусині сльози. В криниці так і піднялася вода, полилася через край по траві, потекла річечкою аж до синього Дніпра.

Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся семя Музиченків вийшла в садок дивуватися, де то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росою з листя всю криницю водою.

А гетьман і запорожці все стояли і поглядали на те місце, де стояла калина. І в той час запорожці побачили, що знов зазеленів кущ калини, зачервоніли ягоди, забіліли квітки. А під калиною знов заблищала криничка; ще й вода бовталась у криничці, неначе хтось от-от тількищо набрав з неї води. І в той час знов заспівав пісню чудовий дівочий голос; тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша.

Іван Нечуй-Левицький.

Примітки: [1]) керманич судна при переїзді через пороги; [2]) пліт = сплав, дараба; [3]) менші пороги на Дніпрі; [4]) провідником; [5]) велике судно (човен); [6]) керма; [7]) бруски дерева; [8]) мотуз, линва.

26. ГАМАЛІЯ[1]).

I.

„Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати,
Не чуємо на чужині.

„Ой повій, повій, вітре, через море
Та з великого Лугу[2]),
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки
Та на цей бік за нами!

„Ой Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України!
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо та й загинем!“

Отак у Скутарі[3]) козаки співали;
Співали сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий
І шкурою сірий бугай[4]) стрепенув
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.

І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман[5]) погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

II.

Зареготався дід[6]) наш дужий,
Аж піна з уса потекла:
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже.
Хортице[7]) сестро?“
Загула
Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“...
І Дніпр укрили байдаки
І заспівали козаки:

„У Туркині[8]) по тім боці
Хата на помості,
Гай, гай! Море грай!
Реви, скелі ламай,
Поїдемо в гості!

„У Туркині у кишені
Таляри-дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

У Туркині яничари[9])
І баша на лаві[10]).
Гой-ги, вороги!
Ми не знаєм ваги,
Наша воля й слава!“

Пливуть собі, співаючи,
Море вітер чує;
Попереду Гамалія
Байдаком кермує.

Гамаліє, серце мліє:
Сказилося море!
Не злякає! І сховались
За хвилі, за гори...

III.

Дрімає в гаремі [11]), в раї Византія
І Скутар дрімає; Босфор клекотить
Неначе скажений: то стогне, то виє;
Йому Византію хочеться збудить.
„Не будй, Босфоре, буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!“ — реве синє море. —
„Хіба́ ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

Так море спиняло
(Любило завзятих, чубатих словян).
Босфор схаменувся. Туркиня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі в склепу не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По свойому Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік [12]) ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України,
Не дай пропасти на чужині
В неволі вольним козакам!
І сором тут і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові“...

„Ріж і бий
Мордуй невіру-бусурмана!“ —
Кричать за муром.

Хто такий?

Гамаліє, серце мліє,
Скутар скаженіє!
„Ріжте, бийте!“ — на фортеці
Кричить Гамалія.

IV.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги:
Козацтво преться без ваги
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі,
По пеклу гуляє.
Сам хурдигу [13]) розбиває,
Кайдани ламає.

„Вилітайте, сірі птахи [14]),
На базар до паю!“
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії [15]) мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати.

Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика[16]) „Засвітимо!“
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Перепливá на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве-лютує Византія,
Руками беріг достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає.
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло-злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.

Палá Скутар, стихá робота
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки, та й потягли
Рвучи червоні гори-хвилі.

V.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють
Та, звичайне запорожці,
Пливучи, співають:
„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морі гуляти,
По морі гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару —
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.

Ой, як крикнув Гамалія:
„Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамітом крити!“ —
Вилітали запорожці
На лан жито жати[17]);
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На ввесь світ великий,
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

Пливуть, співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Византія:
Вона боїться, щоб Чернець[18])
Не засвітив Галату[19]) знову
Або гетьман Іван Підкова[20])
Не кликнув в море на ралець[21]).

Пливуть собі, а ізза хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.
Гамаліє, вітер віє...
Ось-ось наше море!
І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

Тарас Шевченко.

Примітки: [1]) Козацького отамана Гамалії на ділі не було. Шевченко вигадав його, як і Гоголь вигадав Тараса Бульбу; [2]) на лівому березі Дніпра, напроти Запорозької Січі на великих просторах простягалися плавні й ліси, з озерами і балками. Було в лісах багато звіря і птиці, в озерах риби; [3]) передмістя і твердиня Царгорода по азійській боці проливу, Босфору, там були вязниці невільників; [4]) морський спінений пролив Босфор уявляється тут поетові мов би грізним биком, що лютиться і реве; його ребра — то морські хвилі; [5]) широке, розливисте й болотнисте гирло Дніпра; [6]) Дніпро; [7]) Хортиця — острів на Дніпрі, де була перша Січ, основана Дмитром Байдою Вишневецьким; [8]) Туреччина уявляється тут поетові як пишна, багата пані — туркиня; [9]) Яничари — жовніри вихована з полонених християнських хлопців, найзавзятіше турецьке військо; [10]) на лаві — на сторожі; [11]) гарем — будинок, де живуть жінки магометанина; [12]) на Україну; [13]) тюрма; [14]) соколи; [15]) замість „тієї“; [16]) шашлик — татарська печеня з баранини; [17]) то значить: до боротьби з ворогом; [18]) гетьман Петро Конашевич Сагайдачний (1614—1622), що по народньому, хоч неправдивому, переказу нібито став на старість ченцем; [19]) одно передмістя Царгорода по европейській боці Босфору; [20]) козацький ватажок у другій половині XVI. в.; [21]) за здобиччю (ралець = дарунок).

27. СТАРЕ ДОБРО ЗАБУВАЄТЬСЯ.

Ходив собі вовчик-братик по лісі, ходив та й подибала його тяжка пригода. Побачили його ловці-молодці та й почали за ним гнатися. Тікав вовчик лісом, лісом, а далі прийшлося вибігти на биту дорогу. А дорогою в тій хвилі йшов з поля чоловік з мішком і ціпом. Вовк до нього:

— Дядечку, голубчику! Змилуйся надо мною, сховай мене в мішок! За мною ловці-молодці гонять, хочуть мене віку збавити.

Змилувався чоловік, сховав вовка в мішок, завдав собі на плечі та й несе. Надбігають ловці-молодці.

— А не бачив ти, чоловіче, вовчика-братика? — питають.

— Ні, не бачив.

От вони й погнали далі. А коли вже їх не було видно, вовк з мішка обзивається:

— А що, пішли вже мої гонителі!

— Пішли.

— Ну, тепер випусти мене на волю!

Чоловік розвязав мішок і випустив вовчика-братика на волю. А той і говорить:

— Ну, чоловіче, тепер я тебе зїм.

— Ей, вовчику, вовчику! Я тебе з такої біди вирятував, а ти мене зїсти хочеш!

— А що, чоловіче! Це так у світі ведеться: старе добро забувається.

Бачить чоловік, що діло погане й говорить:

— Ну, коли так, то ходімо далі! Здаймося на суд. Коли суд скаже по-твойому, то нехай по-твойому й буде: зїси мене.

Пішли далі. Здибають стару кобилу. Чоловік до неї й говорить:

— Будь ласка, кобило-матусю, розсуди нас. Оце я вирятував вовчика-братика з тяжкої пригоди, а він хоче мене зїсти.

І розповів їй усе, як було. Кобила подумала-подумала та й мовить:

— Вовкова правда, чоловіче! Я жила в господаря дванацять літ, робила на нього з усеї сили, привела йому десятеро лошат, а тепер, коли я постарілася й до роботи стала неспосібна, він узяв та й вигнав мене на голе поле, щоб мене вовки зїли. Оце вже тиждень я тут днюю й ночую і жду, не дождуся, поки прийдуть вовки та й розідруть мене. Так то, дядьку, старе добро забувається.

— А бачиш, моя правда! — крикнув вовк.

Засумувався чоловік і почав просити вовка, щоб пошукати їм ще другого суду. Вовчик пристав на це. Йдуть-ідуть, надибали старого пса. Чоловік і до нього обертається із своєю

справою. Розповів йому все, як було. Пес подумав-подумав та й повідає:

— Ні, чоловіче, вовкова правда. Ось послухай, як зо мною було. Служив я господареві двацять літ, пильнував його дому й худоби, а коли постарівся й голосу в мене не стало, він вигнав мене з обійстя й ось я тепер блукаю без захисту. Забувається старе добро, це свята правда!

— Бачиш, на моє виходить! — крикнув вовк.

Засумував чоловік ще гірше й почав ще раз проситися у вовка:

— Дозволь мені ще одного суду розпитати, а тоді вже роби зо мною, що хочеш, коли старого добра не памятаєш.

— Добре.

Пішли вони, аж насупроти них лисичка-сестричка.

— Гей, лисичко-сестричко! — кричить їй здалеку чоловік і кланяється. — Зроби ласку, підійди ближче, розсуди нас обох з вовчиком.

Наблизилася лисичка, розповідає їй чоловік, що і як було. А лисичка не вірить.

— Та не може цьому бути правда, чоловіче, аби вовк такий великий пан, та вліз ув оцей мішок!

— Алеж правда! — крикнув вовк.

— Ні, нізащо не йму віри! — уперлася при своїм лисичка. Що вже чоловік божиться, що вовчик запевняє, ні, та й ні!

— Не можу цьому вірити, хіба мені доочне покажете, як це було.

— Щож, це можна, — сказав чоловік та й розставив мішок так само, як тоді, коли саджав вовка.

— Ось бач, як це було! — сказав вовк і встромив голову в мішок.

— Як то, ти хіба тільки голову встромив? — спитала лисиця.

Вовк уліз увесь у мішок.

— Ну, чоловіче, — промовила лисиця, — тепер покажи мені, як ти його завязував?

Чоловік завязав.

— Ну, а тепер, чоловіче, покажи мені, як ти на тоці снопи молотив?

Чоловікові не треба було цього двічі казати. Як замахне ціпом, як почне лущити по мішку! А лисиця ще й примовляє:

— А ну, чоловіче, як ти снопи перевертав?

Чоловік обернув мішок на другий бік, та як уцідить вовка по голові, — забив його на смерть.

— Ну, чоловіче, — мовить лисиця, — я тебе вирятувала від смерти. Щож ти мені за це ударуєш?

— Дарую тобі, лисичко-сестричко, мішок курей.

— Добре.

Пішла лисичка-сестричка за чоловіком до села, стала собі за воротьми, а чоловік пішов до хати курей шукати. Взяв мішок та й почав ловити курей. Коли втім жінка надходить:

— А що це ти, чоловіче, робиш?

Розповів їй чоловік усе, що з ним було і з якої пригоди вирятувала його лисичка та яку він їй обіцяв заплату.

— Богу дякувати, що ти живий і здоров, — мовить жінка. — А щоб лисиці давати курей, на це я ніколи не пристану. Ліпше ти всади в мішок наших двох песиків, Лиска та Рябка, та й дай лисиці.

Подумав-подумав чоловік та й послухав жінки. Всадив песиків до мішка, виніс за ворота та й мовить.

— Наж тобі, лисичко-сестричко оцей мішок курей! Візьми їх на плечі та й неси в ліс, а не розвязуй близько села, щоб не розлетілися!

Взяла лисичка мішок, несе-несе, двигає-двигає, далі сіла спочивати за селом на могилі та й думає собі:

— Дай, загляну лишень, скільки там тих курей у мішку?

Розвязала мішок та не вспіла гаразд і заглянути, а з мішка — як не вискочить Лиско і Рябко та за лисицею. Лисиця втеки, що духу, ледве-неледве вскочила в ліс та в свою нору.

Іван Франко.

28. СМЕРТЬ ОТАМАНА.

I.

На ліжку твердому, на голій землі,
Вгорнувшись в козацьку кирею[1]),
Лежав головою на простім сідлі
Ота́ман козацький і ждав, щоб прийшли
Хвилини розлуки з землею.

І подруга вірна край нього була,
З життям при ній лекша розлука:
Багато походів вона відбула,
Багато голов з пліч могутніх стяла
Важенна козацька шаблюка.

Він сам умирає в цьому курені,
Лежачою смертю вмирає....
Навкруг тільки стіни похмурі й сумні
Та джура[2]), ховаючи сльози дрібні,
На нього сумний поглядає.

І тяжко старому. І джуру тоді
Він кличе до себе рукою
І каже він: „Джуро мій вірний, піди,
До мене ти хлопців моїх приведи,
Прощаться хай прийдуть зо мною!“

II.

І стало козацтво круг нього смутне
І ждуть всі останньої мови...
„Спасибі вам, діти!“ він каже. „Мене
Зла доля в далеку дорогу жене;
Бувайте ви, діти, здорові!

„Але умирати в цьому курені
І лежнем лежати — не сила:
Степ скрізь оживає тепер по весні,
Лунають ячання[3]) і дзвонять пісні,
Менеж тут недоля побила.

Вволіть мою волю в останній цей час,
Мене на коня посадіте:
Хай, поки ще світ мені божий не згас,
Вступлю я в стремена і гляну ще раз
На батька, на степ[3]), мої діти!“

І загад останній почувши сумний,
Козацтво коня вже сідлає
І батька старого садовять вони
І тихо рушають у степ у рясний
І тихо кінь вірний ступає.

III.

І їдуть всі мовчки. Степи навкруги
Як море безкрає хвилюють
І здалеку ледве маячуть луги
І мріють Дніпрові круті береги,
Могили високі сумують.

І їдуть всі далі... Кивають рясні
Квітки головками своїми;
В високій ширяє орел далині
І птацтво щебече безжурні пісні
І чайка кигиче над ними.

І їдуть все далі... В траві промайнуть
Сайгак чи коза швидконогі
І зникнуть безслідно... І ось уже чуть,
Як виють і плещуть і бють і ревуть
Дніпрові далекі пороги.

І далі існову... Смутні козаки
Ні слова іще не сказали;
Отаман мовчить, похилившись до луки,
Стиснувши свій повід, не рушить руки
І їде все далі та далі.

IV.

І тихо спитався з козацтва один:
„Чи, батьку, не час нам додому?“
Але не відмовив нічого їм він.
І знову всі їдуть ще кілька хвилин,
Він знову нічого нікому.

І коней тоді зупинили вони,
Отаманів кінь зупинився;
Отаман одразу схитнувсь на коні:
Заснувши в останнім, довічньому сні,
На руки їм мертвий схилився..

Борис Грінченко.

Примітки: [1]) загортка; [2]) чура = послугач старшини у війську; [3]) веселий крик, гомін, галас; [4]) степ був для запорожців батьком, бо їх годував.

29. КРАЙ ЛІСОВОГО ПАСМА.

На ранок, коли крізь стовбурі дерев світліли тонкі зелені латки неба, — з кущів ліщини, зашарудівши листом, вилазили миші. Стара, зморена в тісній норі й голодна, похапливо кидалася шукати всякої поживи, тоді, як малеча неспокійно бігала навкруги, пробираючися у зелені просвіти. На канаві вони довго нюхали повітря, потому скочувалися у глибокий рів і вилазили на стару гречківку. Там на пляминах, де стояли ще недавно копи гречки, вони знаходили опале зерно й пожадливо накидалися на нього. Вони пищали й хрускали, легко перетираючи гострими зубами міцну шкаралущу.

Тимчасом тумани в лісі розривалися і розходилися поміж галуззям, зза тонкого мережева хмар пробивалося сонце. Перші засмуглі промені його лягали на гречану стерню, пухкими лапами проходили поміж кущами в лісі, червоніли й парили вогкий лист.

Тоді зпід коріння дуба старого й корявого обережно висувала голову гадюка. Вона спокійно й похмуро вдивлялася в одну крапку, щось зважуючи, — а далі, поважно заколи-

хавши головою, ліниво лізла вгору. Тіло її темне й повне, з густою й чорною стрічкою, повільно звивалося, і лиш голова похмуро й урочисто оглядала все навкруги. Листом від неї йшов повний і тривожний шелест; пташки поблизу замовкали й злякано тікали на вищі гілки. Та вона не зважала на них, вибираючися геть угору.

Коло канави вона якийсь час лежала, простягшися і ніби занімівши. Але, зачувши поблизу непевний шелест, тихо повзала отавами й, розташувавшися під кущем ліщини, на канаві, вона недбайливо звилася плутаним обручем. Голова її, обіперта на гілку ліщини, ніби застигала встромившися кудись, геть далі, поза всім... Вона тепер не квапилася.

Тимчасом миші, наївшися й набивши вола зерном, тепер бавилися — бігали по гречківці. Малеча зацікавлено поводила рильцями й нюхала сонце, тоді, як стара вже непокоїлася. Над ровом вони знову всі спинилися, задивилися по той бік у кущі лісу й понюхали повітря. Одне з них, спіткнувшися, скотилося вниз. Тоді за ним посунув увесь гурт. Вони вибирали обсипані приступки й по них вилазили вгору. Вибравшися на канаву, малеча неспокійно бігала, чекаючи решти.

Та в цю мить раптом щось зашелестіло й, важко гупнувши, зашипіло... і зразуж почувся розпачливий писк. Тепер гадюка тримала в сприсних ланках маленьке, тепле, тріпотливе тіло й пристрасно тиснула його. Воно з розпачливим писком ще дряпалося крізь ланки. Та гадюка раптом, люто шарпонувши зубом, відкинула його, гострозанімілим поглядом стежучи, як у дрібних конвульсіях воно конало. Тоді спокійно й прокволо простяглася й прокотнула.

Заспокоївши голод, вона пронизливо озирнулася навкруги і, коливаючи головою, посунула вузенькою, засипаною дрібним листом стежкою, — байдужа до всього й зосередкована лише на сірім тлі стежки та на якійсь далекій і важкій меті.

Над самим яром вона раптом повернула праворуч і поповзла поміж кущами липняка. На лисім шпилі над яром спинилася, бо сюди завжди любила приповзати; тут най-

дужче пекло сонце, з усіх кінців стояв густий ліс, було затишно, а в кущах повсякчас легко було знаходити поживу. Вона вибрала суху висмалену плямину трави, поволі й холодно повела головою й, нарешті, звившися у тісне кружало, — задрімала.

Вона ще вчувала, як повна грудка теплого й мягкого ворушилася в середині, соки від того наповнювали приємним почуттям. Тепер було байдуже до всього. В голові приходили якісь тьмані думки й спогади — за прадавні часи мудрого гадючого життя, часи густих папоротів і тих голубооких ланей, що їх шовкові тіла обвивала холодними кружалами й пила гарячий сік тремтливого серця. Але тепер з того зостався тільки якийсь великий тягар і безмірна нудота та байдужність до всього.

В лісі якийсь час великі краплі зривалися з дерев. Крізь жовте поплутане латаття листу синіло небо. Вгорі білі хмарки зачіпалися за верхівя, і тонким тривожним тканням переплiталоля гілля, вгрузаючи в густу синяву неба.

Зполудня гадюка прокидалася, спостережливо й невдоволено поводила головою, і поволі витягнувшися в довгу блискуче-смоляну вервечку, повза вниз до річки. Там вповзала в кущі лози, спокійно чатуючи на жаб. І тільки, як у яру падала густа стіна холодку, і темні отави лягали вялим листом — вона виповзала і сердито сунула вгору.

Над яром тихою порохнявою ще золотіло сонце, але вже густіли сизі тумани над річкою, й лісом росли сутіні. В нору гадюка влізла поспіхом, нікуди не озираючися, ніби злякано тікала від усього світу.

Вночі ліс наповнявся тьманим теплом і затишком. У пухкій глибині листу сходили шелести й лопалися. Тривожно й чуло перелітала над верхівями птиця. І тільки лис обережно й упевнено йшов з глибокого яру, інколи прислухаючися й нюхаючи повітря. Над яром він спинявся, поводив ніздрями, і тоді раптом повертав праворуч, лиш захоплений духом житла і йшов через гору на хутори.

М. Івченко.

30. ЦАР ЛЕВ.

I.

Одного разу зібралися всі звірі докупи і почали радитися між собою, кого наставити царем, шоб був порядок і щоб був у них правдивий суддя, котрогоб усі боялися й слухалися.

Там був: слон, лев, тигр, верблюд, носоріг, медвідь, вовк, олень, лис, заяць, дикий кабан, зебра, коза, вівця, кінь, корова, пес, кіт, тхір, ховрах, щур, миш і інші звірки, які тільки були тоді на світі; либонь був і осел. Коли всі були разом, олень виступив наперед і почав казати:

— Не гнівайтеся на нас, ясновельможні пани, дужі і міцні звірі, за те, що ми вас потурбували, нікчемні супроти вас звірята. Ми задумали вибрати когонебудь з вас царем над усіми звірями, щоб було кому давати нам пораду, судити нас по правді й усьому давати порядок.

Слон обізвався:

— Добре ви пригадали. Давно пора установити між звірями порядок і правдиві закони. Подумайте всі гарненько і скажіть, кого ви бажаєте наставити царем. Можу і я стати царем, бо я більший від усіх і сильніший; а не хочете, як хочете. Про мене все одно, хоч і мене виберете.

Лев, не виждавши слова громади, виступив наперед і каже:

— Ні, панове. Слоневі бути царем не підходить. Він неповоротний, важкий, нездатний прудко бігати. Мені більше лицює бути царем. Мене всі будуть слухати, будуть коритися мені. Я прудкий, моторний, вродливий і сила в мене, спасибі, є.

Тоді звірі почали перечитися. Слабші і безборонні кричали:

— Нехай буде слон царем, він розумніший від усіх звірів на світі і він буде справедливіший від усіх.

А звірі сильні й моторні намагалися, щоб льва вибрати царем і кричали:

— Нехай буде лев царем! Він моторніший від слона і вродливіший від усіх, йому тільки й лицює бути царем.

А інші намагалися кинути жеребки. На кого більше випаде жеребків, той і буде царем.

Лисиці дуже не хотілося гнівити лева, бо він її прохав, щоб вона за нього руку тягла. А як за нього не буде руку держати, так загрожував розірвати її на шматки. Вона тремтіла за свою шкуру.

Отож лисиця вибігла наперед, вилізла на пеньок, щоб усім було видно, і почала:

— Слухайте, панове, що я вам скажу. Багато з нас є таких, що бажають, щоб царем був слон. Правда, слон розумний і сильний. Він крови не вживає й іншим не дозволить кровю годуватися. Тільки самі роздумайте, панове, який з нього буде цар, коли він неповоротний. Усі вороги наші будуть нам шкодити, будуть нас розбивати ще гірше, ніж тепер, а його не будуть боятися. Добре знають, що він їх не зможе покарати. Погониться за ними, а вони втечуть від нього. На мою думку краще вибрати царем лева. Хто нашкодить, не втече від нього; хоч кого, так догонить.

— Воно то так, — обізвався олень, — тільки так робити несправедливо. Краще нехай буде, як покаже більшість голосів. Кидаймо жеребки.

— Так буде правдивіш! — гукнули всі інші звірі. — Тільки як же ми зробимо?

— А от як! — обізвався олень. — Хто бажає, щоб був царем лев, той нехай кидає он у те дупло по одному горіхові, а хто бажає царем слона, то нехай кидає по жолуддю.

— Добре ти придумав! — гукнули всі. — Значить, так і зробити.

Назбирали цілий мішок жолудів та горіхів і змішали їх докупи.

Всі по черзі почали підходити до мішка, кожний брав по одному зерну, кому що подобалося й кидали в дупло. Хижі звірі, які любили кров, ті брали горіхи; а які годувалися овочами і травою, ті брали жолуді.

Лисиця побачила, що на бік лева менше кидають, почала вертіти хвостом, підбігала до кожного і підморгувала, щоб брали горіхи; а коли підходили брати жеребки малі звірки, так лисиця кожному шептала на ухо:

— Бери горіх, а то лева прогнівиш. Він тебе задавить, як жабу. І я на тебе розсерджуся, не дам тобі просвітку.

Малі звірки боялися, щоб не попасти в опалу, брали за горіхи. Сама лисиця замісць одного зачепила повну жменю й кинула в дупло так, що ніхто не міг помітити.

Стали провіряти жеребки і виявилося однакове чйсло горіхів і жолудів. Медвідь і каже:

— Ну, щож тепер будемо робити?

Лисиця вискочила наперед і каже:

— По мойому нехай буде так: Громада намітила в царі котрогось із них обох, пана лева, або пана слона. Нехай поміряються. Хто кого перегонить, той і буде царем. От попробуйте зараз побігти наввипередки. Хто з вас прудкіший, той, значить, цар!

Слон відмовився:

— Прудко бігати я не можу від природи. Мені здається, що цареві прудко бігати нема чого. Потрібний порядок і розумна розправа і правдивий суд. А коли треба буде за ким погнатися, то я накажу, кому захочу.

— Ну, то нехай буде так: Хто з вас вище підскочить, той і буде царем.

Слон знов те саме сказав:

— Ні, я підстрибнути вгору не можу, бо я не легенький.

— Ну, так, значить, хай буде лев царем! — гукнули всі, хто бажав лева.

А слон і каже:

— Про мене все одно, тільки так буде неправдиво. Що лев може зробити, того я не можу, а що я можу, того лев не може. Коли вже так, нехай він зо мною побореться. Як лев поборе мене, тоді він буде царем.

Лисиця засумувала, а далі пішла на хитрощі і каже:

— Добре, нехай буде так, зведем вас боротися. Тільки тепер уже пізно. Ми всі поморилися. Хай краще завтра ранком так як у сніданкову пору. Тільки ви, панове, рано ніхто не приходьте дивитися, як вони будуть боротися, а то ми їм будемо заваджати, вони будуть соромитися нас. Краще ми прийдемо трохи згодом і побачимо, хто кого поборов.

Всі згодилися.

II.

Настала ніч, слонові забажалося спати. Пішов він до лісу, притулився до одного не дуже грубого дуба і заснув. Слони звичайно сплять стоячи, обпершися об дерево. Як би слон ліг боком, так тодіб сам піднятися не зміг.

Лисичка здалеку слідкувала за слоном, де він зупиниться, і коли побачила, що слон кріпко заснув, побігла до лева та й каже:

— Ясновельможний пане, ходім мерщій до слона. Він уже заснув, так, щоб не гаяти дарма часу, будемо братися за діло.

— А як жеж ми будемо робити діло? — спитав лев. — Задушити слона я не зможу. Він проснеться й оборониться від мене.

— Ні, я не про те. Душити його не треба. Він має звичай, коли спить, обпиратися об дерево. Так от давай ми перегриземо дерево. Дерево впаде і слон упаде; тоді ми скажемо, що ти слона поборов.

— Добре ти придумала, тільки я сам не впораюся до ранку перегризти дерево. Зуби заболять. Ти піди гукни ще когонебудь на підмогу.

Лисиця побігла і зібрала штук з двяцять вовків, мишей, щурів, привела до слона і почали вони гризти дуба. Гризли, гризли до самої зорі, а дуба ще чимало осталося. Дуб уже трохи похилився, але ще не подавався. Що робити? Вже світало, слон міг проснутися, а дуб ще не падав.

Лисиця й на цей раз вигадала одну штуку. Покликала трьох медведів і каже:

— Слон, наш майбутній цар, надибав ось на цьому дубі мед. Так от, коли він лагодився спати, казав мені покликати вас, щоб ви дістали йому меду. Поки він проснеться, щоб мед був напоготові, бо інакше він вас покарає.

Медведі раді з того, полізли на дуба всі три. А лисичка дивилася вгору і кричала їм уполовину голоса:

— Ви лізьте онтуди, на той бік.

Показувала їм воронячі гнізда, що чорнілися на тім боці, куди дуб похилився. Медведі вилізли на сам вершок дуба. Дуб не видержав. Тріснув і упав. Слон теж упав на

бік, а далі аж на спину. Перевернувся і задер ноги вгору. Піднятися сам ніяк не міг. А медведі, як гепнулися з дуба — ледве живі.

Минула пора снідання, почали сходитися до них усі звірі. Лев сидів біля лежачого слона, а лисиця трохи оддалік вертіла хвостом. Коли зійшлися всі звірі, лисиця заявила:

— Дивіться, панове, який сильний наш цар, слона поборов. Слон хотів удержатися за дуба, так він і дуба разом з ним звалив. На що вже дуб кріпкий, і то не видержав, зломався. Три медведі хотіли заступитися за слона, так лев їх як жбурнув від себе, ледве живі стали. Дивіться, он вони бідняги валяються.

Всі звірі затремтіли від страху і в один голос закричали:

— Лев буде наш цар!

З того часу всі звірі стали боятися льва і шанувати його як царя. Коли лев заричить у лісі, то всі звірі тремтять.

Коли лев став царем, видав маніфест, де було сказано так:

„Ми, цар дрімучих лісів, король дібров і гаїв, великий князь степів, наказуємо всім нашим підвласним: жити справедливо, безвинного не драти, старших шанувати і поважати. Хто помітить за ким грішок, повинен доносити мені; я буду розглядати діло і винуватих буду карати. Хто буде жити по правді і буде підглядати гріхи інших та доносити мені, тому буде нагорода".

Лев призначив собі до помочі міністрів. Вовка назначив луговим, тигра лісовим, лисицю польовим міністром. Міністри подякували цареві і пішли кожний на свою посаду.

Інші звірі не раз говорили між собою:

— Що за причина, що вовк і лисиця достукалися такої чести? Неначе покраще них є звірі, а бач, не попали в міністри.

Олень каже:

— Та тут, панове, діло нечисте. Правдою і чеснотою не достукаєшся уваги царя. Я відразу помітив, що лев поборов слона не просто, а тут була якась хитрість. Звичайно, лисиця на хитрощі здатна, то вона певно щонебудь таке й вигадала; а вовки мабуть помагали, через те са́ме вони

й попали в ласку. Ну, тигра діло інше. Він дужий звір, йому лицює бути великим начальником. А тут ще й те: обминуть тигра — він міг розгніватися на льва і заваджати йому в ділах, бо в нього сила не далеко утікла від левиної.

— Та я й сам так думав, — обізвався медвідь. — Видно, що вони зхитрували слона і моїх трьох братчиків занапастили тоді.

Дивляться, недалеко них біжить лисичка. Всі принишкли.

— Цссс! мовчіть, а то почує, біда буде.

Лисиця наближалася до них, всі їй низько вклонилися. Вона зупинилася й питає:

— А чого ви тут укупу збилися? Чи не змову яку робите?

— Боже нас борони, це ми зійшлися побалакати про той радісний для нас день, коли ми царя вибрали. Ми всі радіємо, що Господь нам послав такого царя і розумних правдивих міністрів.

— А! як-що так, то ще нічого. А всеж-таки на другий раз не смійте збиратися всі докупи. Ніяких потайних зборищ робити не вільно.

III.

Після того всі звірі пильнували жити кожний собі окремо. Всі звірі, які живилися рослинами, жили мирно, правдиво, а хижі шкодили слабшим. А як цар почне допитуватися: завіщо ти задрав зайця або ще когонебудь? — то винуватий відбріхувався, що він задрав його за те, бо заяць глузував із царя або підмовляв інших убити царя. Цар вірив міністрам і давав їм за те нагороду, за їх вірну службу.

Спершу хижі звірі додержували закону. Але далі голод почав вимагати обходити закони; тоді вигадували собі кожний жити так, як їм бажалося, а свою вину звертали на слабших або на того, хто їм був противний.

Набридло лисові бути польовим міністром, бо там опріч мишей та інших звірят нічого не доводилося їсти. А його кортіло посмакувати курятинки або гусятинки.

Діждавшися пізньої пори, почав провірювати курники. Він щодня уминав по дві, по три курці.

Одного разу чоловік підсів лиса і застукав його в курнику. Тільки лис попався за курми, а чоловік схопив за хвіст і ну свистати бичем по ребрах. Так його угостив, що він ледве живий. А далі привязав до хвоста мотузок і повісив лиса на тину́, боячися, щоб він до ранку не віджив і не втік.

Чоловік пішов спати, а лис оклигав і почав придумувати, як йому викрутитися з біди. Пручався, пручався, ніяк не міг відірватися. Мотузок був дуже кріпкий. Тоді він порішив збутися свого хвоста, щоб тільки самому бути живим. Відгриз свій хвіст і втік.

Вибіг лис у поле і думає:

— Ну, що мені тепер робити? Як я покажуся до своїх підвласних? Вони мене не пізнають і не будуть мене слухати. А як я до царя покажу́ся? Що я йому буду казати, як спитає про хвіст? Стидно бути міністром без хвоста. Ех! кращеб він мене вбив до смерти! Ну, та тепер уже того не вернеш, що проминуло. Поки хвіст загоїться, піду до заяця в хату, полежу там.

Підійшов до зайчачої хатки і каже:

— Пусти мене переночувати. Я тобі колись у пригоді стану.

— Ні, не пущу, — каже заяць. — У мене тісно, малі діти.

— А я тобі кажу: відчиняй! Ти знаєш, хто я? Я міністер польовий і контрольор домашніх птахів, був на селі по державним справам.

Заяць злякався, відчинив. Лис увійшов у заячу хатку і ліг на мяке ліжко, а зайченяток скопирнув[1]) геть. Заяць промовчав, бо як же можна гнівити міністра?

Пішов зайчик добувати діткам корму, а лис тимчасом забажав попоїсти: схопив одно зайченя і зїв. Потім друге, третє...

Прибігає зайчик з кормом до своїх дітей, заглянув усередину, а там уже нема ні одного зайченятка.

Зайчик не став показуватися на очі міністра, побоявся зайти в хату, вернувся в поле, сів і гірко заплакав. Біг мимо вовк, побачив зайця, спинився й питає:

— Чого ти, зайчику, плачеш?

— Та як мені не плакати? Лис забрався у мою хату, поїв усіх моїх діток, а тепер осталася черга за мною. Боюся показувати додому.

— Не журися, зайчику, я виганю його. Ходім зараз.

Пішли вони до хати. Вовк підійшов до дверей і каже:

— Хто ти такий, виходь геть із хати!

— Я міністер польовий, хто сміє на мене кричати?

— А! так це ти лис, — каже вовк. — Стидно, брате, кривдити слабеньких нещасних звірят. Я теж луговий міністер, прошу тебе, полишиж хатку бідного зайчика, а то я піду до царя і розповім йому про твої злі вчинки. Цар тебе по головці не погладить.

— Не твоя справа, вовче, мішатися в мої порядки. Ти порядкуй у своїому міністерстві, а я буду в своїому.

IV.

Вовк, піймавши облизня, розгніваний пішов до царя. Розповів цареві, як лис грабує малих звірят, як живе в заячій хаті, поїв дітей зайця і самого його замалим не зїв.

Лев доручив вовкові післати оленя з указом до лиса, щоб він зараз же явився до нього на розправу.

Пішов лис до царя. Повідомили царя, що прийшов польовий міністер. Лев казав пустити його. Тільки лис на двері, лев грізно його спитав:

— Ти що там твориш безпорядки! Як ти смів так немилосердно скривдити заяця?

Лис бачить, що лев з ним не жартує, припав навколішки, повісив низько голову і каже:

— Ваше величество! Дозвольте промовити слово.

— Ну, кажи.

— Ваше величество, я добре знаю, що на мене по злобі наговорив вовк. А як сказати по правді, вовк кругом сам винен. Не я, а він зайчиків поїв. Я заступився за заяця, а він мені хвоста відгриз і мене замалим не задушив, я ледве втік.

Лев післав гонця за вовком, а сам почав обдумувати діло. Хто з них правий, а хто винуватий — дуже трудно розібрати. Можна вірити, що обидва брешуть. А кого з них

оставити живим, треба подумати. Лис хитрий, видно, що він нашкодив, — думає лев. — Але його не можна карати, бо він мене своїми хитрощами посадив на царський престіл. А вовк, хоч і помагав перегризати дуба, так то не дуже велика поміч, гризти всякий дурень зуміє.

Привели вовка до царя. Лев не став і розмовляти з ним, схопив вовка у свої лапи і задушив його.

Така то була у льва його царська правда.

Народня байка.

Примітки: [1]) скинув.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

ГРУДЕНЬ.

31. СИПЛЕ СНІГ — ІВАН ФРАНКО.
32. ВОВКИ — ВОЛОДИМИР ҐЖИЦЬКИЙ.
33. ІВАН ПІДКОВА — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
34. КОЗАЦЬКІ МОРСЬКІ ПОХОДИ — М. ГРУШЕВСЬКИЙ.
35. ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ — КОЗАЦЬКА ДУМА.
36. ШАХТАРІ — С. ЧЕРКАСЕНКО.
37. ШАХТА — П. ПАНЧЕНКО.
38. ЗАБІЙЩИК — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

31. СИПЛЕ СНІГ.

Сипле, сипле, сипле сніг...
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

Іван Франко.

32. ВОВКИ.

I.

Доки Хаїм вибрався на гору, за місто, то сонце встигло вже зайти. На заході горів ще край неба, що лляв своє світло, мов червоне вино на ріжок білої скатерти, простеленої на велетенському круглому столі.

Брав сильний мороз. Муца біг шпарко. Його руда грива сивіла від інею, грудочки льоду понамерзали на кудлатих ногах, а над задом піднималася сиза хмарка пари. Не вважаючи на мороз, Муца таки добре зіпрів, поки вийшов на гору,

але це, видко, не турбувало його, бо він весело форкав, а Хаїм за кожним разом гукав — „здоров“ !

У полі пусто. Не видно на обрії ні пішохода, ні саней, тільки подекуди буряни бовваніють і виблискує втерта дорога. Край неба погас і посиніли червоні плями на снігу. Але Хаїм не бачив ні фарб, ні тонів, що малювало сонце. Він вдивлявся в ноги Муци, вслухувався в ритмічний стук орчика, але нічого не бачив і не чув, бо коли часом Муца вдаряв з розгону копитом по дишлі, Хаїм прокидався, неначе від сну, і зараз же знову поринав у глибоку задуму.

Їх переганяли ворони, що летіли з міста до лісу. Вони летіли мовчки, зосереджено, немов чогось дуже стурбовані, поглядаючи пильно на ліс. А ліс, що винирнув ізпоза обрію, скидався на велетенський лук, а дорога, що нею біг Муца, на напяту тятиву. І початок того лука, здавалося, сховався десь у місті, а кінець злився із синявою неба, що тепер набрала темних матових фарб. Як тільки Муца переставав бігти, то Хаїм зараз притомнів. Він тоді закривав свої худі ноги полами витертого пальта, направляв баранячу шапку, зпід якої вилазила жовта від старости вата, шарпав віжками і підганяв Муцу батогом.

— Що ти, Муциню, стаєш, — прибалакував він, — не думаю, щоб ти так хутко змучився?... Не забудь, що ніч...

І Муца біг швидше, а Хаїм знову тонув у своїх думках, хоч в обличчя йому дув гострий вітер і розвівав його довгі спіральні, як коркотяги, пейса, хоч мороз щипав його за носа. Думки цілком опанували ним. Вони швидко змінялися, сумні заступали веселих, і коли зявлялися щасливі, то лице сміялося, а коли важкі думи надходили, то обличчя темніло, затягалося хмарами.

Тепер воно прояснилося. Хаїм думав про Натана.

— Який він добрий, — бубонів він упівголоса, — як він любить батька. Він прямо таки не хотів випустити батька з дому. Одно — не їдь, не їдь і не їдь, таточку. Він не розуміє, що чоловікові просидіти день, лишній день без роботи, ще й з конем, це все одно, що викинути два карбованці в болото. Їсти нині дарма не дають.

Слова урвалися, бо настирлива думка, що заховалася десь у найдальший куток мізку, виповзла, як гадюка, й не давала спокою. Щаслива усмішка зсувалася з обличчя, воно стало сіріти, а на чолі появилася глибока борозна.

Хаїм сумовито поглянув уперед. У кількох стах кроків бовванів ліс. Близькість лісу не була приємна.

— Ти бачиш, Муциню, той ліс? — Ой, і я його бачу, щоб він згорів!

Йому страшно хотілося говорити, щоб заглушити в собі страх, що ріс із хвилини на хвилину. Хотілося чути живу істоту біля себе. Але навкруги не було нікого, крім Муци. По тілі спершу пробігли мурашки, а потім стало гаряче. Він розвязав на шиї кольорову хустину.

— Ху! Щоб йому добра не було! Теж робота... Ну, Муциньку, ну, поспішай, бо страшно, бо мене він забє, той ліс...

II.

Тимчасом зійшов місяць. Він зараз виплив до половини, понад дерева і верхи дерев щербили його срібний диск[1]). Він підходив усе вище й вище, подоба його змінювалася, він щораз меншав і білішав, нарешті піднісся над лісом і став. Мінився від плям, що чорніли на ньому, як здалека чорніють стрілки й цифри на жовтому лиці вежевого годинника.

Його сумне світло заливало безбережні поля, на яких тьмано вирисовувалися засніжені кущі полинів, окутані серпанком туману. Вони кидали довгі чорні тіні на сніг. Як їх подекуди було багато на межах, то здавалося, що то другий ліс чорніє на обрії. Хаїм тоді вставав на санях і дивився, чи часом не заблудив. Переконавшися, що ні (а він і без того був певний, що ні), сідав і далі підганяв Муцу. Все це робилося для скорочення часу, що тягнувся тепер нестерпуче довго.

Нараз Муца чогось сполошився. Він форкнув, насторожив уха й кинувся в бік так раптовно, що мало не перевернув саней.

Перед самими його передніми ногами пробіг сполоханий заяць. Видно, він утікав від погоні, бо, перескочивши дорогу, зараз же зник у сніговому морі.

— Ху, дурак, боїться зайця, — крикнув Хаїм, але злякався свого голосу, такий був він дуже стривожений. Серце билося так сильно, немов хотіло розбити ті висохлі груди й пігнатися по снігах за зайцем.

Кінь біг тепер швидко, тривожно форкав і неспокійно оглядався.

— Колиб яке нещастя не трапилося, — подумав Хаїм, трохи заспокоївшися, — бо як заяць перебіжить дорогу, то вже добра не чекати.

Ліс був уже цілком близько. Хаїм уже міг ясно відрізняти грубі стовбури дубів від таких же стовбурів беріз, кущі тернини, що нависли над межевим ровом, від ялинок, що похилилися під тягаром снігу.

На кількадесять кроків від лісу дорога повернула праворуч і Муца побіг нею. Він увесь час тепер був дуже неспокійний і цей неспокій переходив і на його господаря, що вже не кричав на Муцу, бо боявся власного голосу і тільки час від часу цьохкав батогом.

Колиб уже швидше минути цей страшний ліс! — думав Хаїм. Але дорога, мов на зло, бігла паралєльно до лісу й кінця їй не було видно.

Хаїм тепер уже боявся дивитися на ліс. Йому здавалося, що там замість дерев страшні потвори простягають до нього свої чорні косматі руки, раді кожної хвилини схопити його й заморозити в своїх обіймах. Але якась сила штовхає його оглянутися назад. Він робить над собою зусилля, повертається й завмирає...

З лісу вибігла велика сіра собака, за нею друга, третя і вмить ціла зграя їх опинилася на полі.

— Вовки! — прохрипів Хаїм у перестраху й не помилився, бо Муца тепер гнав без понуки з усіх сил, зловісно форкаючи. Це була, певне, вовча тічка, бо всі вовки крутилися біля тієї, що перша вибігла з лісу. Вона, побачивши втікачів, сіла на задні ноги, піднесла догори морду і завила. Завила жалібно і страшно, а те жахливе виття-голосіння вдарилося до стіни лісу, відбилося зловісною луною і покотилося, як буря по сніжних полях.

III.

Хаїм онімів. Він хотів крикнути на коня, але не міг видобути із себе ні одного слова. Він обернувся лицем до зграї, не спускаючи з неї очей. Чув, що серце б'ється йому десь під самим горлом, і він ковтав слину, немов хотів слиною пхнути його на місце, але це не помагало. Зуби скакали йому в якомусь скаженому танку, кров збігла з обличчя десь у чоботи. Він схопився рукою за горло, а другою тримався за мотузку, що нею було звязане брудне лахміття, щоб не впасти.

Вовчиця встала. Встала й її компанія. Вона перестала вити. Її скоро зрозуміла зграя і рушила за втікачами. Спочатку вона бігла несміливо, коротким бігом, але, коли побачила, що віддаль між нею і саньми все більшає, вона кинулася навскоки.

Муца своїм гострим нюхом чув наближення ворогів і гнав з усієї сили. Він зіщулив вуха, спустив голову, витягнувся в струну, а ноги рвали сніг і цілими масами засипали сані й господаря. Але вовки гнали швидше. Хаїм з божевільним жахом бачив, що дика зграя щораз то швидше наближається. Він почав пригадувати відповідні молитви, почав пригадувати закляття від вовків, але нічого пригадати не міг. Його мислі, його увага були скеровані в одному напрямку, його гіпнотизували ті страшні зелені очі, що були вже так близько. Хаїм бачив, як біліли ікли в червоних пащах, бачив білу пару, що бухала з них. Хаїм чув, що приходить кінець. Втекти було неможливо; ще хвилина і вони розірвуть його й Муцу, рознесуть їх кості по замерзлих полях і зачервонять сніг їхньою кровю. А завтра злетяться ворони й доїдять їх...

Страшна картина блискавкою пронизала його мізок наскрізь, лишаючи по собі безмежний передсмертний жах. Хотів кричати, але не міг. Розстібав одежу й знову застібав, махав батогом, видаючи з грудей якесь хрипіння замісць крику, шарпав мотузку, що нею було звязане лахміття і наткнувся на миску. Він вихопив її і кинув перед себе. Миска плавно прорізала повітря і застрягла в снігу. За нею полетіла друга, третя... Але це не багато помогло. Вовки, що бігли

дотепер збитою лавою, розбіглися й почали загрожувати з боків. Хаїм метав миски на всі боки, але швидко запас їх вичерпався. Тоді він схопив першу, що попалася під руки, вязку лахміття й кинув на дорогу. Вовки на мить зупинилися. Гурмою кинулися на лахміття і з диким ревом розірвали його на шматки. Зупинення вовків додало Хаїмові духу. Він почав викидати одну вязку за одною, аж доки не викидав до останньої. Вовки на хвилину спинялися коло кожної, рвали її і гнали далі. Вони, здавалося, були тепер ще лютіші. Вже були близько до саней, забігали з боків, тільки жаден з них чогось не наважувався кинутися на них.

Очі Хаїма впали на невеличкий пакунок, загорнутий у ґазету, що валявся на дні саней. Хаїм не міг пригадати, що то за пакунок. Він без вагання схопив його й кинув навперед себе. Але вовки над ним і не спинялися. Вони звикли вже до того. Вони тепер немов гралися, немов дратували Хаїма. А Хаїм викидав усі рештки соломи, що ще дорогою не витрусилася, відірвав кусок дощечки, що теліпалася на дні саней, відірвав ту шворку, що нею були привязані онучі, і нараз побачив, що під ним ще щось є. Він на чомусь стояв на колінах. Це була торбинка, а в ній буханець хліба і курка, що її дбайлива Їта вложила на дорогу.

В Хаїма аж прояснилося обличчя, немов у гостинного господаря, що знайшов чим угостити гостей. Він умить витряс помятий хліб і кинув на дорогу. За хлібом полетіла печена курка. Розятрена зграя спинилася й почала шматувати здобич. Хаїм бачив, як вовки самі жерлися за неї, бачив, як деякі, зчепившися гострими зубами, клубком котилися по снігу, але пригадавши здобич, пускали один одного і гнали до гурту, що вже доїдав її.

IV.

Муца, вибиваючися з останніх сил, жене, як стріла. Віддаль між вовками і саньми більшає і нараз — Хаїм бачить, що вовки неначе грузнуть у сніг, бо ніг не видно, тільки одні тулуби, ось і тулуби грузнуть щораз більше, видно тільки голови, нараз зникли й голови, мелькнув один хвіст, і все зникло. Хаїм повернувся до Муци й побачив,

що він збігає в долину. Блиснули вогники, долетіло гавкання собак. Доїжджали до села.

Хаїм ще раз боязко оглянувся назад, але вовків уже не було видно. Муца все ще гнав нестримно. Хаїм не спиняв його, бо не мав сили. Він безвладно спустив руки, здаючися на ласку й неласку Муци. А Муца вже добігав до коршми, що стояла на краю села. За кілька хвилин він спинився на подвірї коршми і став аж тоді, як дишлем саней вперся в стіну стайні.

Коли Хаїм увійшов до коршми, то всі перелякалися. Він був блідий, як смерть, і на лиці його ні кровинки. Його питали, але він довго не міг відповідати. Він звалився на тапчан, пролежав кілька хвилинок, а далі простогнав: „вовки".

Тепер усім стало ясно. Всі знали, що в лісі появилися вовки, про них що дня йшли чутки, інколи неймовірні, просто лєґендарні. Вони стали темою дня, про них говорили старі й малі. Повідали, що прийшли вони через замерзлий Збруч із Великої України, але власне з оповідачів ніхто їх не бачив. Бачими тільки їх сліди на снігах і знали, що в лісничого вовки загризли кабана в хліву і пару собак. А цього було досить.

Після двох чарок сливовиці Хаїм прийшов трохи до себе й вийшов з господарем на двір розпрягти Муцу та завести до стайні. Муца стояв увесь мокрий і страшно дрижав. Увійшовши до стайні, він обнюхав солому і ліг.

— Це лихий знак, — подумав Хаїм. Він довго тер його віхтями соломи, а потім господар накрив його мішками і вони вийшли зі стайні.

На другий день уранці треба було їхати додому, бо торгувати не було чим. Черепки мисок валялися тепер на дорозі, але Хаїм був щасливий, що сам живий. Миски — це річ нажита, — говорив він, — але Муца — з ним погана справа. Він був цілком хорий. Його насилу витягли зі стайні й насилу запрягли. Всю дорогу кінь ледве волік ноги, спотикався і часто приставав.

— Уже йому кінець, — думав Хаїм із жахом про ту страшну можливість. Що він робитиме, як цей кінь здохне?

Де йому за теперішньої дорожнечі стягнутися на другого коня?

— Ой, Муцо, Муцо! — голосив він, — що ми з тобою наробили? Але кінь не слухав. Він ішов похнюплений, змучений важкою хоробою.

Не встиг Хаїм приїхати додому, як вістка про його пригоду блискавкою облетіла все місто. Всі, звичайно, дуже співчували Хаїмові, але це не перешкодило деяким весельчакам надати Хаїмові до багато інших ще одно прізвище, правда, трохи вїдливе й незаслужене — „вовк".

Володимир Ґжицький.

Примітка: [1]) диск — кругле плоске коліща — величини місяця в повні, яким кидають на віддаль.

33. ІВАН ПІДКОВА.

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю...
Минулося, осталися
Могили по полі:
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє;
А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може серце
Хоч трошки спочине.

II.

Чорна хмара зза Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлопята,
На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!"

Висипали запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!" заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба!
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.

Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.

Походжає здовж байдака,
Гасне люлька в роті,
Поглядає сюди-туди:
Де то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали:
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу[1]), отамани,
Панове молодці,
А у Царград до султана
Поїдемо в гості!“
„Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!“
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; здовж байдака
Знову походжає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

Тарас Шевченко.

Примітка: [1]) місто в Малій Азії — над Чорним морем.

34. КОЗАЦЬКІ МОРСЬКІ ПОХОДИ.

I.

Великою славою вкрилися відважні походи запорожців на Чорне море.

Походи ті доходять у роках 1613—1620 небувалих розмірів і нечуваної відваги.

Козаки швендялися тоді на своїх убогих чайках по всьому Чорному морі, не даючи спокою турецькому царству, перед котрим дрижав увесь тодішній европейський світ, і до божевілля доводили всесильних турецьких султанів, що навіть у своїх царгородських палатах не чули себе безпечними від козаків.

Тоді наша козаччина здобуває собі світову славу своєю незрівняною відвагою і зручністю. Сучасний турецький історик, описуючи морські походи козаків, каже: „Можна сміло сказати, що не знайти на всьому світі людей сміливіших, які менше дбалиб про життя, менше боялисяб смерти. Люди обізнані з морським ділом оповідають, що та голота своєю зручністю і відвагою в морських битвах страшніша від усякого іншого ворога.

А французький посол у Царгороді, що був свідком тих козацьких походів, не знаходить слів похвали козацькій хоробрості та радить свойому урядові не пожалувати яких 50 тисяч талярів, щоб козацькою фльотою звязати зовсім турецькі сили і не дати їм ніякої змоги висунутися на Середземне море, де турки тоді воювали з Еспанією.

II.

Особливо вражали ті убогі засоби, з якими козаки пускалися проти могутньої турецької фльоти. От як оповідає Боплян про морську техніку козацьку:

Висилають наперед на Запоріжжя всякі речі потрібні до походу і для будови кораблів; а потім ідуть туди самі козаки і будують чайки. До одної чайки береться їх душ шістьдесять і виготовлюють її за два тижні — бо вони майстри на всі руки.

Основою служить вербовий або липовий човен, довгий на 45 стіп; на нього набивають з дощок боки (борти) так, що доходить човен довготи шістьдесяти стіп, а ширини 10—12 стіп і такоїж глибини. Навколо обвязують його щільно і міцно обвідкою із снопків очерету. Роблять дві керми, ззаду і зпереду, ставлять щоглу на вітрила і з кожного боку 10—12 весел. Помосту в човні нема і хвилі заливають його водою; але та очеретяна обвідка не дає йому потонути.

Пять до шість тисяч козаків вироблять за два три тижні 80 до 100 таких чайок. В одну чайку сідає 50—70 чоловік і кожний має дві рушниці й шаблі, 6 фунтів пороху й олова подостатком. На боках чайки 4—6 гарматок, у бочках сухарі, пшоно і саламаха. На кожній чайці квадрант[1]).

Так зібравшися пливуть Дніпром; наперед отаман з корогвою на щоглі. Човни йдуть так тісно, що сливе один торкається другого. Турки звичайно тримають свої ґалєри на усті Дніпра, щоб не пропустити їх; але козаки вибирають темну ніч перед новим місяцем і викрадаються очеретами.

Коли їх помітять, іде переполох по всіх побережніх краях аж до самого Царгороду; султан розсилає гонців по

всіх побережніх краях, остерігаючи людей; але то мало помагає, бо за 36—40 годин козаки вже в Анатолії (на малоазійському побережжі). Приїхавши, лишають при кожному човні тільки по двох козаків та двох джурів на сторожі, саміж із рушницями нападають на міста, здобувають, грабують, палять, забігаючи і на цілу милю від берега; згодом з добиччю вертають додому.

Коли доведеться їм зустріти турецькі ґалєри чи інші кораблі, то роблять ось як: їх чайки підіймаються над водою тільки $2^1/_2$ стопи, тому все перше вони побачуть корабель, ніж звідти їх побачуть. Тоді спускають щогли, заходять від заходу сонця і тримаються до півночі так, щоб тільки не спустити корабля з очей. Опівночі з усеї сили гребуть до кораблів і половина приготовляється до бою, щоб, приставши до корабля, кинутися в його середину. Неприятель несподівано бачить, що 80—100 човнів обпало кораблі, разом наповняють їх своїми людьми і здобувають відразу. Здобувши, забирають гроші й усякий дрібний крам, що не боїться води, саміж кораблі з людьми топлять.

Коли ґалєри стрінуть козаків на морі в день, то тут справа трудніша: турки починають сильну стрільбу з гармат і розганяють козаків, як шпаків; одні тонуть, інші тікають. Але знов, як візьмуться до бою, то вже тримаються — одні стріляють, інші набивають рушниці і по кожному пострілі подають товаришам; стріляють добре — але гармати турецькі чинять козакам великі шкоди так, що в такій зустрічі гине добрих дві третини козаків, рідко коли вернеться половина. Зате, хто вертає, приносить багату здобич: еспанські й арабські червінці, коври, золотоглави й ріжні шовкові матерії.

Так оповідає Боплян.

III.

І в народніх піснях у живій памяті заховалися оповідання про ті походи. Малюється в них і ґалєра турецька, на котрій працюють заковані українські невільники (в думі про Самійла Кішку):

Із города Козлова[1]) до города Трапезунта[3])
Гуляла ґалєра цвіткована-мальована,
Чотирма цвітами процвітана.
Першим цвітом процвітана —
Златосиніми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана —
Турецькою червоною габою обвивана;
А третім цвітом процвітана —
Християнською кровю фарбована;
А четвертим цвітом процвітана —
Невільниками осаджена,
Козацькими гарматами обриштована.
У тій ґалєрі Алкан баша,
Трапезонськеє княжа, гуляє;
Ізбраного люду собі має:
Сімсот турків, яничар чотириста
Та бідного невільника півчвертаста.

Живо й сильно описують незнані нам на ім'я старі народні поети страшні бурі чорноморські, де загибали нераз цілими десятками козацькі чайки безвісно. (Дума про Олексія Поповича).

Михайло Грушевський.

Примітки: [1]) прилад до означування напрямку дороги; [2]) місто на Криму: [3]) місто в Малій Азії над Чорним морем.

35. ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ.

I.

Ой на Чорному морі
Та на білому камені
Там сидить ясен сокіл білозорець.
Низенько голову схилив,
Жалібненько квилить, проквиляє,
На святеє небо, на Чорнеє море,
Ізпильна поглядає,
Що на святому небі, на Чорному морі,
Ой та не добре починає:

Що на небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступила.
Низенько голову схилив...
Ізо дна моря сильно хвиля вставає
Та з неба дрібен дощик накрапає;
А з Низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морі противну хвилю
Зо дна моря знимає, якори зриває,
Судна козацькі на три часті розбиває:
Першу часть ухопило, у землю арабську,
У каторгу турецькую заносило;
Другу часть схопило, в тихий Дунай замчало:
Третю часть відбивало, серед моря затопляло.

На тій часті потопає триста козаків.
Між ними без старшини козацької не бувало,
Тільки був один старший старшиною
Отаман козацький Грицько Зборовський,
Гетьман запорозький Коломиєнко,
Що здавна козаків на Чорне море гуляти покличе;
А другий був старшиною
Олексій Попович Пирятинський,
Козак лестровий[1]) писар військовий.
То як стало судно потопати,
Став той друг Грицько Зборовський
По судну походжати, на чердак виступати,
До козаків словами промовляти:

„Ой, козаки, панове молодці!
Щось великая хуртовина на нас налягає;
Хтось між нами великий гріх на собі має,
Може через того наше судно козацьке потопає.
Добре ви дбайте, гріхів не тайте;
Который у великих гріхах чувається,
То сповідайтесь ви поперед Богу,
Іще й святому Чорному морю,
І мені, отаману кошовому,
Гетьману старому, як би отцю духовному.

Ой добре ви дбайте та Богу гріхи сповідайте;
Нехай ви будете один у морі потопати,
За собою марно війська козацького
Запорозького не занапащати!“

II.

Тут усі козаки так замовчали,
Як у рот води набрали;
Вони у великих гріхах не чувалися,
Тільки озоветься Олексій Попович,
Писар військовий, козак лестровий,
Пирятинський родич.

Той друг на чердак виступає,
До козаків словами промовляє:

„Ой ви, козаки, панове молодці!
Добре ви вчиніте, із мого лука
Шовковую тятиву ізнимайте,
Мене самого візьміте.
Назад мені руки козацькії звяжіте,
До шиї камінь біленький причепіте.
Червоною китайкою очі затьміте,
У Чорне море самого мене зіпхніте!
Та нехай я буду своєю головою
Чорнеє море дарувати;
Нехай буду один погибати,
Ніж маю багато війська безвинно,
Багато душ, вір християнських,
На Чорнім морі потопити!“

Теє козаки як зачували, словами промовляли:
„Ой, Олексію Поповичу, пирятинський родичу,
Славний лицарю і писарю!
Якіж ти гріхи на себе покладаєш?
Тиж бо тричі Письмо Святеє
У руки береш на день та й читаєш
І нас, простих козаків, на все добро научаєш.
Про щож ти від нас гріхів більше маєш?“

Олексій Попович теє зачуває,
Словами промовляє, сльозами обливає:
„Ой ви, козаки, панове молодці!
Хоч я по тричі на день
Письмо Святеє до руки беру та й читаю,
Вас козаків простих на все добре научаю,
А сам не гаразд починаю,
Від вас таки гріхів більше маю:
Бо, як я дома проживав,
Бідних сусід з хліба і соли ізбавляв;
Як я з города з Пирятина виступав,
Як в охітне військо відїзджав,
Із отцем, із матірю опрощення не мав.
Не добре я починав, отця і матір поругав
І старшого брата за брата не мав
І старшу сестру дуже зневажав,
Вдови старії стремням[1]) у груди товкав,
Старших людей марно зневажав,
А потім щастя і долю утеряв.
Та ще конем добрим по вулиці гуляв,
Триста душ дітей маленьких розбивав,
Кров християнську безвинно проливав;
А молоді жони за ворота вибігали,
Діток маленьких на руки хватали,
Мене, Олексія Поповича, кляли-проклинали.
А ще мимо церкви святого Спаса пробігав,
Шапки не зняв, хреста на себе не поклав
І отцівської-матчиної молитви не споминав.
То за те Господь мене покарав,
Злою хуртовиною з усім військом
На Чорному морі подарував.
А ще мимо лицарської громади пробігав,
За своєю гордощю шапки не здіймав,
На день добрий не давав.
То ще я їхав селами і го́родами
І всякими чудними сторонами;
То там жони старії стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв, помагайбі не дав.

Не питався: яка у вас церква святая?
Та питався: де у вас коршма новая?
То в неділю рано-пораненьку
Чужі козаки по церквах молебні наймають,
А я у коршмі пю-гуляю, танці справляю.
І по тім я, панове молодці,
Увесь свій гріх знаю...
Ой, то не Чорне море мене потопляє:
То отцівська-матчина молитва мене карає.
Ой, колиб мене отцівська-матчина молитва
На Чорному морі не втопила, не вдавила,
Ой, знав би я... Як буду я
До отця, до матері і до роду прибувати,
То буду я отця і матір шанувати-поважати
І старшого брата за отця почитати
І сестру за неньку у себе мати
І близьких сусід за рідну братію у себе вживати!“

III.

То Грицько Зборовський теє зачуває,
Словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Добре ви, браття, дбайте,
Олексія Поповича Пирятинського
На чердак виводіте,
З лівої руки пальця-мизинця урубайте,
Християнської крови у Чорне море впускайте.
Як буде Чорне море
Кров християнськую пожирати,
То буде на Чорнім морі
Злосупротивна хвиля утихати.“

Тоді козаки добре дбали,
Узяли йому руки назад ізвязали,
Червоною китайкою очі затьмили.
То ще такого козака у море пускать пощадили;
На лівій руці мизинного пальця втинали,
Його кров у Чорнеє море метали.

Стало Чорнеє море кров християнську пожирати,
То так уклалось, як би й ніколи й не грало,
Суден козацьких не розбивало.
Тоді козаки добре дбали,
До Тендри - острова прибували.
А в Тендрі - острові три дні й три ночі
Стояли, великим дивом дивувалися,
Що в якому то страху ми бували,
Ні одного козака між військом не втеряли.
Та й озоветься Олексій Попович,
Пирятинський родич, козак лестровий.
Ой, той друг на чердак виступає,
Письмо Святеє у руки бере і читає,
До козаків словами промовляє:

„Слухайте, козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як це Святеє Писаніє
Свідчить - висвідчає, на все моленіє указує:
Що котрий козак чтить отця
Й матку шанує й поважає,
То він нігде марно не пропадає.
Бо, котрий чоловік теє уробляє,
По вік той щастя собі має,
Смертельний меч його минає:
Його отцева й паніматчина молитва
Зо дна моря винимає,
Від смертельного гріха душу відкупляє,
До царства небесного проводжає,
Хоч би й у потребі, кривава ніч минає.
Та отцівська й матчина молитва
У купецтві і в ремеслі і на полі
І на морі на поміч приспіває.

Козацька дума.

Примітки: [1]) = реєстрований т. є. записаний в урядовий реєстр (виказ, список); [2]) = стременем.

36. ШАХТАРІ.

Тихо у вогкій пітьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.

Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лямпи смердючої ґніт
Блима, чадить.

Тяжко... повітря нема...
Сльози бренять.
Тиша панує німа...
Треба довбать!

Гучно ми в груди землі
Кайлом бємо, —
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!

Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В ньому горить!

Спиридон Черкасенко.

37. ШАХТА.

I.

— У шахту!

Обминувши навантажені вагончики, що швидко бігли назустріч, боязко підходиш до стовбура і вагаєшся, чи ступити на кліть, чи може повернути назад і залишити на завжди думку про спуск у шахту. Так багато чув оповідань про наглу смерть у кліті, в шахті й добре переважив шахтарське прислівя:

— Став на кліть, — уже думай, що мертвий!...

Але старий шахтарський вовк-десятник глузує й разом підбадьорює:

— Ми вас вітерком провеземо[1])!...

І стає трошки ніяково, ніяково й соромно перед цими людьми, що пів життя свого провели під землею і добре памятають страшне прислівя. Підбадьорює гумор, що світиться в очах старого десятника. Стаємо в кліть.

Сигнал. Сигнал — „з людьми“.

Упали кулаки. Затанцювала ритмічно кліть на місці, потім піднялася трошки вгору, застигла на одну мить і зразу — швидко, рішуче не полетіла, а впала вниз по стовбуру.

Коли світ дня відлетів угору, ми опинилися в темнім, чорнім закутку, і зразуж загубили всі свої „надземні“ думки.

Зпочатку здалося, що ми безнадійно повисли в повітрі, потім почули, що летимо вниз, у темне, бездонне провалля, і в нас завмерло дихання. В тім місці, де ми звикли уявляти собі легені, відчуваєш щось холодне, порожнє. Взагалі якось забуваєш про своє тіло, воно наче втратило свою вагу і невагоме або повисло в повітрі, або летить у темне провалля... Але раптом почулося, що ми повернули назад і летимо вгору... Просто: несподівано виросли крила і летимо вгору так само швидко, як летіли й униз.

Але потім пояснюють: просто зустріли другу кліть, що йшла вгору, і здалося, що самі полетіли слідом за нею.

— Обман.

Але от блиснув сніп електрики, чути вже людський гомін, і ще одна мить коротка й кліть, ледве торкнувшися ґрунту, зупинилася.

— Виходьте !...

Пройшовши досить широкий поперечний коридор, що веде через тверду породу від двору до першої верстви вугілля, ми входимо в корінний коридор, головну вулицю шахти. Тут, як і в поперечному коридорі, темно. Того освітлення - електрики, що зустріли в дверях, уже немає. Надія тільки на ліхтарик, що блимає в руках, з ним і йдемо в підземну путь.

Колиб прийшлося одному попасти в ці підземні нетри, очевидно, почував би себе таким самітним, загубленим у пітьмі, заляканим несподіванками на перших же кроках у вугляному коридорі. Світло ліхтарика освітлює вогку пітьму тільки кроків три наперед, а далі — сивий туман, страшна, чорна безодня. Невпинно ступаєш уперед, боячися, що тут зразу скінчиться ґрунт, і сторч головою полетиш кудись у прірву, не вспівши й крикнути.

Йдемо далі.

Через широкі дощані двері опинились у досить незручному для підземної мандрівки коридорі. Тут на голову нам капає дощ. Дощ самий звичайний, тільки не з хмар і туману,

а прямо із стелі коридору. Можуть навіть замісць окремих крапель политися на голову цілі потоки холодної води. Це — джерела, або навіть невеликі підземні озера, що проходять поверх шару, де дістають вугілля.

Назустріч нам з туману кінь, низенький, кремезний. Глянув на нас і підтюпцем, поспішаючи, повіз уперед. Далі вагончики, вщерть [2]) навантажені вогким вугіллям. Їх пять чи шість. На першому висить ліхтар коногона, щоб видніш було коневі, а на другому, простягшись на ввесь зріст, лежить сам коногон. Він щільно прилип до вугілля і тільки трохи підняв голову, розглядаючи дорогу.

Ще брязкіт. Тихше, тихше... і зникли.

Підходимо до першого ухилу — коридора, що йде униз від корінного коридора по верстві вугілля. Знову чути людський гомін, вигуки, свист і навіть пісню. Тут знову елєктрика, коні, що зараз заберуть свою партію... Чути голос плитового, що приймає груз із низу, з ухилу. Бачимо двохтрьох чоловіка біля динамо, що своєю енергією витягає знизу на сталевому канаті вагончики повні вугілля.

Це одна з передатних станцій на великому шляху шахти. Тут мало цікавого й нема чого зупинятися. Йдемо вниз по ухилу, відкіля чути свист і розряджену важким повітрям пісню.

— Обережно ступайте, тут ховзько... — мовить десятник.

II.

На ухилі людніше, ніж у корінному коридорі. Тут ближче до самих робіт. Уже пройшовши сажнів з пять, побачили ми світло ліхтарки й почули зблизу свист, що здивував нас ще нагорі, на станції... Це плитовий. Він приймає вагончики з бокових коридорів ухилу, повертає їх на рейках „угору“, чіпляє до сталевого каната і свистом подає, що можна забирати. Таких плитових зустрінете через кожні десяток сажнів, де в обидва боки від ухилу йдуть бокові коридори. І так аж до кінця ухилу, до самого мішка [3]).

Подорож утомила, мало вже цікавить плянування шахти, хочеться швидше побачити найважчу шахтарську роботу — забій. Звертаємо в один з бокових коридорів.

Як і на ухилі, тут симетрично продовбані бокові входи, але це вже не коридори, а печі, де дістають вугілля. Через кожні три-чотири сажні побачите з обох боків чорні роти, куди вже не заходять рейки, і почуєте звідти глухі удари обушка. То сірий герой Донбасу[4]) викрадає в землі її багатство — чорне золото.

Повітря в бокових коридорах важке. Тут досить ріжних газів, а свіжого вітру[5]) доходить небагато (це вже більш, як верства від стовбура, відкіль іде свіже повітря на роботи). В мене починають ходором ходити груди і дзвенить у вухах. Але дурниця — шахтар працює тут не менш, як шість годин і разом з важким повітрям ще кольосальне напруження мускулів, і це — щодня.

Коли проминули передостанню піч і вже були зовсім близько від мішка, почули ритмічні, сильні удари — і наче брязкіт двох обушків. Так, наче тут десь недалеко стоїть кузня, а в ній два ковалі із запалом розплющують молотами гаряче залізо. Але, коли наближаємося до забою, ця ілюзія зникає. Вже кроків за пятнацять побачили невиразні контури двох вагончиків і біля них високу постать, що, роблячи великий розмах, шпурляє широкою лопатою вугілля. Вогневих бризків кузні, що повинні булиб бути, нема. Нема й блискучої гарячої вуглини на горні — є тільки добре знайомі вже ліхтарики.

Проминувши вагончики, підійшли ми близько до глухої стінки і зупинилися: шлях скінчився... Забій...

III.

У забої не світло — сутінь. Ті ліхтарі, що порозтикувалися по кутках (їх тепер шість), не всилі освітлити уїдливу пітьму. Але згодом я призвичаївся до цієї сутені й добре розбираю не тільки контури, але й лінії і навіть фарби окремих постатей.

Перше:

Стіна, що закінчує коридор. — Вона нерівна. Вона струпувата, наче подовбана чимось гострим і не обшита рудими підпорками, до яких уже звикло око. Якось тяжко дивитися на цю стінку. Думається, що хоч яка сильна думка наро-

диться, вона повисне на цих чорних струпах і далі не піде, замре. В цілому це дійсно враження стіни, перед якою вся моя сила, зібрана в одну тверду крапку — найміцніша, найбільша — ніщо, безсилість. І не віриться, що шахтар слабими руками буде продовжувати кудись далі цей хід.

Друге:

Вдивляючися далі, бачу, що ця стінка розподіляється по обрії на дві половини — одна світліша, друга темніша. А підійшовши ближче і нахилившися, переконуюся, що вона поступилася перед людськими руками.

В самому забої, в місці, де шахтар видряпує з твердої породи вугілля, — тісно. Та досить висока стіна, що нею закінчується коридор, не є верства вугілля. Вона — стіна — у верхній своїй частині (і більшій на половину) камяна, з твердої сірої породи, а верства вугілля в цьому місці має тільки півтора аршина заввишки.

Далі.

І от у цій півтораршинній дірці двоє майже голих шахтарів, напів лежачи, в незручній тяжкій позі, ритмічно, швидко — один по одному бють замашними обушками чорну тверду масу.

Забійщики.

— Що, друже? Тяжко?

Він на мить повертає до нас чорне запилене обличчя, але зразуж переводить свій погляд на кусок вугілля і продовжує довбати його, доки він, хруснувши, посунеться вниз.

Тоді забійщик, витерши лоба рукою, сідає зручніше:

— Тяжко... а ще тільки два вагончики. Твердий попався сьогодні.

І, сплюнувши в бік, ще раз зітхнувши, він прибирає стару свою позу й починає знову довбати, поспішаючи, щоб швидше заповнити належні йому вагончики і вилізти із цієї дірки.

Знову сухі, розмірені удари обушка; залестіло на лопаті свіже вугілля й знову на чорній блискучій спині затанцювали мясні.

— Оце й усе?

— Все...

— Як?... Забій... Чекав чогось незвичайного, складного й страшного... А тут — сама праця. Примітивна, проста, але найтяжча праця.

IV.

Вийшовши в корінний коридор, йдемо коридором, що веде в гору від корінного коридору по верстві вугілля. Хочемо подивитися ще на роботу в лавах, де вибирають вугілля широкими площами від одного бокового коридору до другого.

Шлях до лав уже мало цікавий. Таке саме розташування коридорів, як і на ухилі, з тією тільки ріжницею, що тепер ви йдете нагору, а ухилом спускалися вниз. Таке саме симетричне розміщення й печей по коридорі.

Тут доводиться пересуватися на животі, щоб побачити забійщика і його роботу. Картина самої роботи пригнічує мізок: тут забійщик уже працює не напів лежачи, а простягшись на ввесь зріст і закинувши незручно голову назад...

Їх пять чи шість витяглося в одну лінію і силкуються знайти один ритм для шістьох обушків. Вибирається тут одно вугілля (верства $^3/_4$ аршина), прохід у височінь не поширюється, й усю роботу провадиться, лежачи, — розігнутись не можна.

Важка праця в лавах. Перш за все умови нестерпно тяжкі. Площа сажнів на трицять або ні — вузька щілина в глибині землі, що вічно гнітить, низька — до голови — стеля і кожний момент свідомість, що ця стеля може не завалитися, а просто торкнутися ґрунту й навік заховати під собою згадку про шахтарські кістки.

Виходимо... Знову двір.

Покидаємо надовго, а може й назавжди ці чорні нетри.

Але трошки сумно.

Невже шахта так швидко заставляє любити її й думати про неї?

Швидко кліть угору. Холоне в грудях.

Знову свіже повітря, день і мяке світло...

П. Панченко

Примітки: [1]) з найбільшою швидкістю підчас спуску до шахти; [2]) по береги, до повна; [3]) глухий кінець проходу; [4]) Донецький басейн — скорочено: „Донбас“; [5]) так говорять шахтарі про свіже повітря.

38. ЗАБІЙЩИК.

Робітник я, а не пан
Потребую мало:
Кайло[1]), лямпа, хліб та збан
Та хіба шмат сала.

А одежа? Для житла?
Ех ти, душе мила,
Й без одежі добіла́
Миєш потом тіло.

Сажнів двісті пятьдесять
Як шугнеш в безодню,
Попадеш ні дать, ні взять
У мідяну бодню.

Рай та й годі! У забій
З шурху лізеш вгору
Закріпився там і бий,
Бий без розговору.

Лізе в очі, горло — пил,
Газ спирає груди.
Із костей твоїх і жил
Піт тече з усюди.

Піт чи кров... Та же дарма,
Бий в пекельну душу!
Відпочинку тут нема:
Норму вибить мушу!

Крешеш ка́йлом. Миготить
Вогник сонним оком.
Вниз од тебе гуркотить
Антраци́т потоком.

Вісім вибєш там годи́н,
Та тоді і баста.
Отакенький день один
Чи не піде за сто?

Шахта жре нас, аж плямтить,
Кайло їй у зуби.
А за те є чим топить
Печі в нас і груби.

Микола Чернявський.

Примітка: [1]) обушок, що ним довбають вугілля (розбивають вугляну скелю).

СІЧЕНЬ.

39. ЗИМА — ГРИГОРІЙ ЧУПРИНКА.
40. ПТАШКИ — ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО.
41. ЯЛИНКА — МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ.
42. ЯК ЗАПОРОЖЦІ СТРІЧАЛИ НОВИЙ РІК — Д. ЯВОРНИЦЬКИЙ.
43. ЧЕРНЕЦЬ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
44. ПРИТЧА ПРО ПРАВДИВУ ВАРТІСТЬ — ІВАН ФРАНКО.
45. КАТЕРИНКА — БОЛЕСЛАВ ПРУС.

39. ЗИМА.

Осьде вам, діти, вода й сухарі,
Нутеж мерщій до вечері!
Хай собі вітер гуде в димарі,
Віє і в вікна і в двері.

Хай заверюха мете за вікном,
Снігом курінь обвіває,
Землю оголену білим сукном
Аж до весни укриває.

Все перетерпимо: голод, нудьгу...
Хай нас зима обмітає;
Наша надія на волю другу́
Щиро над нами витає.

Григорій Чупринка.

40. ПТАШКИ.

Зима. Сумнішають хатини,
Поля замерли в тихім сні;
Пташки в далекії країни
Несуть кохання і пісні.

Та, деб вони гніздо не звили,
Все будуть край наш памятать;
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Їх виганяє доля з хати.
І нам сумніш стає, ніж їм:
Тепер ніхто нас утішати
Не буде співом чарівним.

Летіть же ви в країни милі,
Щасливим людям щебетать!
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Вони нас бідних ізгадають
І, тільки вернеться тепло,
Старого дуба відшукають,
Де їх гніздо торік було.

Щоб знали ниви почорнілі,
Що прийдуть дні щасливі впять,
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Володимир Самійленко.

41. ЯЛИНКА.

I.

Настав Святий вечір.

У Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав огонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів долі та мняв мак до куті. Василькові було літ дванацять. Він був найстарший у семї. Василько

мняв мак та все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

— Чого батько журяться? — думав він, — чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи.

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам, — удався він до Якима. — Чи не продалиб ви, чоловіче, тої ялинки, що росте у вашім садочку? Пани післали мене знайти дітям ялинку на Святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної.

Яким помовчав.

— А що-б ви дали? — спитав він перегодом.

— Та вже не будемо торгуватися, кажіть ціну.

— Три карбованці дасте? — відповів Яким.

— Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом, — таж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої, стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько подивився на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

— Добре, я дам три карбованці, — обізвався чоловік, — але мусите приставити ялинку сьогодні, бо пани хочуть ще прибирати її на вечір.

— А як її приставити, коли я слабий, а хлопець малий ще? — сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

— Не так то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати — годину. За́видна завезе, за́видна й вернеться.

Яким подумав і махнув рукою.

— Якось воно буде, містечко не за горами.

Чоловік дав завдаток, розказав, куди завести ялинку, і пішов.

Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна буде викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити Бога, Олена не ходитиме на свята в подертих чоботях.

Він одягся, узяв сокиру і подався в садок. За батьком побіг Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, взуті в здорові чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гильочками і, наче мертві, не ворушилися від вітру. Під деревами на білому, як цукор, снігу сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою іглицею заманячіла ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жалко стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гильочками, наче раділо гостями. Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою й ударив по стовбурі. Ялинка затремтіла від низу до вершка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених іглиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і підтяте впало на сніг. Василько мало не плакав із жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, зрівняв пилкою, закинув на плечі і поніс. Вершок з ялинки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг дивитися на той пеньок, на те місце, де хвилинку перед тим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром зпід купи снігу не стало видно пенька.

— Василько, а йди-но сюди! — гукнув з подвіря батько. Василько побіг до батька.

— Лагодь, сину, сані, відвезеш ялинку. Та хапайся, синку, бо вже ген-ген з полудня, а треба вернутися зáвидна. Колиб ще снігу не було, — сказав Яким, дивлячися у край неба, — наче хмара насувається. Не гайся, Василько, не гайся, бо не рано.

На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитися в дорогу. Він запряг коней, одяг кожушину і виїхав з двору.

II.

Повівав холодний вітрець. Із краю неба насувалися білі, наче молочні, хмари. Шпарко бігли мишасті коненята. Дорога була слизька й сані йшли в затоки. На обидва боки

від дороги, скільки окинеш оком, розстелилося поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знову здіймалося з місця. Вітер дужав. Насунули снігові хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні й вони побігли підтюпцем, наближаючися до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще пів години треба було їхати лісом. Василько вїхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за ковнір.

Мишасті коні зовсім побіліли обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукави, насунув на очі шапку і схилив голову, щоб хоч трохи захиститися від холодного вітру та снігу. Він і не спостеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч. Нараз сані пішли в затоки і вдарилися у горбик. Трісь! Щось тріснуло в санях і Василько дав сторчака в сніг. Коні стали. Василько підвівся обтріпуючися від снігу, підбіг до саней. Старі прухняві копили зламалися, васаг лежав окремо від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не було можна.

— Підожду, може хто надїде та дасть мені яку раду, — подумав він, поглядаючи на дорогу, яку разураз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав між деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь...

Василько пішов кілька кроків наперед і став, широко розкривши очі, з переляку та несподіванки. Перед ним зявився ярок, якого не повинно бути на його дорозі. Василько спостеріг, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сані з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випряг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

В лісі пустеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так лісом навмання. Він став.

— Треба конче знайти дорогу, — подумав. — Вернуся назад до саней і звідти поїду навпростець дорогою.

Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було.

— Я десь узяв дуже соб, а треба цабé, — подумав він і повернув ліворуч.

У лісі зовсім потемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячіли цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

Василько їхав, а саней не було. Коні, брьохаючися по заметах та по кучугурах, потомилися і стали. Василько заблудив. Йому було холодно і страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові здавалася тепла, ясна, батькова хата. Весело горить у хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять, радіють святечку. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають про Василька...

А може не радість, не щастя, гостює в хаті. Може мати плачуть, що нема з ними Василька; може батько журяться та сумні-сумні сидять край стола і не їдять вечері. Ох, колиб хоч виїхати із цього мертвого лісу, побачити дорогу, хату... Василько торкнув коней; коні знялися з місця і не швидко побрили по глибокому снігу... Але що це? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалося, що в маленьких вікнах блимнув огонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсипаний снігом, і здалеку видався хатою. Василько й руки опустив. Що тут чинити? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гильки. Василькові здавалося, що мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки. Йому стало страшно. Нараз щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипався йому на голову... То гильочка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти з коня по шапку, аж десь далеко почулось: а-у-у-у! і луною покотилося в лісі.

А-у-у-у! відгукнулося з другого боку і довго не вгавало. Василько похолов з остраху. Волосся піднялося догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула в його голові. Він у нестямі затяв коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом було поле. На полі край лісу стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів.

— Адже я на дорозі... Це дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села.

Виїхав на дорогу. Але що це за вогники блимають під лісом? Що це чорне ворушиться по снігу? Нараз коні жахнулися й сіпнули в бік.

— Вовки! — подумав Василько. Він що-сили затяв коні і вхопився за гриву... Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогінці бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти.

А хуртовина вила, крутила снігом та замітала їх сліди.

III.

Вирядивши Василька, зітхнув Яким легенько; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий Рік дещо купити. Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив ту ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в що вдягтися, нічого й їсти.

Олена поралася коло печі, хапаючися, щоб устигти на пору з вечерею.

Ніхто не спостеріг, що надворі йшов сніг.

А дівчатка, бавлячися під вікном, радісно скрикнули:

— Сніжок! сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір!

Олена та Яким разом глянули у вікно.

— Ой лишенько! Як той бідний Василько прибється додому в таку негоду! — скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заволоклося сніговими хмарами, рвучкий вітер забивав дух. Яким стривожився.

— Колиб ще яка біда не лучилася хлопцеві, — подумав він.

— Ну, що? — спитала Олена, як він увійшов до хати.

— Заверюха... та може ушухне... повинен би Василько надїхати.

А хуртовина не ушухала. Олена разураз заглядала у вікно вибігала надвір і все зітхала та бідкалася.

Вже смерклося, а Василька не було.

Олена плакала: „І нащо було посилати дитину проти ночі! Наче без тих трьох карбованців і не обійшлось би? Що з тих грошей, коли через них можна позбутися найстаршої дитини?“ Олена мучилася й уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на нього вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину. Серце їй обливалося кровю, сльози заливали очі.

Яким мовчав, але тривожився не менш від Олени. Він що-хвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухався, як виє хуртовива, надаремно сподіваючися побачити Василька, почути його голос.

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері, старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю:

— Просили вас на вечерю батько й мати, і я вас прошу. Будьте здорові із Святим вечером, — проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці. — А деж Василько? — поспитав він перегодом.

Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють весело, як Бог наказав, зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година, відірвала від неї любе дитя і кинула його у хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям.

Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати.

IV.

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо, оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер утих і чистий, свіжий, сніг сріблом сіяв під блакитним наметом неба. Земля наче вбралася на Різдво в білу сорочку.

Скоро розвиднілося. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сані по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та не весело було на серці в Якима та в Олени. Вони роздивлялися на всі боки, боячися побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло; сніг блищав, аж очі боліли глядіти на нього. Вони вїхали в ліс. Олена пильно дивилася між дерева; їй усе здавалося, що бачить то сані, то свитку Василькову, то кінські ноги...

— Колиб хоч їхав хто, — обізвався Яким, — розпиталиб, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось жида з одною конякою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати.

— Я бачив поломані сані, а на них ялинку, — сказав той. — Подайтеся лісом управоруч.

— Ой нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця болючою луною розлягся в Якимовому серці.

Ще здалеку заманячіли на дорозі поломані сані, зазеленіла присипана снігом ялинка. Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову.

— Так, — думав він, — Василька зїли вовки.

Нараз щось підїхало. Яким озирнувся й не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — крикнув Яким.

— Та господар послали мене по ваші сані. Ще й казали оцю ялинку відвезти до пана. Василько обломався вчора, збився з дороги і ледве добився до нас уночі.

— То Василько живий? — крикнули разом Яким і Олена.

— Та вжеж живий. Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

— Слава Тобі, Господи! — зраділи бідолашні. — Слава Тобі, Господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сані, а поломані сані примостили на Якимових. Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько був уже дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі. *Михайло Коцюбинський.*

42. ЯК ЗАПОРОЖЦІ СТРІЧАЛИ НОВИЙ РІК.

I.

Поділ землі і вибір усеї старшини відбувались у запорожців першого січня кожного Нового Року.

Ще за кілька днів перед Новим Роком козаки, що жили на зимівниках, на річках, озерах, степах та працювали там — хто господарюючи, хто ловлячи рибу, а хто полюючи — всі спішили до столиці свого козацького товариства, до Січі, через те, що зближався час поділу землі й вибору старшини. В самий день Нового Року вони вставали вельми рано. Зараз таки вмивалися, вбиралися у найліпщу одіж, у „матеріяльні“ квітчасті жупани, червоні черкески з довгими вильотами, чоботи-сапянці, високі шапки, мережані шовкові пояси, озброювалися шаблями, пистолями, кинджалами, ятаґанами, і спішили на відгомін дзвонів у Січову церкву Покрови Пресвятої Богородиці.

У церкві вони слухали спершу утрені, а опісля обідні, котру у них правили все два священики, ченці київського Спасо-Преображенського Межигірського манастиря. Від тих священиків вимагали особливої прикладности життя і красномовности у проповідях. При ченцях були два діякони з дуже добрими голосами, два дячки, паламар і цілий хор співаків старших і молодших, що училися писати і співати у Січовій школі і жили на осібних товариських правах — незалежно від загальної Січової управи. Увійшовши у церкву, козаки ставали на осібних місцях: старшина за так званими бокунами або стадіями, простіж козаки довгими рядами один за одним серед церкви. Хвалу Божу відправляли вельми урочисто.

Коли священик читав євангеліє, козаки бралися за ручки своїх шабель і виймали їх до половини із піхов на знак, що готові битися за слово Боже з невірними народами.

Коли скінчилася Хвала Божа, козаки розходилися із церкви по куренях, щоб пообідати. Тут вони молилися перед образами, поздоровляли один одного із святом, потім здіймали із себе на часок коштовну верхню одіж і садовилися за стіл, званий сирним, лишаючи все курінному отаманові місце в куті під образами, де висіла невгасаюча лямпада і стояли бляшанки, щоб кидати в них гроші.

Пообідавши, чим Бог дав - тетерою, щербою, рибячою юшкою, рибою, й іноді і дичиною, рідко галушками, ще рідше варениками — і випивши ради великого свята пива та меду, козаки вставали зза столів, молилися Богові, дякували отаманові курінному, кухареві, один одному, кидали по одному, інколи по два, по три шаги у бляшанку на купно їжі на найближчу днину та опісля всі виходили з куренів на майдан на військову раду.

Тут перш за все кошовий отаман наказував військовому довбушеві взяти довбеньки, що опікувався ними довбуш у курені, потім іти до церкви, де у запорожців переховувалися військові клейноди, винести з неї литаври, а опісля бити в них, щоб зібрати козаків на раду. Довбуш ішов до церкви, виносив звідти литаври, бив у них спершу один раз; і на той звук спішили, як бджоли на мед, козаки на радний або вічовий майдан, котрий був гладко вирівняний, висипаний піском, обставлений навколо, наче правильна підкова 38 куренями і кінчився звичайно в полудневім боці Січовою церквою з осібною при ній дзвіницею, що заступала башту.

II.

Вибивши один раз у литаври, довбуш знову входив у церкву, брав звідти великий військовий стяг, корогву, виносив її на майдан, ставив коло церкви, а далі знову бив у литаври двічі. Після того на майдан виступала Січова старшина і кошовий отаман, військовий суддя, військовий

осаул, трицять і сім курінних отаманів, кожний із знаком своєї гідности: кошовий — з великою булавою, суддя — з великою срібною печаткою, писар — з пером і срібним каламарем, осуал — з малою палицею. Довбуш, побачивши старшину, віддавав їй честь, бючи в литаври.

Вся старшина йшла з відкритою головою і, вийшовши на середину, перш усього наближалася до стоячого там столика, клала на нього шапки; потім ставали на майдан в один ряд один побіч другого після старшинства своїх урядів і кланялися на всі чотири боки зібраному славному низовому товариству. Товариство також із відкритими головами ставало за курінними отаманами навколо церкви, починаючи правим крилом від кошового і кінчаючи лівим крилом побіч військового осаула; а іноді при повнім військовім зборі, не можучи поміститися на майдані, влазили на дзвіницю, в рівці або спускалися на ріку. На поклони старшини відповідали поклонами. Невдовзі опісля на майдані являвся священик і, поки почалася рада, служив церковну службу.

Коли скінчилася відправа, кошовий отаман оповіщав зібраному товариству, над чим радитиме.

— Панове молодці! У нас тепер Новий Рік; треба нам по старому нашому звичаї зробити між товаришами поділ річок, озер, полювання і риболовлі.

— Та треба, треба! Будемо ділити, як від давен-давна.

Тоді виступав військовий писар, котрий заздалегідь розписував по куренях усі речі, призначені до поділу, на маленьких карточках, перемішував їх, потрясаючи, і завзивав курінних отаманів, щоб підходили до шапки і розбирали карточки. Отамани підходили і розбирали. Писар прочитував; а що якому куреневі припало, тим він і володів через цілий рік до нового поділу. Тут сварок і суперечок не бувало: отамани дякували старшині і ставали на свої місця. Так ділилася вся земля запорожців від устя ріки Самари до верхівя ріки Конки і від порожистої частини Дніпра до устя Бога.

Скоро поділ скінчився, довбуш знову бив у литаври, і козаки знову прибували, інколи до 5000 людей. Кошовий отаман знов звертався з промовою до Січового товариства:

— Панове молодці! У нас сьогодні Новий Рік; не схочете ви, як то велить старий звичай, перемінити старшину і замісць неї вибрати нову?

Коли товариство було вдоволене своєю старшиною, то в такім разі на питання кошового відповідало:

— Ви добрі пани і пануйте ще над нами!

Тоді кошовий, суддя, писар і осаул кланялися козакам, дякували їм за честь і розходилися по куренях.

Колиж товариство було невдоволене чогонебудь на свою старшину, тоді після запитання кошового взивало його, щоб він відніс свою булаву до стягу і щоб положив її на шапку. З кошовим, що виявився несправедливим або в чімнебудь провинився, козаки зовсім не церемонилися.

— Покинь, іродів сину, своє кошевя; ти вже козацького хліба наївся! Йди собі геть, негідний сину; ти для нас не годишся!

Кошовий слухав волі козаків, не гаячися; він клав свою булаву на шапку, кланявся товариству, дякував йому за честь, котру воно виявляло через цілий рік, і відходив до свого куреня. Те саме робили суддя, писар і осаул. Опроче, коли котрий з них сподобався козакам та був їм на руку, то вони кричали, щоб він не відходив.

Увільнивши старшину, товариство жадало від неї звідомлення з ріжних її вчинків і рахунків та завдавало їй ріжні питання. Врешті виявлялося, що старшина рідко коли завинила: користуючися своєю властю всього тільки один рік і памятаючи на те, що на Новий Рік можуть її потягти до відповідальности, вона робила своє діло не самовільно, тільки по волі всього війська; тим-то й рідко коли бувало, що вона завинила.

III.

Коли відправили старшину, приступали до вибору нової. Притім ані курінні отамани ані хто інший із старшини не мали ніякого голосу; всім ділом правило товариство. Не обходилося й без сварні та колотнечі. Сперечалися перш за все над тим, кого вибрати на кошового отамана: кожний курінь клав свого кандидата й обстоював його вибір. Суперечки тягнулися інколи по кілька годин. Всі кандидати,

котрих імена викликували на майдані, мусіли таки зараз полишати майдан і відходити до своїх куренів, щоб особистою участю не помагати своєму виборові.

Вкінці по довгих суперечках годилися на одного з усіх названих кандидатів. Тоді з усього товариства вибиралося десять козаків або й більше і ті йшли до того куреня, де сидів козак, вибраний кошовим. Вони виявляли вибраному волю всього товариства і просили його приняти той почесний чин.

Колиж вибраний стане змагатися та випрошуватися, то одні беруть його попід руки, інші попихають іззаду, інші штовхають у боки і ведуть на майдан, приговорюючи:

— Йди, іродів сину, бо нам тебе треба; ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном.

Так приводять вибраного на раду; тут вручають йому булаву і виявляють бажання всього війська бачити його кошовим отаманом. Але вибраний після давнього звичаю повинен був спершу двічі зректися вибору й тільки після третього завзиву брав у руки булаву. Тоді військо наказує довбушеві вдарити у литаври на честь новому кошовому отаманові: а старі січовики, славні низові лицарі, за чергою підходять до нього і сиплять на підголену голову піску або мажуть тімя болотом, коли в тім часі лучиться дощова година, на знак того, щоб він не забував про своє походження і не вивищувався над усе товариство. Кошовий по звичаї мусів кланятися на всі чотири боки і дякувати товариству за честь; а товариство відповідало йому криком:

— Будь, пане, здоровий та гладкий! Дай тобі, Боже, лебединий вік, а журавлиний крик!

Тим і кінчався вибір кошового.

В той самий день і таким самим порядком відбувався вибір судді, писаря, осаула і курінних отаманів.

Але не все так спокійно та швидко кінчилися вибори нової старшини. Інколи при загальнім голосува́нні пристрасті козаків до того розпалювалися, що діло доходило й до убийств. Суперечні сторони діляться вкінці на дві половині: одну становлять так звані нижчі курені, а другу т. зв. вищі

курені; і кожна сторона, бажаючи бачити кошовим отаманом свого кандидата, не признає другого. Тоді починається сварка, за нею наступає колотнеча, а за колотнею деколи й бійка.

Коли скінчився вибір військової старшини, виносять з майдану всі знаки військові і ті, що означають владу. Відразу переміняється картина. На майдан виходять співаки, являються музики, привозять цілі гори бубликів, цілі вози риби, ковбас, сала й усяких ласощів на рахунок вибраної старшини — і починається гульня в цілій Січі: і в куренях і на майданах і на козацьких слободах... Тут дзвенить кобза, там свище сопілка, онде глухо гуде бубон, а там розлягається пісня з уст цілої сотні січових школярів, пісня, що голосно, гучно і дзвінко розливається по чистому морозному повітрі. А під звуки музики вже носяться, наче легкі тіні, веселі козаки. І чого то вони не доказують! Той несподівано присяде, в одній хвилині підскочить горі, знов спуститься долі, потім бадьоро візьметься запідбоки, а далі піде писати і передом і задом, скоком і боком, і вправо й уліво, і на голові й на руках.

Інший вскочить у середину танцюючих, швидко зсуне на потилицю свою червону з гострим верхом шапку і в сапянцях на срібних підковах почне вибивати дрібного козачка, підтримуючи одною рукою побренькуючу шаблю в дорогій оправі з каменями, а другою взявшися за вус чорний, мов смола, гарний, наче криця, й довгий, як дівоча коса. Тільки й видно, як туди й сюди мотається на козацькій голові кінчик червоної шапки, неначе той мак, що зацвів у зеленому городі... А третій і шапку кинув і носиться з відкритою, гладко виголеною головою, високо загорнувши чуприну на тімя і заложивши довжезні вусища за обидва уха...

А там за Січчю гарцює на бистрих конях кілька їздців: вони переганяють один одного, стріляють на бігу з пистолів у повітря і, шалено розганяючися, перескакують височезні запори. А над усім тим розкинулося високе, чисте небо, на котрому плавають міріяди меркотячих звізд і в нічному холодному повітрі розливається мягке срібне світло місяця...

Д. Яворницький.

43. ЧЕРНЕЦЬ.

I.

У Києві на Подолі
Було колись, і ніколи
Не вернеться, що діялось.
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати.

У Києві на Подолі
Братерськая наша воля
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом застилає
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, відром-цебром
Вино розливають.
А музика реве-грає,
Людей звеселяє;
А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
А тоб догодила!...

Когож то там з музиками
Люди обступили?

II.

В червоних штанях оксамитних
Матнею вулицю мете —
Іде козак. Ох літа, літа,
Що ви творите? На то теж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Отак!
Та ще й приспівує козак:

„По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Дістанеться й передам!
А вжеж тії закаблуки
Набралися лиха, муки,
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Дістанеться й передам!“

Аж до Межигорського Спаса
Протанцював старий,
А за ним і товариство
І ввесь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „Пугу, пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!“
Свята брама відчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
Навік зачинилась
Козакові.

Хтож це сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій запорожець,
Лихом недобитий.

III.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить;
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись
Та посидіть на пригорі
Та хоч пожуритись.
Іде чернець Дзвонковую
У яр воду пити
Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити.
Іде чернець у келію
Між стіни німії
Та згадує літа свої,
Літа молодії;
Бере Письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...

І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива.
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... Єнисей...
І покотились із очей
На рясу сльози.

„Бий поклони
І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай!
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспиж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають — щоб ти знав!“
І старий тяжко заридав,
Читать писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
„Для чогож я на світ родився?
Свою Україну любив?“

До утрені завив з дзвініці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв,
І за Україну молиться
Палій чернець пошкандибав.

Тарас Шевченко.

44. ПРИТЧА ПРО ПРАВДИВУ ВАРТІСТЬ.

I.

Асока, цар премудрий, милосердний,
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та це не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, ґенералам
Сидіти поруч старців у лахмітті,
І стали нарікати на царя.

II.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша, щиро-золота,
Ясніла від каміння дорогого;
Другаж була звичайна, деревляна,
А шпуги позаливані смолою.
І мовив цар: „Мої міністри любі,
Котра з оцих скриньок вартніша буде?“

І одноголосно сказали всі:
„А вжеж вартніша оця золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки!“

III.

То цар велів скриньки повідчиняти,
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче, так, що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге каміння
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, ґенерали та вельможі.

А цар сказаз до них: „Ну, щож тепер?
Чи справді скринька золота вартніша?“

І строго глянувши на них, сказав:
„Ця скринька золота, — це ви, панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
Внутріж у вас незгода, гниль і зрада.

„А ця засмоляна, це ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомольці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
За те з душі своєї гнів і зависть
І пристрасть випололи, наче хопту,
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум, неначе сонце, прояснили".

Так ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

Іван Франко.

45. КАТЕРИНКА.

I.

Пан Тома ненавидів катеринкарів і катеринки.

Коли на вулиці бачив катеринкаря, прискорював свій хід і на кілька годин тратив веселий настрій. Він, спокійний чоловік, запалювався, хоч який був тихий, кричав, хоч який був лагідний, впадав у гнів, коли тільки зачував звуки катеринки.

Пан Тома був адвокат. Дім, у якому від довшого часу мешкав, переходив кілька разів з рук до рук. Розуміється, що кожний новий властитель уважав за свій обовязок підвищити всім комірне, а найскорше панові Томі. Адвокат з резиґнацією платив підвишку, але під тою умовою, зазначеною виразно в контракті, що в каменици не будуть грати катеринки.

Крім тих застережень в умові пан Тома кликав до себе кожного нового сторожа і розмовлявся з ним менш-більш ось так:

— Слухайно, любчику... Як тебе звуть?

— Казимир, прошу пана.

— Слухай же, Казимире! Як я коли верну пізно додому, а ти відчинеш мені браму, дістанеш двацять сотиків. Розумієш?

— Розумію, високоповажаний пане.

— А крім того, діставатимеш від мене що-місяця по десять золотих, але знаєш, за шо?

— Не можу знати, високоповажаний пане, — відповідав зворушений сторож.

— За те, щоб ти ніколи не впускав на подвіря катеринок.

— Розумію, ясний пане.

З другої сторони подвіря проти вікон пана Томи було мешкання, яке винаймали менше заможні люди. Довший час мешкав тут старий, зубожілий судовий урядовець. Після нього наняв ті кімнатки кравець, але той любив викрикувати, йому й виповіли хату. Пізніше спровадилася сюди стара жінка, що жила з удовиної платні і вічно сварилася із своєю наймичкою. Але від св. Івана взяли стареньку, хоч і сварливу, та зате доволі багату, на село якісь свояки, а в тій хатчині замешкали дві пані з малою, може осьмилітною, дівчинкою.

Жінки удержувалися з праці рук. Одна шила, друга виробляла панчохи і кафтаники на машині. Молодшу і пристойнішу дівчинка називала мамою, до старшої говорила „пані“.

І в адвоката й у нових комірників увесь день були відчинені вікна. Коли пан Тома засів у свій фотель, міг дуже добре бачити, що діється у його сусідок.

Вся обстанова була бідненька. На столах, кріслах, на канапі й на комоді лежали тканини, призначені до шиття, і клубки бавовни на панчохи.

Ранком жінки самі собі прибирали кімнати, коло полудня приносила їм послугачка не дуже то достатний обід. Зрештою й одна й друга майже не відступали від своєї туркітливої машини.

Дівчинка сиділа звичайно при вікні. Була то дитина з темним волоссям і гарним личком, але бліда якась і нерухлива. Часом при помочі двох дротів вязала вона бавовняний поясок, деколи гралася лялькою, яку убирала й розбирала поволеньки. Часом не робила нічого, сиділа тільки при вікні і прислухувалася чомусь.

Пан Тома ніколи не бачив, щоб та дитина співала або бігала по кімнаті, навіть усміху не бачив на бліденьких устах і нерухомім личку.

— Дивна дитина, — говорив до себе адвокат і став уважніше приглядатися їй.

Одного разу в неділю побачив, що мати дала їй маленьку китичку квіток. Це оживило її трохи. Розкладала й укладала квітки, цілувала їх. Укінці звязала китичку назад, вложила її до склянки з водою, сіла в своїм вікні і промовила:

— Тут сумно... — правда, мамо?...

Адвокат згіршився. Як могло бути сумно в домі, в якім він стільки років був усе веселий?

Одного дня десь коло четвертої години засів меценас на своїму місці в кабінеті. О тій порі сонце світило просто до мешкання його сусідок, а пригрівало дуже сильно. Тома глянув на другу сторону подвіря і — мабуть побачив щось незвичайне, бо з поспіхом заложив на очі скла.

От що побачив:

Бліда дівчинка сперла голову на руку, майже поклалася на своє вікно, розкрила широко очі й дивилася просто в сонце. На її личку, звичайно такім нерухомім, відбивалися тепер якісь вражіння: ніби радість, і ніби жаль...

— Вона не бачить! — шепнув адвокат, опускаючи скла. І в тій хвилі щось мов закололо його в очах на саму думку, що хтось може вдивлятися в сонце, яке пекло живим огнем.

II.

Лучилося в тім часі, що один з адвокатових приятелів мав процес і, як звичайно, передав йому переглянути папери, прохаючи про раду. Вправді пан Тома не ставав уже на суді, але як досвідний практик умів показати для справи найвідповідніший хід і подавав адвокатові-приятелеві корисні пояснення.

Теперішня справа була доволі заплутана. І чим більш заглиблювався Тома в папери, тим більш запалювався. В старім емериті віджив адвокат. Не виходив з меш-

кання, не переконувався, чи в гостинній постирано порохи, тільки запертий у своїй робітні читав документи і робив записки.

Другого дня пан Тома сидів ще над актами; коло другої години пообідав і далі працював.

Мати сліпої дівчини і її товаришка, що робила панчохи на машині, дивувалися адвокатові і говорили, що виглядає на свіжого вдівця, який має звичай зранку до вечора дрімати над бюрком.

Тимчасом меценас, хоч і примикав очі, та не дрімав, тільки роздумував над справою.

Коли так потонув у поплутані комбінації, сталося щось дивне, таке дивне, що майже годі було повірити в те.

На подвірї перед самим вікном пана Томи відізвалася — катеринка!...

І колиб була це бодай італійська катеринка з приємними флєтовими звуками, добре збудована, що гралаб гарні твори! Де там! Наче на більшу наругу катеринка була попсована, грала погані вальси і польки, але так голосно, що шиби дрижали. До всього в додатку ще деколи відзивалася труба, ревіла, наче скажений звір.

Вражіння було страшне. Адвокат остовпів. Не знав, що думати і що робити. Хвилями готов був повірити, що при перечитуванні посмертних розпорядків хорого на умі поміщика Х., якого спадкоємцем був приятель адвоката, йому самому помішалося в голові і що то галюцинації [1]).

Але ні, то не були галюцинації. Це була справдішня катеринка з попсованими сопілками і дуже голосною трубою!

В душі адвоката, того вирозумілого й лагідного чоловіка, прокинулися дикі інстинкти. Почув жаль до природи, що не сотворила його королем півдикого племени, який має право убивати своїх підданих, і подумав, з якою втіхою убив би він тепер цього катеринкаря.

А що в людей такої вдачі, як пан Тома, в гнівнім подражненні переходиться дуже легко від зухвалих намірів до найстрашніших учинків, то й меценас скочив, як тигр, до вікна і рішив — наговорити катеринкареві останніх дурниць.

Вже вихилився і відкрив уста, щоб крикнути: „Ти неробо якийсь!“ — коли раптом почув дитячий голос.

Глянув у вікно насупроти.

Мала, сліпа дівчинка танцювала по кімнаті, плескаючи в долоні. Її бліде личко порожевіло, уста сміялися, а проте з мертвих очей ринули, як град, сльози.

Вона, бідненька, в тім спокійнім домі давно вже не дізнала стільки вражінь! Яким чарівним явищем здавалися їй негармонійні звуки катеринки! Який величний був ревіт труби, що виводила з рівноваги меценаса.

До всього ще катеринкар, бачучи втіху дитини, став притупцювати великим обцасом об камінь і свистати, наче льокомотива перед стрічею поїздів.

Боже! Як він чудно свистав...

До робітні адвоката влетів вірний слуга, тягнув за собою сторожа і кричав:

— Я казав цьому драбові, ясний пане, щоб нагнав умить катеринкаря! Я казав, що дістане платню від ясного пана, що ми таку умову маємо... Але це неотеса! Тиждень тому, як приїхав із села, і не знає наших звичаїв. Ну, послухай тепер, — кричав слуга, торгаючи за руки застраженого сторожа, — послухай сам, що тобі тепер ясний пан меценас скаже!

А катеринкар грав уже третю пісеньку, так само негармонійно і крикливо, як дві перші.

Сліпа дівчинка була очарована.

Адвокат звернувся до сторожа і, хоч трохи блідий, та із звичайною повільністю спитав:

— Слухайно, любчику... Як тебе звуть?

— Павло, ясний пане.

— Отже, мій Павле, буду платити тобі десять золотих місячно, а знаєш за що?

— За те, аби ти ніколи не впускав на подвіря катеринок, — з поспіхом вимовив слуга.

— Ні, — сказав пан Тома, — за те, щоб через якийсь час ти впускав шо-дня катеринки. Розумієш?

— Що пан говорять? — крикнув слуга, якого нагло роззухвалив цей неімовірний наказ.

— Щоб, доки з ним не розмовлюся, впускав що-дня на подвіря катеринки, — повторив меценас, встромлюючи руки в кишені.

— Не розумію пана! — відізвався слуга з ознакою ображеного здивування.

— Дурний ти, голубчику, — сказав йому добродушно пан Тома. — Ну, йдіть до роботи! — додав.

Слуга і сторож вийшли, а меценас спостеріг, як його вірний слуга щось то шептав сторожеві до уха і показував пальцем на чоло...

Пан Тома усміхнувся і, наче на потвердження понурих здогадів слуги, кинув катеринкареві десятку. Потім узяв календар, вишукав у нім спис лікарів і виписав на картці адреси кількох окулістів. А що катеринкар звернувся тепер до його вікна і за десятку став притупцювати й висвистувати ще голосніше, що вже занадто дратувало адвоката, то він забрав картку з адресами лікарів і вийшов, а по дорозі бурмотів:

— Бідна дитина!... Я вже давно повинен був нею заопікуватися.

Болеслав Прус.

Примітка: [1]) привид.

ЛЮТИЙ

46. НА СІЧ — МИКОЛА ГОГОЛЬ.
47. СЕСТРА ЖАЛІБНИЦЯ — ОЛЕКСАНДЕР КОНИСЬКИЙ.
48. ЧУМА — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
49. РЕҐУЛЬ — МИХАЙЛО ДРАГОМАНІВ.
50. НА ТЕКСТИЛЬНІЙ ФАБРИЦІ — В. РАЙМОНТ.
51. НАШ ЗАВОД — М. БУРДУН.
52. ШВАЧКА — ВАСИЛЬ БОБИНСЬКИЙ.
53. БЕЗРОБІТНИЙ — М. ТЕРЕЩЕНКО.
54. ПУСТЕЛЬНИК З ПУТНИ — ОСИП МАКОВЕЙ.
55. ПЯТИЗЛОТНИК — МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ.

46. НА СІЧ.

Не довго гостювали молоді сини полковника Бульби в родиннім домі. Нині вони вернули з Києва, де вчилися в Академії, а завтра мали з батьком їхати на Січ.

Старий Бульба тішився заздалегідь думкою, як він явиться з двома своїми синами на Січі і скаже: „От подивіться, яких молодців привів я до вас!“

Бідна мати рада була надивитися на синів та налюбуватися ними, але не сміла нічого казати, бо полковник Бульба був страшно впертий. Ковтаючи сльози, ладила вона одяг і білизну для синів і для чоловіка в дорогу.

А Бульба вештався по обійсті, вибирав коней і зброю та давав усякі накази. Осаулові Товкачеві передав свою власть над полком і наказав ставитися з військом на кожний поклик. Вибрав також і слуг, що мали разом з ним їхати в дорогу. Не забув він нічого; навіть коней казав напоїти і дати їм грубозернистої пшениці. А по вечері відозвався до синів:

— Ну, діти! Пора нам спати. Завтра будемо робити, що Бог дасть. Тільки не стели нам, мати, постелі, бо ми будемо спати надворі, по-козацьки!

Він розвернувся на килимі, накрився киреєю і скоро став хропіти.

За ним пішли сини і ввесь двір.

Тільки бідна мати не спала. Вона приклякла в головах своїх дорогих синів, розчісувала гребенем їх розбурхані кучері і зрошувала сльозами.

Вона із жаром, і сльозами, як степова чайка, припадала до своїх синів. Тих синів, тих її любих синів беруть від неї — беруть на те, щоб їх не побачила ніколи! Хто знає, може в першій битві татарин зрубає їм голову і вона не знатиме, де лежать їх покинуті тіла. Розклює їх хижа птиця, а вона за кожну краплю їх крови віддалаб себе всю.

Так просиділа до ранку і в душі бажала, щоб ніч протягалася як найдовше.

Аж ось від степу пронеслося дзвінке іржання жеребця; червоні смуги блиснули на небі; Бульба розплющив очі.

— Ну, хлопці, годі спати! — гукав, зриваючися на рівні ноги. — Пора, пора! Напувайте коні! А деж мати? Хутше готов нам їсти: дорога перед нами велика!

Бідна полковниця, втративши останню надію, поплелася в хату.

Поки подала сніданок, Бульба виніс для синів новий одяг.

Вони вмить перемінилися з бурсаків у козаків. Замісць давніх заболочених чобіт на них явилися червоні сапянці із срібними підківками, козацький жупан рожевої барви прикрив їх стрункі постаті, куті турецькі пистолі були застромлені за пояс, шабля побренькувала по ногах.

Бідна мати! Як побачила їх, то й слова не могла промовити, тільки сльози капали з її очей.

— Ну, сини, нічого гаятися! — промовив урешті Бульба. — Тепер по звичаї християнському треба перед дорогою всім присісти.

Всі сіли з повагою.

— Тепер благослови, мати, своїх дітей! — сказав Бульба.— Моли Бога, щоб вони воювали хоробро, боронили все лицарської чести, щоб стояли за віру Христову, а ні...

так нехай краще пропадуть! Приступіть, діти, до матері: материна молитва і на воді й на землі спасає!

Мати обняла їх, виняла дві невеличкі ікони й наділа їм, ридаючи, на шию.

— Нехай вас заступить... Мати Божа... Не забувайте синки, матері своєї... подайте хоч вісточку про себе...

Далі не могла говорити.

— Ну, підем, діти! — сказав Бульба.

Під хатою стояли осідлані коні. Бульба скочив на свого Чорта, що бішено трясся, почувши на собі вагу двацяти пудів.

Коли мати побачила, що вже і сини її сіли на коні, кинулася до молодшого і припала до його стремен. Два крепкі козаки взяли її і занесли обережно в хату. Та коли батько із синами виїхали за ворота, вона з прудкістю дикої кози вибігла з хати, здержала коні й обняла одного із синів з якоюсь безтямною гарячкою...

Молоді козаки їхали сумно, насилу здержуючи сльози. Батько був теж трохи несвій.

День був сірий; зелень полискувала ярко; птахи щебетали якось усуміш, недоладно.

Молоді козаки, проїхавши шмат дороги, оглянулися. Хутір їх наче запався в землю, тільки два димарі сторчали і верхи дерев колихалися над обрієм.

От уже тільки журавель над колодязем самітно сторчить під небом; уже рівнина, яку проїхали, видається горою й усе собою заступає.

Прощавайте, дитячі літа, гри й усе й усе!

Микола Гоголь.

47. СЕСТРА - ЖАЛІБНИЦЯ.

I.

Досить часто навіщає мешканців Европи страшна слабість, що її зовуть азійською холєрою тому, що до нас заходить з Азії знад Ґанґесу. Люди її дуже бояться, бо вона пориває багато людських жертв, і зброяться проти неї до завзятої боротьби, в котрій являються лицарі і герої, що заодно з лицарями та героями воєнними заслуговують на

подив і вдяку у потомности. На Україні, де та страшна пошесть найгірше лютилася, заслужили собі на лицарську славу сестри-жалібниці себ-то женщини, що з незвичайним пожертвуванням і нара́жуванням свого життя на найбільшу небезпеку несли свої щирі послуги недужим, не надіючися за те ніякої для себе заплати. Тому один український лікар каже справедливо про них, що вони сущі Христові сестри.

Про одну таку праведну душу ось що розказує той лікар:

II.

Що-тільки появилася пошесть на Україні, утворили скрізь по повітах такі санітарні відділи, що складалися з лікаря, хірурґа, помічниць та помічників під проводом лікаря; ті відділи звалися летючки. Одною такою летючкою управляв той лікар, а між помічниками його була сестра-жалібниця, що на імя було їй Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі освічена і щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібниці, але відай це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її вчинків, так усі її сили підлягали одному високому змаганню: працювати скрізь і завсігди на інших — не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чимнебудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні смутку, ні радощів, ні навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім задоволена із свого життя, яке присвятила цілковито для терплячих.

Отака вдача зробила з Ніни взірець сестри-жалібниці, бо вона сполучувала в собі незвичайну ревність у боротьбі з недугою і без краю ніжну прихильність до недужих та дбалість про них. Вона йшла до кожного недужого, хоч би не знати на яку заразливу слабість занепав, та, прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботи й усяку звинно робила. Й у такі години вона ставала наче не своя, немов перероджувалася. Маленьке і буцім байдуже лице Ніни якось горіло, її очі займалися якимсь лиском, округ чола сіяв якийсь чарівний німб. Просто, не людина вона тоді була, але втілений ангел: ангел життя, зісланий Господом боротися з ангелом смерти.

III.

От же зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми туди приїхали, день-два оглянули село і сумежні хуторі, я й кажу: тут холєри не буде і робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт — супісок; вода в трьох криницях чиста та погожа — гарна вода. Двори у людей великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чому: люди чепурні, охайні і з достатками, а в тому й уся сила!

Просиділи ми там дванацять день і, не маючи що робити, постановили переїхати на інше місце. Аж ось прибігає гонець та привозить телєґраму, щоб чим швидше переїздити в Киселівку, бо там велика холєра.

IV.

Киселівка — це жидівська хліборобська кольонія. Бачив я по степовій Україні всякі кольонії, бачив по світах усякі людські житла, алеж доки не побачив Киселівки, доти нічого похожого не спроміг би й уявити собі! От же в Киселівці нема ні однісінького здатного до роботи чоловіка; самі тільки каліки, слабосилі діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А деж робочі чоловіки? Ба, де? Розлізлися по всій Україні; одні фірманять, другі крамарюють, треті по великих містах ремісникують; а до Киселівки навідуються в ряди-годи, на свята або просто на спочин.

Які мешканці, такі й їх житла. Хатки тісні, кривобокі, обідрані, стріхи пообвисали; шибки наполовину повибивані, дворів нема, бо хати не то що не пообгороджувані, а часто обхідчасті, мов самітній курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми кінець села опущену хату, в котрій що-йно вмерла самітня вдова; от ми тут стали кватирою, перевівши попереду докладну дезінфекцію. Обійшов я потім з Ніною всіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й витає сама смерть. Але будемо боротися.

Усю ніч Ніна не спала, тільки провела її на роздумуванні й молитві; так нетерпеливо ждала дня, щоб чим швидше забратися до діла. Другого дня, ще сонце спало, як я встав. Ніни вже не було; скоро світ, поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підрятували нещасну Киселівку. Отоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці, я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа, ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлекше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як ішла! Йшла до недужих, як лицар на війну, — тільки не боротися з людьми, розносячи між людей смерть, але навпаки, боротися із смертю, тим найлютішим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглинути ані одного життя людського. Хтож це годен розповісти, яка хмара гризоти і розпуки обгортала Ніну, коли все наше зусилля показалося безсиле супроти смерти? Затеж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хорий видужував.

Дивлячися на її працю, очам своїм не йму, було, віри, як її орґанізм виносить таку силу праці; де в неї снага береться! Я, було, обійду кілька хат з недужими і так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона, хоч скільки працює коло недужого, а скінчить з ним, зараз до другого і не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже вона, що їй тяжко; бачиш, було, перед собою дивну людину, що про ніщо більш не думає, як тільки про недужих та про голодних киселівських жидів.

Алеж під кінець третього тижня її не пізнати було, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть, — кажу, — себе, не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

V.

Тимчасом прийшов наказ, щоб летючку розпустити та, обїхавши околицю, вертати до міста. Я так і зробив. Ніна лишилася ще при кількох недужих, що не встигли ще піднестися на ноги. За своїм поворотом мав я жалібницю забрати із собою у місто.

Недовго тривала моя обїздка, а несупокій за полишеною самітною жалібницею прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до війта та питаюся про сестру-жалібницю. Війт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не відїхала, бо коней із села не брала. Тоді я поїхав чим швидше до хати, де була наша кватира. Хата була зачинена; я думав, що Ніна після пребагатьох трудів уживає тепер відпочинку, та, не хотячи перебивати їй спокою, поглянув через вікно.

Як поглянув, так і не стямився, — затремтів увесь, захитався, так на приспу і присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хірург глянув на мене і догадався: зирнув і собі у вікно та — прожогом у двері. Я зібрав усі сили й пішов за ним.

Входимо в хату — Ніна лежить мертва посеред хати; знати було, що померла цеї ночі на холєру.

Не було що діяти — поховали. Все село збіглося оплакували добродійку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому не було рятувати, нікому було навіть води подати. Так самітною, без людської помочі полягла велика трудовниця! То була в Киселівці остання жертва холєри.

Олександер Конисъкий.

48. ЧУМА.

I.

Чума[1]) з лопатою ходила
Та гробовища рила, рила
Та трупом, трупом начиняла
І „Со святими“ не співала:
Чи городом, чи то селом, —
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвили:
Неначе полотном укриті,
Росою божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами, темними лугами...

А люди бідній в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах
Та й мруть. По вулицях воли
Ревуть голодні: на городі
Пасуться коні; не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люди тії сплять.
Заснули — добре, знать, за-
[снули!
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуть:
Сумують комини без диму;
А за городами, за тином,
Могили чорній ростуть,
Під хатами поміж садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробокопателі в селі
Волочать трупи ланцюгами
За царину[2]) і засипають
Без домовини.

II.

Дні минають,
Минають місяці. Село
Навік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопателі ходили
Та й ті під хатами лягли;
Ніхто не вийшов вранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати —
Під хатами і погнили.

III.

Мов оаза в чистім полі
Село зеленіє.
Ніхто в нього не заходить,
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полі.

Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожарище не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.

Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало
І сліду не стало...

Отаке то людям горе
Чума виробляла!

Тарас Шевченко.

Примітки: [1]) В р. 1848 лютувала на Україні велика холєра (пошесть, епідемія). Поет уявляє собі її як страшну жінку „чуму“, що безнастанно людям копає гроби. [2]) Царина — ворота при вході в село; за царину — за село, в поле.

49. РЕҐУЛЬ.

Римська історія подає нам багато прикладів великого геройства, що виробилося у римлян через ненастанні війни, які вони вели віками із цілим знаним їм світом. У римлян хоробрість сталася прикметою так необхідною всякому чесному горожанинові, як і сама чеснота, чого доказом спільна в їх мові на ті обидві прикмети назва „virtus“. Томуж нічого дивуватися, що там люди цінили добро загальне вище ніж навіть своє життя, котре нераз радо жертвували, коли того домагалося добро держави.

Одним із славних римських лицарів був Реґуль, що його вислав був сенат з великим військом здобувати город Картаґіну[1]). Але той похід не повівся Реґулеві, його військо розбили картаґінці при помочі слонів та його самого забрали в полон.

Чимало літ прожив Реґуль у картаґінській неволі і чимало лиха зазнав, а римляни та картаґінці все ще воювалися. Колиж картаґінці бачили, що римляни охочі без кінця воювати, а їм уже війна добре надоїла, то, хоч щастя їм служило, раді були заключити згоду; але просити мира їм не випадало. Аж ось на 15-тім році війни римляни знову взяли верх; тоді вже картаґінці постановили просити мира і виміни полонеників. Вони вирядили для цього послів у Рим. З ними післали Реґуля та обовязали його, щоб намовляв своїх земляків до згоди з картаґінцями, але коли згоди не буде, щоб назад вернувся в неволю. Реґуль заприсяг що верне і післанці поїхали.

Як приїхали картаґінські посли до Риму, зійшовся сенат на нараду, щоб вислухати послів. Покликано й Реґуля. Посли предложили сенатові жадання картаґінців і для заохоти до згоди вказали на Реґуля, кажучи:

— Від вашого рішення зависить життя або смерть хочби оцього вашого лицаря.

Тоді вчинився між сенаторами великий заколот: одні стояли за згодою, інші домагалися дальшої війни. Ніяк не могли погодитися. Врешті звернулися до Реґуля із запитом:

— Скажи нам, пане брате, що радиш ти! Ти був там, знаєш їх силу і силу нашу, від тебе ждемо ми певної ради.

Всіх очі підвелися на старця й у залі стало тихо, мов в усі. Реґуль встав, кинув погірдливим поглядом на послів і так промовив сміливо:

— Жадаєте від мене, панове сенатори, певної ради, от же скажу вам щиро: Не довго вже зісталося пишатися Картаґіні! Війна забраля в неї стільки грошей і людей, так знівечила її крамарство й ремесла, що годі їй уже тягатися далі. О, незабаром, Риме, ти люба дорога вітчино, скориш собі тих крамарів неситих! Рим пануватиме й на землі й на морі!

Картаґінські посли остовпіли з дива.

— То отак каже, — думали вони, — той Реґуль, що мав намовляти римлян до згоди!

А сенатори слухали його, жадно втопивши очі в його палкий погляд. Коли скінчив, усі закричали:

— Не буде згоди! Смерть Картаґіні! Смерть ворогам!

Посли стояли ні в цих, ні в тих. Як трохи втих гамір, Реґулеві приятелі, жінка, діти почали благати його, щоб не вертався до Картаґіни. Але він сказав:

— Слово повинно бути міцніше від муру!

І поїхав у Картаґіну.

Римляни розповідали потім, що картаґінці покарали Реґуля страшенними муками; але він ні трохи не жалував за своїм вчинком, бо його кріпила і тішила думка, що він не марно загубив свій вік. Він знав, що римляни зроблять по його раді і запанують на Середземному морі. Він умирав за рідний край і за його славу. *Михайло Драгоманів*

Примітки: [1]) около р. 250. перед Хр.

50. НА ТЕКСТИЛЬНІЙ ФАБРИЦІ.

I.

На фабриці гарячково кипіло життя. Під похилими, низько навішеними покришками, наче під сталевими парасолями, помалу, машинально крутилися великі мідяні мішалки, перемішуючи фарбу у величезних блискучих мідяних казанах.

Уся будівля двигтіла від руху машин.

Довгі паси, наче безкраї блідожовті змії, літали неймовірно швидко під стелею.

Ось вони миготять над казанами, ось лізуть по стінах, ось перехрещуються десь угорі.

Їх ледве можна помітити серед барвистих їдких хмар пари. А пара ввесь час безперервно виривається з казанів, і від цього в красильні ще дужче темнішає. А пара повзе вподовж стінок і крізь кожну дірочку, крізь кожну щілинку просякає в інші залі.

Робітники в брудних, умазаних у фарби сорочках, тихо проходять і зникають у темряві.

З гуркотом вїздять і виїздять вагонетки з готовими вже фарбами. Ці фарби вони розвозили по красильнях і штамповнях.

Скрізь стояв гострий дух сірки.

Корпус двигтів: стіни, стелі, машини. Вили мотори. Різко шипіли паси. З гуркотом котилися вагонетки асфальтовою підлогою. Іноді було чути брязкіт і скрипіння махових коліс, рипіння коліщат.

І серед усього цього хору двигтінь і уривчастих звуків було іноді чути то якісь крики, то глибокі зітхання машин.

Воровецький підійшов до величезного цебра. Над ним, порозвішувані на довгих валах, крутилися куски матерії і, попадаючи у фарбу, розбризкували її кругом, заляпуючи робітникам руки, обличчя.

Але робітники не сходили з місця. Вони що-хвилини набирали руками воду з діжок і дивилися, чи є там ще фарба, яку висмоктувала матерія.

Десятки таких валів, розміщених уряд, крутилися без перерви, надзвичайно одноманітно: безкраї пожмякані куски матерії полоскалися у фарбах і мигтіли в просяклім парою повітрі плямами пурпуру, блакиті, охри.

А по другім боці, за подвійним рядом залізних стовпів, що на них спиралися горішні поверхи фабричного корпусу, стояли так звані полоскальні — це довгасті коробки, де кипить вода й піниться від соди машинових пралень та витискувачів.

Краплі води розбризкувались по всій залі, і від них стояв такий туман, що здавалося, наче світло сюди попадало тільки відбите з дзеркала.

Механічні приймища з брязкотом, немов розставленими руками, брали промиту матерію й передавали її робітникам; а ці широкими рядами складали крам на вагонетки, що підїздили сюди що-хвилини.

Господар фабрики, Герман Бухгольц, ледве волік своє хоре тіло через залю, сповнену парами, їдким духом фарб і повну води, яка бризкала з полоскалень, діжок, стікала з вагонеток і спадала струмками від стелі, де осідала пара.

Страшенна, подібна до стогону, вискотня центрофуги, що вигнічувала рештки води з матерії, стояла на всю залю. Ці неймовірні звуки впивалися у мізок, у нерви робітників, що цілком віддалися машинам. Звуки котилися й розбивалися об барвисті, як прапори порозвішувані, полотнища матерій.

Боровецький якраз цього часу був у сусідній залі. Там на англійських, старого зразка, машинах фарбували грубу матерію, що її споживається на чоловічі костюми.

Соняшне світло пробивалося крізь безліч вікон і зеленястим відблиском позначалося на темних випаровуваннях, на робітниках. А робітники стояли нерухомо, як стовпи, позакладавши руки назад, і стежили за машинами, де майорили десятки тисяч метрів матерії, фарбованої в чорні фарби.

Стінки не переставали двигтіти.

Фабрика працювала кожною своєю частиною.

Підойми спускалися й здіймалися через усі пять поверхів фабрики. Раз-по-раз чути було глухий тріск у залі; це підойма приймала й викидала вагонетки, людей, матеріял...

Світло почало проходити й у велику залю. Просякало крізь невеликі спітнілі від пари вікна.

І від світла стало дужче помітно контури машин і постаті робітників. Але в цьому синьозеленому світлі, де літали величезними смугами червоні випаровування, люди й машини, здавалось, були сонні, дрімали. Ніби це були якісь примари, що їх захопила неймовірна сила руху, збила до купи, кинула в якийсь вир.

Герман Бухгольц неодмінно хотів відчувати під ногами це фабричне двигтіння. І, заглядаючи в кожний куточок, крізь мережу пасів і безкраїх поясів, крізь дух фарб, білил, сировини й олій, розігрітих у цій задушливій атмосфері, — він почував себе чудово.

Якраз тепер він сидів у штамповні і, прищуривши очі, дивився на залю, освітлену ясним сяйвом, що проходило крізь величезні вікна, дивився на рухливі машини, на ці сталеві піраміди, що хутко працювали серед якоїсь сумовитої тиші.

У кожної машини дзижчить своє парове коліща. Й усі разом, наче блискучі щити, миготять з такою неймовірною швидкістю, що не можна помітити їхньої форми. Було щось подібне до великого блискучого кружала, що крутилося круг оси, а від нього розходився світлим стовпом порох.

Машини й на хвилину не спинялися, працювали.

Довжезні смуги матерії маяли поміж мідяних циліндрів, що лишали на них барвисті відбитки, і зникали десь угорі, на другім поверсі, де містилася сушильня.

Робітники, що стояли позад машин і спускали смуги матерії для штампування, рухалися, наче сонні.

А майстри, стоючи перед машинами, що-хвилини нахилялися й стежили за мідяними циліндрами. Вони то підкладали фарби у величезні діжки, то розглядали матерію, то знову стежили, як ці тисячі метрів з дивовижною швидкістю вилітали з машини.

На залитому асфальтом дворі, де то проїздили вагонетки, то проходили люди, сунулися ріжними напрямками широкі й довгі паси. Вони дзижчали і від їхнього шуму й дзижчання в конторі не переставали ввесь час бренїти шибки.

Високо над фабрикою важким, брудним наметом простерлося небо.

II.

Боровецький вийшов і попрямував до сушильні.

Сухим, нагрітим повітрям обдало його.

Величезні чотирикутні ящики із сухим і до краю розпеченим повітрям гуркотіли, наче далекий грім. З них

виходили довгі безкраї смуги барвистих матерій — сухих і твердих.

На низьких столах, долі, на візках, що тихо посувалися, лежали купи матерій.

І в цьому розпеченому, прозорому повітрі залі, що майже вся була скляна, переливалися барвисті тканини золотом і пурпуром з фіялковим, смарагдовим відтінком. Здавалося наче, що це лежали купи штучно зробленого листя.

Робітники — в самій тільки білизні, без черевиків, з почорнілими обличчями, з темними невиразними поглядами, наче вся ця мішанина фарб позбавила їх натурального кольору і вони рухалися машинально, немов механічні додатки машин.

Зрідка хтось виглядав у вікно на місто.

Звідси, із четвертого поверху, здавалося, наче місто плавало в тумані й димі, серед якого виріжнялися фабричні комини, покрівлі будинків, дерева ще безлисті.

Видко було далекі поля, що зникали на обрії, брудні, залиті місця, де то там, то там купками стояли червоні фабричні корпуси.

Здалека цей червоний колір здавався мов закривавлене мясо.

Видко було, далекі, маленькі, села; вони немов повстромлювалися в землю. Видко було дороги, що брудною чорною стьожкою повилися між полями й манячили поміж голими тополями.

Машини не переставали дзижчати.

Паси без перерви свистіли вподовж стель, передаючи силу до інших приміщень.

У лад із цими величезними чотирикутними ящиками рухалось усе.

В ящики попадав із штампівні мокрий крам і виходив звідти сухий.

І наче в храмі бога сили, стояли вони тут, у такій залі, повній темних фарб, сумного сяйва від весняного дня й сумних людських облич.

В. Реймонт.

51. НАШ ЗАВОД.

Завод наш — робітник великий;
У хмари лізуть димарі,
Розніс гудок навколо крики
І зник вгорі.

Іде з воріт юрба невпинно:
— Чекай, заводе, завтра нас,
Час відпочить рукам і спинам,
Додому час.

Заснув завод, залізні мрії,
Чергує лиш мотор один;
А ранком знов гудок завиє
У сім годин.

Завод воскресне за хвилину,
Наївшись вугілля та дров,
Шумлять ремні, варстат, турбіни,
І праця знов.

М. Бурдун.

55. ШВАЧКА.

Швидко мига стопка,
Біга човник швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На ткання кладеться
Колінце за колінцем.

Тихо в мене в хаті,
В цілім місті тихо —
Всі пішли вже спати, набиратись сил,
Сплять собі багаті —
Їх не знає лихо,
Їх минає лихо,
Горе — чорнокрил.

Швидко мига стопка.
Човник біга швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На тканння кладеться
Колінце за колінцем.

Блискає машина,
І вона працює —
Добре натомилась за робочий день,
І вона, холодна,
Мабуть втому чує,
Вже робить не годна
На чужих людей.
Швидко мига стопка,
Човник біга швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На тканння кладеться
Колінце за колінцем.

Завтра у біленькій
Шовковій суконці
Друга чар розсипле, усміхи збере,
Як троянда біла
В золотому сонці.
Не одному серце
Тьохне і замре.
Швидко мига стопка,
Біга човник швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На тканння кладеться
Колінце за колінцем.

Ніжноб доторкнутись
До мякого шовку,
Голову схилити і заснуть... засну'...

В сні прийшлаб матуся,
Гладилаб головку,
Як колись дитині
Гладила до сну.
Швидко мига стопка,
Човник біга швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На ткання кладеться
Колінце за колінцем.

Сон по хаті бродить,
Сонну втому сіє,
Голову обкутав у мягкий покров...
Шовком... шовком... шовком
Тулить сонні вії...
Мить — і біль пекучий
І на пальці кров...
Швидко мига стопка,
Біга човник швидко,
Блискає машина срібним колісцем.
Вється біла нитка,
Вється і снується,
На ткання кладеться
Полумяним багрянцем.

Василь Бобинський.

53. БЕЗРОБІТНИЙ.

Я —
Ввесь у дужих мязах,
І голова на вязах...

Давайте працю!
Буду
Кувать залізо, крицю,
І різать землю в груди, —
Хай нагодує всіх!

Давайте працю! —
Встану
І вийду синім ранком
На рик, на рев гудка[1])
І стану до станка[2]).
А він, —
Цей вірний кінь, —
В моїх руках зарже
І битиме копитом

Об камінь, мідь і жерсть [3]);
У нетрі скель гірських, —
Хай поять нас усіх!

Я —
Ввесь у дужих мязах,
І голова на вязах...
Іду, —
Спішу на біржу [4]),
Вона, мов той маяк;
А там —
Мільйони ждуть,
І серце — на ножах [5])...

Я —
Ввесь у дужих мязах,
І голова на вязах....
Але ніхто не чує,
Не потребує їх, —
І на устах моїх
Одчай.
Давайте працю!
Вона — найвище щастя
Для мозку
Й рук моїх.

М. Терещенко.

Примітки: [1]) машини, що свистом-гудінням скликає робітників до праці; [2]) фабричний варстат; [3]) бляху; [4]) біржа праці = установа, де записують безробітних і звідки висилають їх на працю до заводів; [5]) серце кривавиться з болю, що праці нема.

54. ПУСТЕЛЬНИК З ПУТНИ.

I.

В половині XV століття жив у долині Путни [1]) серед гір і пралісів пустельник Данило, отой самий, що його образ є ще й досі на стіні манастирської церкви у Воронці, бо він на старі літа перенісся туди з Путни і був тут ігуменом. Він і в Путні не був уже молодий; мав із шісьдесять літ і був сивий, як голуб. Але дивним дивом у його виголодженому, випощеному, худенькому тілі була тоді така сила, що він зробив дуже велике і чудне діло.

Там у Путні над потоком, що пливе поміж горами, є скеля, яка, мов би придавлена великою вагою, висунулася зпід гори в яр. Скеля довга, але не висока й не широка. Попри неї потік журчить, а навкруги ще й тепер такі ліси, що, Боже! Так ото в ті давні часи прийшов раз сюди, Бог знає звідки, чоловік у довгій рясі та з клунком на плечах. То був Данило. Кілька днів ходив понад річку Путну, як би чогось шукав. Зголоднівши, ловив рибу в річці, пік на вогні і їв, або ягоди збирав, а потім знову ходив. Ночував, де

попало, і не боявся звірів, котрих повно було в лісі. Аж одного дня прийшов у яр над той потічок, що впадає до Путни, коло скелі. Побачив ту скелю, сів і задумався. Дуже вона йому припала до вподоби. Зверху страшенний камінь, а під каменем такий сховок, що й коня можна загнати перед дощем.

— У цьому камені я вирубаю церковцю Богу на славу, — подумав він собі, а сам буду жити у сховку під каменем. Отут я й лишуся.

І, як собі загадав, так почав робити. У клунку він приніс із собою долота та клевці[2]) — видко, вже заздалегідь мав гадку зробити собі десь печеру. Розмірив скелю, як який будівничий, потім постив, молився і раз ранком почав рубати камінь.

Першого року не багато вирубав, тільки малий отвір на двері і за дверима комірку таку, що вже й сам міг у зимі тут спати та сховати харчі, що мав від пастухів, які літом пасли товар у тих сторонах понад річкою Сучавою, а в зимі, як сніги не занадто завіяли всі дороги, то аж із Волівця приносили йому деякі страви. Вони, хоч самі жили дуже невибагливо, як запізналися з тим дивним пустельником, жалували його, дивувалися, боялися — і довгими, холодними, зимовими вечорами не раз говорили, як то там живеться Данилові у пущі в такі морози. Кругом сніги, ліси, дикі звірі, в околиці ані одного чоловіка, а він там сам, як палець, і не боїться... А тимчасом Данило і в зимі, розклавши вогонь у своїй коморі, довбав далі своїм долотом та клевцем у камінь, полохав диких волів-турів, що заблукалися десь колись коло його скелі, та від часу до часу виносив з комори вирубане каміння і скидав у потік. Приходив вечір, він дещо перекусив, як мав, молився довго, затикав добре дверці, лягав у постіль з моху, накривався овечими скірами, що йому поназносили пастухи, і спав. А рано починав знову свою роботу.

Сім років працював він так, поки у скелі вирубав церковцю на диво. Замісць притвора була перед церковцею невелика камінна площа над самим потоком, де в літі любо

було посидіти. А з тої площі заходилося у першу комору, як у церковний бабинець. Тут з лівого боку у стіні було вирубане широке корито на леговище для пустельника. Із цеї першої комори заходилося до другої, цілком так, як до „корабля“ у православних церквах. У лівій стіні було тут одно заглиблення, мабуть на скипки, а там, де престіл, друге і тут стояв деревяний хрест. А у правій стіні були віконця невеличкі, але дуже гарно витесані в камені. Зверхуж на камені був хрест з дерева. Все разом цілком так, як у церкві. А ще під скелею пустельник зладив сховок так, що міг там літом спати, як не було слоти.

II.

Було то перед полуднем. Мряки піднималися вгору і зпоза білих та синіх хмар показувалося синє небо. Сонце заглянуло у яр і мов золота накидало на брудно-зелену траву, на ясножовті берези і верби над потоком та на зелені ялиці на горі. Данило глянув у правий бік, бо причулося йому, мов би там у лісі загавкав пес. Але там було тихо, так тихо, як у його церковці в зимі. Тільки букові ліси аж чорніли, так їх листя зівяло. Десь далеко кракали ледве чутно ворони; два половики крутилися над лісом, мов би здоганяли один другого; а на сухі бодяки недалеко пустельника впали звідкись чижі, весело цвірінкаючи.

Пустельник зітхнув, зайшов до своєї церковці, виніс звідти велику книгу, сів собі і став голосно читати. Але тут йому знов причулося, що кілька псів загавкало вже ближче, а в лісі щось злопотіло, як би біг великий звір. Не встиг він ще гаразд оглянутися, де і що, як від річки Путни надбіг, тяжко сапаючи, величезний тур, дикий віл. Пустельник зірвався на рівні ноги, притулився до дверей своєї церковці і глянув, що це. У шкірі тура стреміло кілька стрілок; із шиї лилася йому цюрком кров. Звір спотикнувся, прикляк до потока і жадібно став пити воду. Зірвався знову, щоб утікати, але ступив уже тільки кілька кроків і впав саме против Данилової скелі. Данило бачив його страшні червоні очі і безсилу злість, яка аж підкидала скривавлене тіло.

Здавалося йому, що тур от-от зірветься й одним скоком вискочить до нього аж на камінь.

Видко діло, у лісах хтось полював. Небавом надбігли і пси, але на ловців треба було ще довго ждати, поки надїхали на конях. Було їх кільканацять. Мали із собою луки, списи, довгі ножі та сокири. Пси дали їм знати, де лежав тур. Алеж бо тут побачили вони щось дивніше, як тура. Проти них на високому камені стояв сивий дідусь, здивований несподіваними гістьми.

Нарешті один з ловців, молодий ще з гарним круглим лицем та з довгим волоссям чоловік, зважився спитати:

— Хто ти, старче божий?

— Я пустельник Данило, — відповів дідусь.

— Давно вже тут?

— Сім років. А ти хто, пане, що маєш таку дорогу одежу і таку велику дружину?

— Я Степан, воєвода і господар цеї землі.

На те пустельник сказав:

— Знав я ще твого діда Олександра, а Господь сподобив мене побачити ще й тебе. Ходи до моєї церковці, нехай я помолюся, щоб Господь дав тобі довгий вік.

Воєвода Степан і його дружинники вилізли на камінь і зайшли до церковці. Всі оглядали цікаво невидану печеру і слухали молитви пустельника перед деревяним хрестом. По молитві вийшли із церковці і воєвода спитав пустельника:

— Ти сам вирубав цю церковцю?

— Сам, пане мій.

— Не величай мене паном на цьому місці; тут я перед тобою, старче божий, хилю голову.

— Не передо мною, а перед Богом, що вибрав собі мене за свого слугу.

— Добре тобі тут?

— Добре. Відколи моя церковця готова, вже не маю журби.

— І не страшно тобі?

— Страшніше між людьми, як тут у лісі. Бував я в світі і знаю, де гірше.

— Ти, кажеш, запамятав мого діда?

— Так. У його війську я воював на Покутті і на Поділлі, поки польський король Владислав не переміг його. Це вже трицять літ тому. Вернувся я додому і не застав нікого з родини: всі вимерли від „повітря“. Тоді я пішов на гору Афон і там прожив кільканацять років у манастирі. Вернувся звідти, знайшов собі оце місце й живу. Тут так тихо й гарно, душа має спокій.

— Справді гарно, — потвердив воєвода. — Ми тут посидимо трохи й відпічнемо.

Дружинники воєводи зійшли з каменя, а воєвода лишився з пустельником сам. Пустельник виніс овечі шкіри простелив на землі і просив гостя сісти. Степан сів.

— Нічим мені тебе приняти, — нарікав пустельник.

— Не журися, старче! От є мясо з тура, і в нас дещо знайдеться.

А внизу над потоком уже справляли тура і розкладали вогонь. Тихий закуток у ярі, де, бувало, пустельник цілими тижнями не чув людського голосу, оживився; стало гамірно і весело.

— Чи то правда, що турки здобули Царгород[2])? — спитав Данило воєводу.

— Правда.

— Боже! Боже! — зітхнув пустельник сумно. — І до мене дійшла ця чутка, але я не вірив у такий допуст божий. За які гріхи впала така страшна кара на християн? Тепер і Молдава не буде мати від турків спокою.

— А вжеж! — відповів воєвода. — Колиб дав Бог мені прожити, буду мати з ними діло не раз.

— Будеш! будеш! — сказав пустельник живо, — і Бог тобі поможе. Я буду молитися... ми всі будемо просити Господа.

Воєвода задумався:

— Це моя найбільша журба. Нападуть край, знівечать і навіть мої кості з гробу викинуть.

— У Бога надія. Ти проживеш ще довгі літа. А коли вже про смерть думаєш, збудуй де на відлюдді манастир і там колись спочинеш.

III.

Перекусивши, що було, попросив воєвода пустельника і кількох бояр, що були з ним, щоб пішли оглянути околицю. Всі пішли горі річкою Путною. Не могли нахвалитися чудової сторони, освітленої тепер лагідним осіннім сонцем. Тут було так тихо і любо, якось і розмова не складалася добре. Воєвода йшов задуманий і провадив ціле товариство на гору. З гори довго оглядав долину річки і вкінці промовив:

— Я побудую тут манастир, а ви щоб мене по смерті в ньому поховали. Тут я буду мати спокій.

— Рано ще тобі про смерть думати, — зауважив один з бояр.

— А проте треба. Спасибі тобі, старче, що мені цю думку піддав. Тут справді і гарно і тихо. А мені за те Бог поможе турків побити.

— Дай то, Боже! — сказали всі.

— Деж би той манастир ставити? — спитав Степан уже веселіше. — Всюди тут гарно. Ану, пане постельнику, стріль з лука: де стріла впаде, там буде церква. Міряй у цей бік у якесь дерево!

Постельник Красниш стрілив з лука; стріла застрягла в землю між деревами. Слуга побіг туди, щоб зазначити місце, а потім сховався за грубе дерево. По ньому стрілив боярин Дума Браєвич: його стріла впала недалеко від першої. Стріляли ще бояри Станчуз, Штибор і Данович і їх стріли попадали також на землю. Тоді натягнув лук сам воєвода — і його стріла застрягла в пень явора та й зломилася. Слуга дав про це знати воєводі. Всі зійшлися на цьому місці, де падали стріли.

— Отут і буде престіл церкви, де моя стріла застрягла. Назначи собі, старче Даниле, це місце добре; я хочу, щоб тут була церква. З весною пришлю сюди робітників. А тепер пора нам додому.

Слуги привели коней, усі посідали.

— Будь здоров, старче божий! — сказав Степан. — Молися за мене та за мою рідню.

— Нехай тобі Бог щастить, господарю наш любий! — підповів пустельник. — Буду молитись і Бог мене вислухає. Будуть тебе прославляти навіки, доки сонця та землі.

Ловці відїхали і пустельник остався знову сам. Вернувся до своєї скелі і застав тут ще велике огнище над потоком. Ловці лишили йому цілу скіру, зняту з тура, і трохи не все мясо, а в церковці знайшов довгу грубу свиту, яку йому таким способом дарував хтось із дружини воєводи. Коло свити лежали паляниці і ціла груда солі. Пустельник постановив собі дати мясо завтра пастухам, а скіру лишити собі. Поховавши, що було треба, він сів перед своєю церковцею такий радий, як уже давно не був, і глянув у той бік, де колись мав повстати манастир. Не втерпів і зійшов з каменя, щоб піти ще раз оглянути те місце.

Сонце вже заходило. Темносинє небо покрилося ясножовтим золотом у тому місці, де сонце ховалося. Порозкидані і порозривані хмарки, чорносиві, цеглястожовті і білі, як далекий дим, подіставали внизу від сонця золоті рубці. Нижче від них простяглася небом довга фіолєтово-рожева смуга, котра що-раз вище ширшала і блідожовтим сяєвом засягла трохи не до місяця-молодика, що забілів на небі.

Понад річкою Путною знялася легенька мряка і повіяв вітрець. Із дерев почало сипатися листя тихо, непомітно. Надлетіло кілька чижів і їх тихе цвірінкання розляглося в сонній пущі так дзвінко, як би голос не знати яких великих птахів.

А пустельник Данило оглядав тимчасом місце під манастир і говорив голосно свої вечірні молитви.

Осип Маковей.

Примітки: [1]) на Буковині; [2]) молоток; [3]) р. 1453 по Хр.

55. ПЯТИЗЛОТНИК.

I.

Смерклося. Рожевий на заході край неба мяким блиском осявав морозне повітря. Останнє світло помершого дня, продершися крізь шибки до хати, ледве-ледве змагалося із сутіннями, бо в хаті вже таки добре посутеніло.

Хима, сидячи на ослончику, підкладала солому в грубу. Веселе полумя жваво стрибало по соломі, осявало старе, борознами пооране обличчя Химине, плигало по стіні золотим зайчиком.

В хаті було тихо, тільки солома тріщала в грубці та цвіркун цвірінкав під полом.

— Хомо! — обізвалася Хима.

— А що?

Зза грубки почулася шамотня.

— Я оце сижу, — почала Хима, — та й думаю, що в нас борошно минулося. Тільки в нас хліба, що на полиці... І я не про щож думаю... та щож ти вдієш, коли не вродило... Доведеться пудити[1])... Візьми в жида пуд та й поклади карбованця із сороківкою... А де тії гроші?...

Хима тихенько зітхнула.

І знов стало тихо в хаті. Старі, хоч нарізно, та все про одне думали; свій хліб минувся, а купувати — нізащо.

— Починається... — думав Хома, — оце він саме починається той час, коли не стає хліба, нема й заробітків, — час журби та горя, коли чоловік хотів би, як муха, заснути на зиму, зслизнути на зиму, щоб якось перетривати лиху годину...

Що-року сутужно Хомі, що-року не стає свого хліба, а цього року таки зовсім погано... І не дивниця, бо цього року недорід. Поля, звісно, обмаль: шнур під озимину, шнур під ярину, а шнур — толока, в кожній руці по шнурові. Ще як вродить, то потягне хліба до весни, а цього року жито вродило обрідне, ярину град вибив...

Змолотив Хома жито, переміряв, та й зажурився, аж сумно йому стало та страшно; жита всього було девять мірок... Колиб же хоть тих девять мірок змолоти — усе булоб хліба на якийсь там час, а то й на насіння треба лишити, треба й у гамазеї[2]) вернути, що винен... І так уже над тим хлібом трусилися, так стереглися, щоб і крихіточка не загинула марне, а не стало...

От лежить на полиці останній буханець хліба, а в діжі, де було борошно, самий пилочок білiє на споді, може змете баба на галушки.

Воно не так страшно без свого хліба, колиб заробіток був! Ба, якби заробіток! А тут, як на лихо, й заробити ніде. Покликали його раз до двору дрова різати, дали за

цілий день важкої праці сороківку, — і за те спасибі, колиб частіше кликали!... А хліб же тепер — не дай, Господи, — дорогий; не знати, чи кусати його, чи дивитися на нього.

— А йди вечеряти, старий! — перепинила Хима гіркі Хомині думи й поставила на припічок горщик з гарячою бараболею в лушпинках.

Біла пара хмарою звилася над горщиком, а старі, присунувшись близенько до нього, руками вихоплювали гарячу картоплю й, умочаючи в сіль, їли... Запивши вечерю холодною водою з кухлика, Хима та Хома обернулися до образів і почали голосно шепотіти молитву та важко зітхати, дякуючи Богові за хліб насушний.

II.

Другого дня припало свято — Введення. Хима завилася гарно наміткою, заколола її здоровими шпильками із червоними головками, узулася в червоні чоботи й подалася за Хомою до церкви на службу Божу.

Виходить батюшка й читає проповідь. Хима не розуміє гаразд, про що читають, але вона знає, що читають про святі речі й те читання видається їй таким святим, таким жалібним, що Химине лице жалібно кривиться і сльози несамохіть котяться тими борознами, що поорало на виду довголітнє лихо.

Виплакавшися усмак, Хима потроху розбирає, про що читає батюшка... О, про недорід читають. Де це? у нас? Ні, в якихсь чужих сторонах... І там люди голодують... Господи! скрізь лихо товчеться, а там таки справжнє лихоліття — голод! Добре, як хто має спроможність запомогти чим, а нам колиб самим з голоду не загинути.

Невеселі вертали Хома та Хима із церкви, бо в долі тих голодних, що про них читано в церкві, вбачали вони свою власну долю, а уява малювала їм цілі села голодних людей, без крихти хліба, як і їм може доведеться лишитися, коли не роздобудуть де хліба.

Полягали увечері старі спати. Та не спалося: окраєць хліба з полиці ліз перед очі, обертався на всі боки та мов промовляв: „Подивіться на мене, який я малий: нема чого

й кусати; та ще й останній...“ Порожня діжка з борошна перевертала ся догори дном, і навіть пилочок не сипався з неї.

Не витримав Хома.

— Химо, ти спиш? — поспитав він з печі.

— Не сплю... а чого там?

— Та, бачиш, я думаю, чи не взятиб нам у Берка хоч пуд борошна.

— А за щож ти братимеш? Жид набір не дасть...

— Набір не дасть... та я думаю... і навіщо ти ховаєш того пятизлотника? Доложив би трохи, а можеб жид почекав решту, от і був би пуд муки...

Хима аж скочила на полу, мов опечена:

— Не дам!... і в голові собі не покладай!... Зроду не дам!... Голодом буду моритися, на картоплі охляну, а пятизлотника не дам!... Не на те ховала я його трицять літ, щоб тепер жидам віддати!...

— Ховай, бабо, ховай! заховаєш лихий знає кому! А тут аж шкура на голові болить від думок!... Ховай!... не давай!...

Хома був сердитий. Він довго перевертався на печі та все бурчав щось сердитим голосом.

Хима аж упріла, їй аж душно стало від одної думки, що її скарб, її пятизлотник, який вона так довго ховала, який марила віддати тільки коханій унучці, — міг би перейти в жидівські руки.

І не думка про хліб, а про той пятизлотник не давала Химі спати. Не спав і Хома через „білі гроші.“

III.

Хліба не стало: доїли останню скибочку. Кілька день уже харчувалися старі вареною та печеною картоплею, аж охляли без хліба.

Хома ніяк не міг убгати собі в голову, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші — невеликі правда, але все-таки можна залатати ними хоч одну дірку в господарській потребі.

Хима трусилася над своїм скарбом, над своїми „білими грішми,“ вона так звикла до своєї мрії подарувати пяти-

злотника унучці, що намагання Хомине видати пятизлотника на що інше — дратувало її, гнівило несказано.

На другий день пішов Хома по сусідах позичати хліба, та ніхто не дав. Похнюпившись, поплентався старий додому з порожніми руками та й не гадав, що вдома дожидає його нове лихо, — соцький з десятником прийшли правити подать.

— Почекайте люди добрі, — благав Хома, — я віддам. А тепер, їй-же Богу, не маю... хліба шматочка нема... Сами знаєте, який тепер рік тяжкий, — нема хліба, нема де й заробити...

— Ми вже це чули, старий! Давню пісню співаєш! Нам — що! Нам начальство велить... І так уже наслухалися за тії „недоїмки“... — загомоніли сільські посіпаки.

— Та щож ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею!...

— Знайдемо, що взяти. Дай, діду, хоч частину грошей, бо заграбуємо одежу.

— Кажуж вам, що не маю! — скрикнув із серця Хома.

— Не маєш? Добре! Гей, бери свиту із жердки! — крикнув соцький на десятника.

Десятник прискочив до жердки й потяг Химину свиту.

— Не руш! — сказав Хома до десятника і вхопив за свиту. — Не руш! Я не попущу, щоб у мене грабовано одежу!.. Ей, Химо, давай твого пятизлотника цим невірам, бо вони й душу витяглиб із чоловіка...

Хима, що стояла досі німа та бліда, як смерть, почувши про пятизлотника, прожогом кинулася до скрині, впала на неї й міцно вчепилася руками за віко.

— Не дам! — крикнула вона. — Не діждете взяти пятизлотника.

— Пусти, — штовхнув Хома жінку, — я сам достану...

Але Хима міцно, мов кліщами, вчепилася руками за скриню й Хома ніяк не міг стягти її із скрині.

— Беріть свиту! — кричала Хима, — а пятизлотника не дам.

Десятник, не довго думавши, закинув свиту на плечі й подався за соцьким з хати.

Хима сиділа на скрині — бліда аж жовта, тремтяча та перелякана; руки заклякли на віку; посоловілі очі нестямно дивилися на двері.

Хома важко дихав, аж сопів, він постояв мовчки на місці, далі насунув шапку й вийшов з хати, хрьопнувши дверима.

IV.

Другого дня ввечері вертався Хома від пана.

— Ну?... — зустріла його на порозі Хима.

— Дав!... Пять дав, на відробітки... на буряки...

Хима перехристилася.

Щасливі — зараз нараяли одібрати свиту, а на решту купити кукурудзяного борошна на малаї, бо житнє дороге. Хоч не хліб, а всеж веселіше буде, ніж на самій бараболі.

Повечерявши, старі полягали спати.

Та не спалося їм.

Усе, що пережили вони за цих кілька день, ставало їм перед очима, як на долоні. Поки голод зазирав їм у вічі вони силкувалися одвернутися від нього, боялися думати про нього. Тепер, коли несподівана поміч дала їм спроможність хоч на кілька день збутися гірких клопіт про шматок хліба, вони із цікавістю розглядалися в своїому лихові, самі зазирали в вічі своїому ворогові, бо він і тепер ще маяв над ними своїм чорним, сухим крилом...

— А що булоб, — думав Хома, — як би й пан не дав грошей? Невже гинути з голоду? Що то голод! Не велике слово, а страшне! Ще ми, хвалити Бога, не зовсім гинули, а й то так було гірко, так важко, що, здається, вибіг би на вулицю та й гавкав би, як пес... А кажуть — у якійсь стороні тепер голод... справжній голод... і не село, не два, але, кажуть, сила людей без скибочки хліба, мруть з голоду...

Хома не знав, у яких це сторонах голодують люди, якої вони віри, якою мовою говорять; він тільки чув, що вони голодні і йому ввижалася сила голодних, змарнілих, сумних людей, що з туги та з голоду мало не гавкають, як пси, і ні звідки поради немає бідолашним...

— Виставили в церкві карнавку[3]), — думав Хома, — і дав би чоловік на тих голодних, що змога, так щож — дай, голоде, хліба!

Хима лежала на полу, розплющивши очі, — і в її голові снувалися думи... Роздобув, хвалити Бога, старий трохи грошей... хоч на який час утихомириться, а то й дихати не давав мені з тим пятизлотником. Намігся в-одно: дай та й дай... Та що з тих грошей! Не надовго й вистарчить, треба картоплею намагати... Добре, що хоч картоплю маємо... А в тих голодних, що читали батюшка в церкві, мабуть і картоплі немає?... От де горе! Ми ще самі, двоєчко нас, а то, борони Боже, сімя велика, діточки дрібні, пищать з голоду, а тут ні крихіточки, ні росиночки закропитися... Як би ближче, далаб мірку картоплі... із щирої душі допомоглаб... Ох, бо й я знаю, що то голод, а там видко що гірше діється"...

Перед очима Химиними просувалися картини одна одної сумніші, одна одної страшніші, і її серце умлівало із жалю за тими голодними, хоч невідомими людьми...

„А може... — і в її голові промайнула думка. — Ні, ні! — відганяла Хима непрошену думку, що лякала її своєю незвичайністю... — Не дам, то не моє, то не моє, то внуччине... А може"...

Стара заклякла, увірвавши думку, та мов прислухалася, що скаже серце, як погодиться з думкою.

„Господи, — думав Хома, — чого ті голодні все ввижаються мені сьогодні? Може це мана яка? Воно годилосяб допомогти, бо ситий голодному не вірить, як кажуть, а з миру по нитці — голому сорочка... Кортить мене сказати щось жінці, так боюся... вона вже й так лиха на мене за того пятизлотника... А може сказати?"

— Химо! — насмілився Хома, — ти спиш?

— Ні, чогось мене сон не бере.

— І я не засну... верзеться всячина... голодні ввижаються з тих країв, де голод...

— Це справді! І мені вони з думки не сходять. Мабуть горюють там, бідолашні.

— А тож! знаєш що, Химо... Я думаю...

— Про пятизлотника?

— Егеж... як би нам його... теє... в карнавку.

Хима не відповідала. В хаті стало тихо; Хома чув, як

калаталось його серце, бо він трохи налякався своєї сміливости.

— Віддамо... Як має піти на що інше — хай лучше піде на ґолодних... Завтра віднесу до церкви.

— Отак краще! — вільніше відітхнув Хома.

Старі помовчали, — зітхнули глибоко, а трохи згодом заснули.

V.

Другого дня, зібравшися до церкви, Хима відчинила скриню, вийняла ганчірку з пятизлотником, розгорнула її, оглянула свій скарб, що трицять літ ховала, — і знов загорнула. Її руки мимохіть зробили рух до скрині, але вона швидче підняла їх і сховала вузлик у пазуху.

Після служби Божої Хима наблизилася до карнавки, нешвидко добула з ганчірки пятизлотника, потримала його в руці й укинула в карнавку.

— Цок!

Довгу хвилину стояла Хима перед карнавкою, слухаючи, як той звук „білих грошей“ лунав у її ухах, але на серці в неї стало і радісно і весело, мов на Великдень...

Перехристившись до образів, Хима неспішною ходою подалася додому.

Тогож таки дня батюшка виймав гроші з карнавки. Побачивши межи мідяками срібний пятизлотник, він немало здивувався.

— Дивіться, — казав він, розглядаючи старі гроші, — а я й не знав, що межи моїми парохіянами єсть такі багатирі!...

Михайло Коцюбинський.

Примітки: [1]) пудити — купувати на пуди (по 16 кільоґрамів); [2]) у магазин; [3]) пушку, церковну скарбничку;

БЕРЕЗЕНЬ

56. І ДОСІ СНИТЬСЯ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
57. В НЕВОЛІ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
58. МОЛОДЕЧИЙ ВІК ШЕВЧЕНКА — О. КОНИСЬКИЙ.
59. ЯК БИ ВИ ЗНАЛИ, ПАНИЧІ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
60. НА ТАРАСОВІЙ МОГИЛІ — ОЛЕНА ГАЛИЧАНКА.
61. ТАРАС ШЕВЧЕНКО — Г. КОМАРІВНА.
62. СТЕПОВИЙ ГІСТЬ — МАРКО ВОВЧОК.

56. І ДОСІ СНИТЬСЯ.

І досі сниться: під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка; сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє маленькеє внуча.

І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує
І спать несе.

А дід сидить
І усміхається і зтиха
Промовить нишком: „Деж те [лихо,
Печалі тії, вороги?“
І нищечком старий читає,
Перехристившись, „Отче-наш“.

Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

Тарас Шевченко.

57. В НЕВОЛІ.

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

Пішов би я в Україну,
Пішов би додому?
Там би мене привітали,
Зраділиб старому.

Там би я спочив хоч мало,
Помолившись Богу;
Там би я... Та шкода й гадки:
Не буде нічого!

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то — одурію!

Тарас Шевченко.

58. МОЛОДЕЧИЙ ВІК ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

I.

Гірко плили Тарасові Шевченкові молоді його роки! Ледве чи можна вказати якого іншого ще великого поета, щоб у нього був такий сумний, безрадісний, так скорботно охмарений дитячий вік, як був у нашого ґенія слова.

Кріпацька неволя вкупі з великими злиднями, сирітство, сварка, бійка, брудна сорочка, дірава свитина, ноги босі, голова влітку й зимою неприкрита — оце, що товаришило йому за ввесь час дитячих літ. Почалася наука — а з нею голод і різки в дяка, ношення ведрами води нагору.

Все, що приголомшує людей, що знищує й нівечить у людей порив до світла, до добра, до любови чоловіка, як брата, все, що гасить, заливає святий огонь вищого дару — все оце, немов навмисно, згуртувалося в одну густу, аж темну, хмару й упало на Тараса Шевченка підчас найліпшої доби людського віку, підчас його дитячих літ.

Але ті лихі умови щоденного життя не підбивають під себе Тараса, він їм не піддається. Несвідомо і свідомо, як уміє й як може, він бореться з ними. Він рветься з темного льоху неволі-темноти; він шукає хоч маленької щілинки світла у своїй кріпацькій темряві. Бачучи його святий порив, його охоту до малярства, ми ще більше сумуємо тому, що навкруги нього не бачимо ніодної поради, підмоги і підпори.

Аж ось пан його, Енґельгардт, забрав його до себе в покої, щоб Тарас служив „козачком“. Як їхав куди пан, то й козачок мусів з ним їхати. Помітив пан, що Тарас любить малювати, то й віддав його до маляря вчитися — у Варшаві, а потім у Петербурзі. Там бігав Тарас інколи малювати статуї, що стоять у літнім саду. І тут стрів його молодий земляк, маляр Сошенко, привітав і приголубив його на чужині, познайомив з другим земляком, українським письменником Гребінкою, та іншими добрими людьми.

Нові знайомі Шевченка хотіли йому помогти; вони добре бачили і тямили, що найважніша запомога, яку треба зробити, це освіта Тараса і розвиток його малярської

кебети[1]). Про систематичну шкільну освіту годі було й думати. Тарасові йшов 24 рік, а то не такий уже вік, щоб починати шкільну освіту; а починати її доводилося трохи-що не з букваря.

Друга причина, що не давала й думати про шкільну освіту або хоч би й не шкільну, та систематичну, було суспільне становище Шевченка: він кріпак законтрактований в науку до маляря і, доки він кріпак, даремна річ думати, щоб він міг ходити до Академії Мистецтв, деб і про загальну освіту і про розвиток його можна було дбати.

Виходило, що першим ділом треба доложити рук, щоб визволити Тараса з кріпацтва. Іншої ради в цій справі не можна було й придумати, як тільки ублагати Енґельгардта, щоб він пустив Шевченка на волю. До цього взявся між іншими маляр Брюлов.

II.

А тимчасом Сошенко журився про освіту Тараса, порадив йому малювати акварелею[2]) портрети і наділяв його за порадою Гребінки книжками. Шевченко цілою душею кинувся до читання. Чим більш він читав, тим ясніше бачив, яка мала його освіта; та це ще більш заохочувало його читати. Він окрім українських книжок, яких тоді було вельми мало, читав історію Греції, читав повісті Дікенса, читав усе, що попало; Енеїду Котляревського він знав напамять.

До Енґельгардта ходили Брюлов, потім Венеціянов, але не вспіли рушити твердого серця пана. За Шевченка зажадав він 2500 рублів. Ціна, положена Енґельгардтом, показалася муром, через який годі було перелізти.

Брюлов з поетом Жуковським продумали стежку, щоб нею вивести Тараса з розпуки до життя, вивівши з пекла кріпацького на волю. Брюлов постановив намалювати портрет Жуковського, пустити його в льотерію і за зібрані гроші викупити Тараса.

Тимчасом почалася весна 1838 р. Наступив квітень — петербурзький негарний, непевний квітень; зранку туман, к обіду ясно і тепло, через годину вітер з моря і дощ

а вночі приморозок або й сніг. Така весна не могла не завдати Шевченкові ще більшої туги. Вона нагадувала йому весну-розкіш на його любій Україні, нагадувала „садок вишневий коло хати“, нагадувала Україну, скуту і повиту кріпацтвом... І ще більш гнобила його та надія — велика надія, що блисне на хвилину сяєвом зорі-волі і сховається, та замість неї стоїть страшною марюкою кріпацька неволя.

Отоді саме ґраф Вєльгорський заходився разом із Жуковським і Брюловом коло льотерії. Нарешті льоси продано — а одержані гроші, 2500 рублів, розбили кайдани кріпацтва, що сковували Шевченкові руки й голову... Тарасові Шевченкові куплено волю 22. квітня 1838 р. Він лежав якраз під той час недужий у шпиталі.

III.

За кілька день Тарас вийшов із шпиталю на кватирю[3]) до Сошенка. Він був цілком щасливий. Брався до роботи, але робота не йшла: покладе, було, свій малюнок у портфель, звідтіль візьме відпускну[4]), перечитає її, перехреститься, поцілує її та й заплаче тільки.

За кілька день після виходу із шпиталю, коли Шевченкові справили путящу одежину й коли акт визволення був уже затверджений урядом так, як про те приписано в законі, Сошенко пішов з Тарасом до Брюлова. З того дня Тарас став ходити до Академії Мистецтв і небавом зробився одним з найбільш улюблених учнів-товаришів Брюлова.

Бачимо, що з кріпацтва „двері на волю“ відчинилися Шевченкові аж за 24 роки і два місяці без двох день з того часу, як його мати повила у Моринцях! З Моринець у Вільну, у Варшаву, у Петербург — от, який довгий шлях мусів Тарас зміряти на своїм молодім віку, доки вийшов на волю! А за оті трохи не девять тисяч день кріпацтва чи зазнав він хоч девять годин щасливих? Сміливо можна сказати: ні! Такі люди, як Шевченко, в неволі не можуть бути щасливі.

Та кріпацтво не зломило великої душі і доброго серця Шевченка. Але всеж-таки воно не могло не лишити свого сліду тяжкого, який так і тягнеться довгою ниткою крізь чи не всі поетичні твори нашого найславнішого поета.

Олександер Конисъкий.

Примітки: [1]) талант, хист; [2]) водяна краска; [3]) мешкання; [4]) визвольна грамота (декрет волі).

59. ЯК БИ ВИ ЗНАЛИ, ПАНИЧІ!

Як би ви знали, паничі,
Де люди плачуть, живучи,
То ви-б ідилій не творили
Та марне Бога-б не хвалили,
На наші сльози сміючись.

За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились.
Найперші сльози!..
Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Що-б у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала,
В свою дитину; в тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло...

Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Там матір добрую мою
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положили;
Там батько, плачучи з дітьми,
(А ми малі були і голі), —
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили.
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо.
І їх сльозами поливаєм...

Тарас Шевченко.

60. НА ТАРАСОВІЙ МОГИЛІ.

I.

На Тарасову могилу! Хтож не зрозуміє того радісного схвилювання, з яким ми в ту дорогу вибиралися? Хоч уже чимало літ з того часу минуло, а мені перед очима стоїть, наче живий, той ясний літній ранок, коли то ми на пароплаві „Імператор“ виплили з київської Дніпрової пристані

зпоміж цілого лісу суден та безлічі дрібних човників, що збитою лавою стояли перед стаційним будинком.

Пароплав суне повільно, тихо. Перед нашими очима пересувається у ранньому соняшному промінні Володимирська гора, Купецький сад, Царський парк, ген далі видніє Аскольдова могила, та високі вежі церкви і дзвіниця Лаври. Старий Київ з несчисленними золотоверхими церквами, з ріжнобарвними будівлями, з яскравими дахами та густими зеленими садами, помаленьку, наче відсуваючися, зникає нам зперед очей. Минаємо й київські передмістя та поблизькі села й випливаємо в чисте поле.

Правим боком Дніпра горбки вкриті темним лісом зрідка балка спускається до води: осель майже не видно, поховалися за горами. Лівий берег — то далекосяжна, безкрая, степова рівнина, поросла буйною травою або зеленим збіжжям.

Наче в задумі над своїм славним минулим, Дніпро пливе так поважно, що майже й непомітно, в котру сторону котяться його хвилі. Незвичайні посухи обнизили воду, поробилися мілини, повиринали жовті острови, денеде ріка наче поділилася та пливе трьома-чотирма рукавами. Через те плавба йде вельми повільно: пароплав з труднощами находить потрібні йому глибокі місця; а нам аж зависно дивитися, як маса дрібних чайочок перепливає поуз нас прудко, тільки весла махають та бризкають білою піною. Часами підпливе сплав дерева враз із шатром і цілим хазяйством керманичів. Іноді й другий пароплав стрінеться; але, коли це трапиться між мілинами, то буває трудна справа; довгий час обидва то вертають, то знов їдуть уперед, поки їм удасться щасливо обминутися. А капітан, що попиває чай на покладі, рад, що минула халепа, кликне одно слово: „повний!“ — і хвилину пливемо жвавіше.

Посуха, брак води у Дніпрі, становлять головну тему розмови між подорожніми. Молодий, рудий батюшка у довгій рясі з кіскою, заплетеною зеленою биндочкою, впевняє другого, котрий своє довге волосся заплів аж у дві коси та звязав докупи стяжечкою, що за його дитячих літ Дніпро виглядав широкий, як море, другого берега трудно було

й доглянути, а тепер часті посухи висушили воду та відсунули її геть від зелених прибережніх лугів. Та нам він і тепер імпонує[1]) своєю величиною: здається майже такий широкий, як Дунай.

Я вся тону у гарній природі, що привабливо красується скрізь берегами. Якраз минаємо зелений луг із шовковою смарагдовою травою. На краю видніє густий лісок: високі дерева кладуть свої довгі чорні тіні. Так хотілосяб покинути розпалений сонцем пароплав, перебігти босою ногою той свіжий оксамитний килим, скупатися у Дніпровій воді, а опісля лягти під кущиком ліщини та снити, снити на яві — слухати таємного шепоту Дніпрових хвиль... Можеб приснилася колишня доля, можеб причувся вільний козацький спів, загомонілаб рідна мова, рідна пісня...

Але ми пливемо далі. Минає перестанок за перестанком: ось Трипілля, Стайки, Ржищів, Ходорів... Неділя, тож у кожній пристані зустрічає нас багато народу, що виходить цікаво подивитися на пароплав. Синіють широкі шаравари парубків, біліють мережані квітками сорочки жінок, червоніють намиста, наче сміються весело розкішні квітки та стрічки на головах дівчат. Щось дивно рідне, знайоме для нас у тім народі і його мові.

На одному з останніх перестанків прибиваємо до берега майже в чистому полі. Замість містка з нашого пароходу кидають до берега вузьку дощечку, а по ній сходить від нас кілька мисливих із своїми псами. Зате дістаємо двох студентів університету. Згори видно, як зручно спинаються по імпровізованім[2]) містку, далі зникають у широких воротах пароплаву, а за хвилину вони вже й між нами. Один високий, дужий мужчина з великою головою, вкритою ясною буйною чуприною; другий менший, молодший з гарним ніжним, майже дитячим личком. Мундури їх вилинялі, шапки ледве-ледве нагадують приписану форму і барву; але проте рухи їх певні, енерґійні, на устах голосна українська мова. Ах, милі хлопці! Які ми вам вдячні були за самий звук нашої мови! Так дивно було їхати славним запорізьким шляхом, не чуючи навкруги рідного слова... Аж ось діждалися.

Не треба й казати, що ми скоро познайомилися й на милій розмові швидко зійшла решта недовгої вже дороги.

Около четвертої доїхали ми вже до Канева.

II.

Лишивши корабель і стаційний будинок, ми опинилися серед юрби перекупок, що тут завели справжній базар з усяким добром. Молоко, бублики, навіть пахучі свіжі ягоди у плетених з кори коробочках — всього можна дістати. А за перекупками кільканацять сільських візочків чекає гостей. Хмара малих човників гойдається при березі; їх керманичі зараз нас обскочили: „Може на Тарасову гору?“ А поки ми щонебудь відповіли, тут уже й візники з батогами в руках продираються крізь юрбу до подорожніх із своїми пропозиціями[3]).

Постановляємо поїхати возом. Вибирати екипаж[4]) нема що: всі вони однакі, простенькі запряжені одним або двома малими кониками. Але з візників впадає нам в очі симпатична постать старого міщанина, що голеною бородою вказує на українське походження. Без торгу годиться за кількадесять копійок перевезти нас до могили, пождати і знову відвезти до міста або до пристані.

— Тут усі знають дорогу на Тарасову могилу? — починаємо розмову з нашим товаришем.

— Як же не знати? Адже день у день когось возиться. Коли сухо, як ось тепер, то долиною, лугами; а як болото, то верхом горою дорога провадить.

— Хібаж там так часто народ навідується?

— Як літо боже, що-днини люди їздять, або й пішки ходять з Канева, або й з подальших сторін.

— Чогож вони там ходять?

Візник поглянув скоса, а далі, хвильку помовчавши, додав:

— Гарно видно звідти навкруги, то Канівці люблять іти на Дніпро дивитися, а дальші — може знайомі, може свої — йдуть могилу відвідати: сами ліпше знаєте, коли приїхали.

Тихо котиться віз по мягенькому пісочку поміж зелений густий луг. Від Дніпра повіває легким свіжим повітрям, заносить запахом цвітучої лози. По дорозі стрічаємо

багато інтеліґенції та міщан, що вертають з проходу з руками повними пільного цвіту.

— Це все з Тарасової могили, — пояснює візник.

На містку минає нас гурток селян, співаючи на два голоси якусь мельодійну українську пісню.

— Ви тутешні, здавна мешкаєте в Каневі? — пробуємо навязати дальшу розмову.

— Я таки звідси родом, з Манастирця; недалеко могили мешкаю. Гей, памятаю — вже більше сорок літ тому, я був тоді молодим парубком — як Тараса тут привезли і поховали. Був дуже розливний рік. Тут, де ми їдемо, скрізь непрохідні води стояли. Везли його горами. Болото страшенне, трудно колесам у возі обертатися; а люди, студенти й пани, відпрягли коні і самі тягли віз із домовиною, вкритою китайкою. Тож то народу було, Господи!

Вїздимо в сільце, чи, краще, передмістя Канева. Скрізь попри дорогу білі чистенькі хатки всміхаються привітно із зелених садочків-городів. Вікна обведені фарбою, присипи вимазані жовтою глиною.

Наш візник підїздить до одної з них, що стоїть у підніжжя високої гори, і задержується біля перелазу.

— Злазьте! Поуз цю хату йде стежечка, що заведе вас на саму могилу; я підожду.

III.

З хатини виходить проти нас гарна молодиця і запрошує до столика, що вкритий білою скатертю стоїть у садочку під яблункою:

— Може дозволите чаю, пані?

Але надія, що за хвилину станемо на тій святій землі, яка вкриває останки безсмертного Тараса, не успособлює до їди; тож, не затрачуючи й хвилини часу, спішимо в дальшу дорогу.

Стежка стрімка і довга, досить утяжлива до ходу. В прикріших місцях кинено дощечку, у відступах набито кусниками дерева, що має заступити східці. Поруччя повихилитуване, іноді і зовсім відхилилося від стежки. Ні сліду якоїсь дбалости про вигоду публіки, все вказує на занедбання. Єдине багатство — пишний зелений килим буйної

трави, що мягко вкриває всю гору, густо уквітчаний барвними пільними квітками. Денеде купка білих плакучих беріз, де в тіні можна відпочити та налюбуватися гарною природою і чудовим свіжим повітрям.

Під самим вершком звичайна сільська хатина. Двері заперті на колодку. Малий хлопчина цікаво виглянув зза рога і зник у туж мить. Але про хату і про нього нам байдуже: ціль нашої далекої дороги осягнена, перед нами висока могила.

Широкими, але збутвілими деревяними сходами, добре уважаючи, щоб не вступити в діру, виходимо на самий верх могили, обгородженої залізними штахетами, засіяної травою, волошками, червоним маком та іншим цвітом. На середині високий білий хрест; на ньому з одної сторони буквами одно слово „Шевченко“ та дата народження і смерти, з другої поважний профіль великого поета дивиться сумним, лагідним поглядом на свій милий Дніпро...

Довкола ні живої душі. Тихо, спокійно; навіть вітер, що цілий день так докучав на пароході, утих і не рухне й стебелиною; все наче здержало віддих, ніщо не перериває нашої задуми повної глибокого схвилювання. Не говоримо нічого. Гадка, що стоїмо на могилі нашого незабутнього Кобзаря, що дивимося на те, на що його очі стільки разів з такою любовю дивилися, за чим його серце в чужині-неволі не переставало тужити, витискає нам сльози з очей і млою зворушення заслонює краєвид, котрий хотілосяб затримати в душі навіки, заховати в памяті, як скарб найбільший на дальше життя. Хочеться подивитись на ті зелені, покриті лісом, гори, на ті золоточервоні від блеску заходячого сонця широкі води Дніпра, на той, здається, безкраїй степ, що мріє перед нами широким зеленим морем. Довго-довго не відриваємо очей від чудового краєвиду, аж сторож могили, що тимчасом підійшов до нас, будить нас неначе із чарівного сну, запрошуючи вступити до хатки. Ах, правда, час вертати! Сонце вже сховалося, а вечірні мряки, наче легким синім серпанком, огортають степи, ліси, воду й надбережні луги.

— Нарвіть квіток на спогад! — І крізь залізну огорожу помагає нам нарвати жмуток пільного зілля.

IV.

В хатині, звичайній сільській чистенькій хатці, простора кімнатка. Зо стіни вітає нас великий портрет поета з незвичайно симпатичним, сердечно-добрим виразом лиця. Образ прибрано вишитими рушниками та китицями живих цвітів. В углі золотиста ікона з лямпадкою; на довгім столі, прикритім вишитою скатеркою, „Кобзарь“ Шевченка і памяткова книга.

На самім початку книжки вложений друкований зшиток з проханням до відвідуючих, прочитати його, поки візьмуться до писання в цій книжці. Там пояснено значіння поета для України, зазначено із жалем, що не всі ті, що тут свої імена записували, усвідомлювали собі, кому посвячено це місце, вкінці прохання, не мазати легкодушно книжки, а хто не розуміє ваги і значіння цієї самотної могили, хай ліпше не бере пера в руки.

Переглядаємо та перечитуємо книгу та знаходимо — побіч маловартних віршиків та ніби дотепних уваг, написаних видно тими, що звикли бачити на Тарасовій горі місце звичайних літніх прогулянок — також письма тих, що з далеких сторін спішили нароком поклонитися памяті великого поета і ясно відчували значіння його для всього народу.

Є там наприклад письмо батька, що сам молодим хлопцем відвідував могилу поета й тепер привіз своїх малих синків, щоб поклонилися могилі того, котрого ідеї мають їм бути провідною звіздою в дальшому житті. Невправні підписи хлопчиків під іменем батька роблять враження присяги на святе діло. Другий російською мовою каже, що „издалека́ сюда рвалася мечта́ моя“, щоб могилі славного Тараса „покло́нъ отда́ть“.

Є немало й поляків, що складали поклін „wielkiemu piewcy Ukrainy“; і німці і жиди підписалися, складаючи честь кобзареві.

З Галичини ледве кільканацять осіб здобулося на відвідини могили, а яка то просто конечна річ зробити прогулянку до Києва, Канева і далі Дніпром до Запоріжжя до порогів та місця давньої козацької Січі.

Вже добре вечеріло, як ми, переглянувши книгу, віддали її з нашими підписами сторожеві. На прощання ще раз вийшли ми на могилу, щоб в-останнє кинути оком на дорогий краєвид, що тоне вже в лелієвій вечірній млі. Зриваємо ще кілька квіток та, поздоровившися приязно з нашими знайомими студентами, що тимчасом вспіли також тут знайтися, із жалем покидаємо незабутнє дороге місце.

Олена Галичанка.

61. ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

Не на шовкових пелюшках,
Не у величньому палаці,
В хатині бідній він родивсь
Серед неволі, тьми і праці.

Нещасна мати повила́
Його малого й зажурилась...
І цілу ніченьку вона
За сина-кріпака молилась...

І Бог почув молитву ту
І дав душі убогій силу
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку надзвичайну ліру.

І виріс він і кобзу взяв
І струн її торкнувсь рукою:
І пісня дивна полилась
Повита вічною журбою.

В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив зо сну, пророкував
Їм вищу і найкращу долю;

Співав про чесну боротьбу,
Про сором кайданів брязкучих...
І не жалів він сил своїх
І не втирав він сліз пекучих.

Г. Комарівна.

62. СТЕПОВИЙ ГІСТЬ.

I.

Давнім-давньо на Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажав би собі і найбільш вимисливий чоловік. Дістався він Данилові, перейшовши через руки Бог зна кількох прадідів та прабабок; а звіснож кожному, що де оселиться українець з українкою, там зараз зацвите вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простеляться криві стежечки по степу та гаї, та розлягатимуться мельодійні пісні — то можете уявити собі, який то садок був викоханий стількома поколіннями Чабанів, яка то сила квіток, скільки улюблених куточків і в степу й у лісі й на сумежній луці та яке то багатство пісень!

*

Одного вечора зібралися гості в Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі й не веселі. Більш розмовляли очима, як словами. Всіх либонь огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука із запитанням про місто Чигирин і, коли вели розмову, то все про Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відповідав, не запинаючися, й немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські і вулиці і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухувалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихла і звої диму почали овивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їх шепоті все чулося про всякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про поляглих у січі людей.

Одна бабуся сиділа, ніби скам'яніла, нерухомо; тільки в ряди-годи, коли всі мовкли, вона, немов прокинувшися, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряжала!

Діти не вовтузилися, не пустували, а тулилися денебудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої

думи або, присівши до старих, нашорошували уха і либонь ловили кожний погляд та затямлювали кожне слово.

Надворі було темно й у хаті стало тихо-тихо. Коли це хтось постукав у хатнє віконце...

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло вдруге і ще раз і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся із свого місця і пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно, як перше, люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здригнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали, що це подорожній утомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: „Милости просимо“ і, розчинивши двері навстіж, запросив подорожнього увійти.

В розчинені двері потягло запашним вечірнім повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велетенська людська постать, у всіх закутках залунало і прогуло „Помагай Біг“ і, низько схиливши голову, боком пронісши могутні плечі, вступив до хати подорожній.

Колиб у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони певноб змішалися і не зналивб, як вітати цього подорожнього. Хоч на Україні і навдивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко булоб знайти де пару цьому подорожньому, що увійшов до Данила Чабана. Цей височезний зріст разом з дивною огрядністю та гнучкістю, це засмалене суворе лице з огняними очима, чуткість та обачність до всього й заразом вільний, безпечний спокій — хоч кого заставилиб здригнутися.

Господар та його гості із свого боку показали себе примірно: коли дивилися на такого мандрівця, певно їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилося його міцне тіло? Знає він либонь трохи й Січ запорозьку, бачив і всю Україну з краю в край?

Але ніхто не потурбував подорожнього, а себе не зневажив ні лукавим, ні правдивим питанням. Розмовляючи, тільки дивилися на нього, на його сільське убрання, та мір-

кували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку від горбатого носа до чуткого уха.

Одначе що-далі йшла розмова, тим подорожній ставав балакливіший: мабуть, заохочений увагою всіх присутніх та мовчазним спочуттям, він почав описувати так живо і яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіч бачили справжні січі. Спокійні з виду козаки запалялися; жінки скрикували і плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, і ті з пів розкритими устоньками, із широко розплющеними очима, сиділи нерухомі на свойому місці, немов зачаровані.

Нараз різко пронеслися два постріли з пистоля, один за другим. Усі в хаті принишкли і нашорошили уха. Постріли донеслися звідкілясь із степової далечини і знову настала спокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш ніякого згуку не донеслося окрім повіву пахучого повітря у розквітлім гиллі садка, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожній.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

Тимчасом жіноцтво стало розпрощуватися з господинею, вибираючися додому. Одні вели, інші несли дітей. Потонула в запашному розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалося на вусатих обличчях; на порозі напіввідчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на окружних стежках; двір, що виходив у степ, нігде ані тину, ані огорож, окрім шелестячого дерева — це все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але разом з тим малюнок цей також дихав, сказатиб, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

II.

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожній, спускаючи голос, як звичайно мимохіть робить це чоловік непевного часу, знимаючи розмову про щось для себе важне.

— Трудновато, — відповів господар.

— Тепер туди просто й ворона не перелетить, — зауважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожній.

— Кращеб далеко, та легко, а то близько, та слизько! — озвався Ворошило. Андрій Крук уважніше поглянув на подорожнього, а господар на Андрія Крука.

— Нашому братові мандрівцеві нема чого розбирати доріг, — відповів мандрівець, — хоч часом дорога випаде й докучненька, а береш її... Гаразд, як лучиться добрий товариш, панове!

Йому відповіли значучими поглядами.

Якийсь час тяглася оця німа розмова, але остільки красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— Із Січі товариство уклін засилає! — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відповіли йому козаки в один голос.

— Мені треба пробратися у Чигирин, — сказав січовик, трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них в руках.

Січовик замислився, але видно було, що його не обманута надія засмутила, не лякали труднощі, а що просто він прибирав в умі нових способів та засобів, як краще осягнути задуману ціль.

— Слухайте, товариші, — сказав він, подумавши, — мені треба пробратися в Чигирин до Петра Дорошенка. Справа тут іде не про одну голову, але про всю Україну... Як я опізнюся у Чигирин, то...

Тут січовик обернув погляд у всі боки.

Господині не було в хаті, діти поспалися, сидячи, і він уже хотів був повести річ далі, як раптом зустрівся з утопленими в себе очима, немов двома величезними алмазами, що горіли співчуттям та увагою. Очі ті сяяли з темного, неосвітленого кутка хати й, тільки добре приглянувшися, січовик доглянув там ставну постать дівчини, що вияснилася непорушно у тінку: вона, як оперлася на складені рученята, витягши голівку, встромивши очі, так і застигла, неначе заслухалася.

— Це моя маленька дочка, — сказав господар, оглянувшися слідом за очима січовика. — Марусю, підійди-но сюди!

Маруся підійшла до батька. Блискуче світло ударило їй просто в личко і розсипалося по всій її стрункій постаті. Це була справжня дівчина українка з темними оксамітними бровами, із засмаленими щічками, у вишитій сорочці із широкими рукавами, у синій запасці і червонім поясі. Густе біляве волосся заплетене в коси й у косах було трохи кучеряве та лисніло, як шовк. На голові був вінок з квіток; одні з них уже повяли, інші ще були свіжі і трохи пахли.

— Марусю! — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Все, — відповіла Маруся.

— А що?

Марусині очі звернулися на січовика.

— Треба у Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана...

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і зтиха, — про те, що ти чула, не кажи жадній живій душі, так наче ти не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відповіла Маруся.

Батько не наказував удруге і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щирість дівчати не було й сумніву.

— Не треба тобі слухати наших річей Марусю, — сказав Данило. — Піди, поклич матір із саду; скажи їй, що брати поснули.

Маруся покірливо пішла до дверей, але в туж мить разом почулося кінське тупотіння — скакала ніби ціла

ватага кінниці, чути було на ріжні грубі голоси гукання, і бліде, як смерть, лице господині вказалося на дверях.

— Скачуть верхівці... ватага... — промовила вона. — Просто до нашої хати... ось вони...

— Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги і держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мислі тяжко напружені були в кожній голові і що тисячі плянів і намірів перевернулося у кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору до сіней й із сіней у хату і стояла, не зводячи очей із чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неї так само бліда й у такомуж замішанні стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючися до козаків. — Ти роби щось, ший! — сказав він жінці. — Я пішов до товариша ще завидна... Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене.

— Є вихід із світлиці у степ, — звернувся він до січовика, — йди за мною!

Все те було сказано хутко і зараз потому виповнено хутчіш, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їх обличчях, ані трохи не тривожачи їх міцного сну; дихання було таке мірне, що по ньому можна було немов на годиннику числити час; хазяйка сиділа над роботою, Маруся теж, і обидві пильно потонули в мудрощі мережаних рукавів.

Данило із січовиком швидко переступили темні сіні, відчинили і зачинили за собою двері у світлицю.

III.

Тимчасом ватага пригналася і була вже перед ґанком: хропіння коней, розмову верхівців виразно було чути в хаті; потім кілька чоловіків зіскочило з коней, а далі нагло загрюкано у двері і хтось грубим голосом крикнув:

— Ей, ви!... відчиняйте!

Не встигла господиня звестися і спитати, хто там, як двері мало не відскочили з одвірків від нового грюкання і вибита шибка задзвеніла в хаті, упавши додолу разом із висадженою рамою. Із шорсткими вусами і широкими вилицями пика зазирнула у вікно, швидко та підзорливо все оглянула і гукнула.

— Чого не відчиняєш?... Чого не відчиняєш?...

Господиня випустила з рук роботу, але все ще стояла, вагаючися на одному місці.

— Відчиняй! — загукало відразу кілька грізних голосів і двері так затремтіли від ударів, що вся хата здригнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних салдатів вдерлася до хати й із шумом та гамором кинулася шарити по всіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дітвору нагло розбуджену, перелякану і здивовану, що жадливо стежила за всею метушнею очима повними сліз, стояла осторонь і байдуже дивилася на те, як увесь її хатній прибір, усе хазяйське добро кидали додолу, били й нищили.

Тимчасом, як одні присікалися з допитами до Андрія Крука, що позіхав на ввесь рот замісць усякої відповіді і, немов опянілий від сну, хитався то на той, то на цей бік, як хитається свитка на жердці вітряної погоди, інші штовхали попід боки Семена Ворошила, який підводився, позирав на них, уважав їх то за кума Гарасима, то за кума Явдокима і знов падав на лаву, немов підстрілений.

— Це він! Той самий!... Ні, не він!... Ні, він!... — кричала військова ватага, сперечаючися між собою і термосячи обома козаками.

— Де господар?... Подавай господаря! — кричав, як несвій, знати, старший ватаги.

— З ранку до приятеля пішов у гості, — відповіла господиня.

— В гості?... Дам я вам гості! Зрадники! Бунтівщики!... Що це за люди?

І він, замісць того, щоб указати, вдарив з усеї сили нагаєм спершу Крука, потім Ворошила, і з таким виглядом

підступив до господині, що вона поступилася назад немов перед розлютованим звірем.

— Знайомі люди, — відповіла вона, перемагаючи після цього мимовільного руху знову своє замішання. — Прийшли воли торгувати в нас, дожидають чоловіка.

— Так, так, ваша мосць, — обізвався Андрій Крук, встаючи і проганяючи буцім останні сни, — ми прийшли воли торгувати і не застали хазяїна.

— Перестань верзти, дурний хлопе! Хитруни! знаємо ми вас! Повязати їх! — гукнув він до своїх і вони в туж мить накинулися на козаків, немов шуліки.

Саме в той час відчинилися двері і до хати вступив Данило.

— Хто такий? — загукав старший, накидаючися на нього.

— Та колись люди тутешнім господарем звали! — відповів Данило.

— Ей ви! Чи стоїть варта коло двору? Не дрімати! Чуєте?

— Коли тобі миле твоє життя, — почав він звертаючись до Данила, що стояв перед ним, — відповідай мені зараз без викрутів; де бунтівник-запорожець? Відповідай просто!... А то я тебе в попіл зітру!

Сказано це було чванливо і крикливо. Данило позирнув на доволі грубу постать перед собою і відповів спокійно:

— Не відаю ні про якого бунтівника-запоріжця!

— Я хату твою в попіл оберну! Я тобі й сліду від неї не лишу! Чуєш?

— Ваша воля й ваша сила! — так само спокійно відповів Данило.

— Та він не втече від нас! Варто зза цього гарячитися? — сказав другий, теж, знати, офіцер.

— Що є їсти? — загукав гнівно старший, нагло і люто кидаючися на всі боки і нюхаючи повітря. — Що? Подавай сюди! Хутко! Подавай!

І він тупотів ногами і лупив своєю шаблею об стіл.

— Жінко! — промовив Данило, — поспішай з вечерею.

Господиня проворно взялася готувати гостину. Очі її оббігли всю хату, всі кутки, ніби шукаючи когось, і, здавалося, якась тривога промайнула на її байдужому обличчі.

Вона шукала очима Марусі і тільки тепер примітила, що дівчина непомітно зникла підчас метушні.

IV.

Чудова, темно-блакитна, прозора, тепла ніч таємничо зоріла, коли Маруся спішно вислизнулася з хати, проповзла попід гиллястим наметом розквітлої калини, що стелилася по землі й опинилася в саду. Тут її сховали кучеряві яблуні і густі, як сітка, черешні.

Тут вона постояла, ждучи, поки перестане битися серце. Кожна жилка в ній билася, ноги підгиналися під нею, мислоньки роїлися і мішалися; якісь блискучі образи літали перед очима, а з очей точилися пекучі сльози від нової, досі незнаної, туги на серці суміш із якоюсь радісною надією.

Від свіжого нічного повітря вона прийшла до памяти, нарешті й сльози припинилися і думки взяли лад.

Усе навкруги було таке свіже, пахуче та цвітуче! Все таке любе і близьке серцеві! Вся, сповнена любови і смутку, вона нахилилася і палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гилля, звертаючи туди й сюди очі свої, виказуючи усею істотою своєю і вагання і щиросердну прихильність до чогось, не зовсім ще ясно зрозумілого, але що вже поглинуло всю її душу.

Легенький шелест між деревами проняв її морозом. Вона припала до землі й уся її біла постать потонула в розквітлому білому гиллі.

Все знову замовкло.

Вона на якийсь час немов прикипіла до землі серед цього німого саду під мягким світлом і мерехтінням зір серед тихомирних пахощів квіток і трави, — всюди кругом неї було тихо і вигуки, що долітали з двору, принизливо тремтіли в теплому повітрі.

Вона хотіла вже, було, відхилити гилля, що прикривало її, як знову пронісся легенький шелест, такий самий, як і по-

переду, і просто перед нею виринула здоровенна постать січовика між двома високими черешнями.

Марусине серце радісно затремтіло і слідом потому журно та жахливо затріпотало.

Постоявши трохи, січовик рушив далі, — знати, простував до виходу із саду над річку. Велетенська постать його здавалася велетенською тінню — так легко, так тихо, так зручно пробивалася вона поміж густими, міцно сплетеними між собою черешнями та кучерявими яблунями: ані шелесту не було чути, ані колихання не було помітно.

Сама не розуміючи добре, чому й нащо, Маруся пробиралася й собі слідом за січовиком, часом тільки зупиняючися від тьохкання та завмирання серця.

Так обоє пройшли вони через увесь сад, вибралися за огорожу із живої виткої і повзкої зелені й опинилися коло річки.

Річка колисалася між берегами з якимсь невгомонним ропотом. Побережній комиш сріблився у темряві; золоті зорі миготіли на хвилях і блискотіли в небі. До вязу, що попустив спідне гилля своє у річку, привязаний був човен, хисткий і легенький, як шкаралупа. Сумежна лука, гори — все повите було тишею і прозорою теплою імлою.

Тут січовик знов спинився, обертаючи погляд у всі боки і міркуючи, — як раптом почув позад себе дитячий тихий голосок і в туж мить почув дотик дитячих ніжних рученят. Він обернувся, як людина, якої ніщо не всилі ані здивувати, ні вразити, і побачив перед собою Марусю.

— А що, дівчино? — спитав він її таким рівним голосом, ніби й у зароді не бувало ніякого лиха, ні напасти.

Але Маруся не змогла вимовити й словечка і тільки, ухопивши його за руку, з благанням звертала до нього очі.

Проте ці очі говорили так красномовно і так багато, що січовик погладив її по голівці. Щось схоже на ласкаву ніжність, на жалісне співчуття виявила його нахилена постать.

— Можна пробратися до Чигирина! — вимовила Маруся.

— Яким же робом, дівчино-порадонько? — спитав він, зтиха всміхаючися.

— У степу стоїть батьків віз із сіном, — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу... Я все знаю, де й що... Запряжемо воли... Лягай у сіні... Я повезу до Книшевого хутора... Там річка... За річкою вже чигиринська сила!

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув раптом, що його мужнє, загартоване серце немов розтоплюється в грудях і щось таке з ним подіялося в ту хвилю, що й опісля не міг він доладу розказати, а тільки замислювався, згадуючи.

— Хто це тобі цю думку подав, Марусю люба? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — так дівчина від розбійників утікла...

V.

Тихо посувався величезний віз степовим шляхом: при світлі погасаючих зір мигтів степ, недавно викошений і вже густо і мягко застелений молодою травою та квітками, усипаний ще не зівялими стогами запашного сіна. Тихо посувався величезний віз шляхом. Тихо було навкруги і два-три гукання в далечині, два-три далекі постріли ще більше давали відчувати цю тишу.

Перед Марусею розбігався краєвид на всі боки широко та далеко. Кожний найменший згук ловило її чутке ухо; найменше шелестіння трави або пташиних крилець — і безусипливо її очі зверталися на всі боки і стежили за кожною точкою. У тьмі літнього досвітку не видно було виразно її личка, нічим не виявляла вона своїх думок чи почувань, але вся невеличка постать її на версі кошлатого зеленого воза говорила про її невсипущу пильність, про її томливу тривогу.

Аж ось почулося тупотіння значної кінної ватаги; праворуч показалася юрма верхових та скажено летіла до Марусиного воза.

Кілька диких, похриплих голосів здалеку загукало до неї:

— Стань! стань!

Вона спинила воза.

Миттю обступили її і питання на чужій для неї мові посипалися з усіх боків:

— Куди?... Звідки?... Чия ти?...

— З хутора, — відповіла Маруся. — Данила Чабана дочка. Везу сіно на хутір Гони до пана Книша.

Заспокоєні верхівці розступилися трохи і хрипливий голос мовив з досадою:

— Яж казав вам, що фальшива тривога, а ви полоха єтеся, як степовий птах! Ну, деж ваші шпигуни?

— Про те ніякої біди не сталося від того, що ми проскакали пів верстви в бік! — відказав на це другий голос, видно, якоїсь молодої та безжурної людини.

— Коли в голові гуляє вітер, то все не біда! — незадоволений пробурчав перший.

Дальше бурчання заглушив свист нагая і тупотіння коня, що рванувся вперед.

— Ох, сердитий який! — промовив другий голос із легким сміхом. — За мною хлопці! Віз захопіте!

Ватага рушила і під її вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина не обертала свої очі, всюди бачила вона коло себе похмурі зловіщі постаті, грубі суворі обличчя; всі їхали ходою і немов відпочивали, понурившись у свої думи і на час забувши про сторожкі козацькі звичаї. На одних обличчях знати було сум, на інших турботу або невгавучу відвагу або байдужість до всього на світі.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже не молодий верховець. Очі дівчини, призвичаєні до присмерку, добре розгляділи кожну грубу рису його живого, розумного лиця. Він дивився пильно на неї і без слів можна було зрозуміти його погляд: „Чудне оце мале дівча! Чудний і той, хто обібрав цю крихку цяцьку за погонича серед ночі неспокійного, непевного воєнного часу!“

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати, чи ні? — спитав він несподівано Марусю і, помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй це питання.

— Рідні батько і мати, — відповіла Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно і став ще допитливіший та пронизуватіший.

— А ваші батько та мати живі?... Багато у вас рідні? — питала його Маруся. — Є у вас діти? Дочки, чи сини у вас?...

— Так, у мене є дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть перед його очима промайнула дуже маленька, немічна, хрустка постать.

— В тебе завбільшки, коли ще не менш, — відповів він і тяжко замислився.

Недалечко від шляху видно було тихе, невеличке озерце, окрите, немов димовою пеленою, ранішнім туманом; від озера праворуч звивався мякий, чорний шлях до хутора, над яким стояв тонкою, прямою цівкою дим.

Це був хутір пана Книша.

— Господи ти, Боже мій! яка малеч! — мовив один з ватаги, углядівши Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужісінько: ні пороху, ні кулі не боїться.

— Та таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не візьме, — відказав другий. — Однаково, що макове зерно.

— В них і дівчата не боязкі, це вже такий народ, — устряв до них третій.

— Та й гинеж їх скільки! — сказав ще один розмовець, що прилучився до них.

— Та всі ми загинемо так чи інак, — сказав хтось ізбоку. — У тому тільки й річ, щоб загинути найлучшим робом! От що!

Здалеку донеслося кілька пострілів і гук від них, немов чари, в одну хвилю сполохнув усі інші думки, всі інші почування, й уся ватага разом перекинулася немов в одну істоту, що чутко нашорошила уха і готова була до відсічі.

— Це з нашого боку! Запевне, це з нашого! — скрикнув молодий офіцер. — Гайда, гайда! У підмогу! Це наші бються! Вперед!

Маруся не вспіла ще й зміркувати до пуття, у чому річ, як уже ватага помчалася, як вихор, і скоро зникли всі з очей.

VI.

Віз посувався помалу вперед до Книшевого хутора; замигтіли засіяні, але подекуди немилосердно витоптані, витолочені поля, постріли долітали все частіше і частіше і, непомітно підіймаючися на згористу могилу, через яку звивався далі шлях, Маруся вгляділа якісь намети і шатра, а над ними стояли сувої чорного диму і вибухали в рядигоди вогняні язики червоного полумя. Часом у голосному ранковому повітрі чути було людський голос і стогін, ледве виразне жалібне ревіння худоби й дитячий плач та тріскання від руїн людських осель.

Виїхавши на самий шпиль могили, Маруся, як на долоні, побачила здалеку бойовище. Небо мало якийсь зловіщий червоно-синій відтінок. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша і віз тихо до нього посувався все ближче та ближче. В гущавині густого саду вже виріжнювалося ріжнородне дерево і кущі із своїм мережаним листям і квітками; у відчинені ворота побачила вона темно-жовтих, перістих курей, що походжали по широкому двору, порослому мяким оксамітним муріжком і заставленому всякою хазяйською справою та знаряддям: коло воріт сидів величезний кудлатий пес: він уже углядів на шляху воза і ждав його байдуже та пильно, як особа, що вже досить бачила дечого в своїм житті і давно вже поклала собі за правило не квапитися виявляти свої почування.

Маруся довезла щасливо січовика до Книшевого хутора, звідки він перебрався безпечно до Чигирина.

Марко Вовчок.

КВІТЕНЬ

63. ВЕСНЯНІ СОНЕТИ — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
64. СОНЦЕ — ДМИТРО ЗАГУЛ.
65. ТЯМЛЮ, ЯК НА СВЯТА ВЕЛИКОДНІ — Б. ЛЕПКИЙ.
66. НА НОВІ ГНІЗДА — ВЯЧЕСЛАВ ПОТАПЕНКО.
67. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ — О. ОЛЕСЬ.
68. ЖУРАВЛІ — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
69. ТУГА ЗА РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ — О. ОЛЕСЬ.
70. САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ — А. КРИМСЬКИЙ.
71. МОЇ ДАЛЕКІ РІДНІ СЕЛА — ДМИТРО ФАЛЬКІВСЬКИЙ.
72. ПОДОРОЖ САГАЙДАЧНОГО ДО КАФИ — А. ЧАЙКОВСЬКИЙ.
73. МАРУСЯ БОГУСЛАВКА — КОЗАЦЬКА ДУМА.

63. ВЕСНЯНІ СОНЕТИ.

I.

Весна іде! В повітрі молодому
Далекий крик мандрівних журавлів
Вже розітнувсь: ключем вони додому
У рідний край летять з чужих країв.

Весна іде! Веснянки задзвеніли,
Лунає спів по луках і гаях,
Мов устають нові могутні сили
В людських серцях, придавлених серцях.

І в грудях знов солодкії бажання
І в грудях знов устали поривання
І встала знов надія молода.

О, весно, йди! Ой ждуть тебе, кохана:
І небо жде і жде земля приспана
І ліс і степ і скована вода.

II.

Весна іде! Її дихання чую...
Пташиний спів немов уже дзвенить...
Дніпро лама́ покрівлю крижану
І в беріг б'є і плеще і кипить.

Плещи, старий! І в море вільні хвилі
Неси-жени, як і раніш носив;
Весна тобі нові приносить сили:
Устань, розлийсь з високих берегів!

Твій час іще! Ще не віднято змоги!
Нехай шумлять, нехай ревуть пороги
І вир нехай і плеще і кипить!

О, поспішайсь! Бо вже і над тобою
Нікчемний люд нікчемною рукою
Залізом пут простягнених дзвенить.

III.

Весна прийшла! Гаї зазеленіли
І перший квіт, квіт весняний, процвів
І одинцем самотнім на могилі
Цар степовий, орел могутній, сів.

І скрізь живе повіяло дихання
І скрізь життя устало молоде;
Це час квіток і співів і кохання,
Як Бог ясний, сіяючи, іде.

Його навкруг усяке серце чує
І кожний квіт квіт другий поцілує
І кожний лист до листу прихилився.

О, не барись! Все любить і кохає!
О, не барись! Весна прийшла і сяє
І світ увесь у поцілунок зливсь.

IV.

Лежали скрізь заметі снігові,
Давили все, загинуло життя
І не було, здавалося, надії
На кращих днів квітущих воріття[1]).

Тоді весна крилом своїм махнула
І полилось і світло і тепло;
І знов життя земля в собі почула
І все навкруг зясяло й зацвіло.

І степ старий — і гордий і багатий —
Убрався скрізь в яснозелені шати,
На них з квіток процвітані листви.

Ожив, дихнув і запашне дихання
Послав лісам, горáм на привітання
І світ почув: воскрéсни і живи!

V.

І світ воскрес! І, працьовник великий,
Устав орач і плуг важкий підняв,
Де був колись пустар одвічно-дикий,
Він борозну найпершу проорав.

І цілини великі скиби чорні
Лягли в степу. Насіння золоте
Впаде на них; на ниві неозорній
Хліб дорогий, налившися, зросте.

Нехай росте, пшá на нашім полі!
Колись і ти, сівачу правди й волі,
На рідний степ повинен ще прийти.

Чи прийдеш ти? Лежить земля без діла,
Країна вся неначе заніміла...
Чомуж не йдеш? Чому загаявсь ти?

Борис Грінченко.

Примітка: [1]) поворот.

64. СОНЦЕ.

Високе сонце! Золотий вогонь
Ти вічно сієш у світи холодні,
Вони беруть тепло з твоїх долонь,
Як жебраки, обдерті та голодні.

Як жебраки обдерті та голодні,
Беруть вони життя з твоїх долонь,
Хоча й нічим оддячитись не годні
Тобі за твій дарований вогонь.

Але в тобі, бездонне джерело,
Того тепла незглиблені безодні,
І скільки ти його вже розлило,
Поміж серця убогі та голодні!

Та скількиб ти його не роздало,
Не вилляло на всі світи й безодні,
А вічно в тебе огнянне чоло,
Твоє нутро гаряче й до сьогодні.

Дмитро Загул.

65. ТЯМЛЮ, ЯК НА СВЯТА ВЕЛИКОДНІ.

Тямлю, як на свята Великодні
Їздив я в село із школи, з міста.
По дорозі баюри, безодні,
Звільна тягнуться коні голодні,
Грає віз, як музика троїста.

У повітрі вже пахне весною,
Та зима ще не хоче вступати.
Хоч березовий гай під горою
Умаївся дрібною травою,
В дебрах сніг лежить, як білі лати.

Між кущами цвітуть первоквіти,
З гір струйками біжать зимні води.
Вже дудки з верби скрутили діти
І — нуж грати! Нуж трубіти!
Аж луна по чорнім лісі ходить.

І хотілосяб тоді — не знаю,
Чому — злізти з воза і полями
Йти і кожне дерево обняти в гаї,
Цілувати кожну квітку при ручаї
Й до землі припасти як до мами...

— — — — — — — — —

Земле! Моя ти рідна, люба нене!
Вітай мені із святами, з весною,
Покрийся збіжжя лавою густою;
Най буря мимо йде понад тобою
І най імя твоє буде благословенне.

Зрости в своїм родючім чорнім лоні
Кожніське зерно, що з сівні упаде;
Най приберуть тебе сади, левади
І тихий мир нехай між ними сяде,
Блаженні най будуть спрацьовані долоні!

Богдан Лепкий.

66. НА НОВІ ГНІЗДА.

I.

Село. Починається весна. Де-не-де лежить ще сніг. По вулицях болото. Далеко на селі дівчата співають „веснянки“...

У старого козака Максима Квача людей мало не повнісінький двір. Переселенці! Їдуть козаки на нові гнізда. Сини Максима кидають батька, матір, кидають своє кубло та йдуть на Амур[1]) за шматком хліба. Ось уже й воза підмазує старий батько і коні годуються, сини-переселенці і скрині виносять та всякий дрібязок.

У хаті попорядковано. Долівка підметена, стіл накритий скатертю. На столі по звичаї лежить хліб, а на ньому дрібок[2]) соли. Перед образом чадить воскова свічка. Всі дожидають „батюшку“... Ось він приїхав з паламарем. Вони увійшли в хату. Батюшка перехрестився, поблагословив людей: усі підходять і цілують йому руку. Він одягається у свій одяг, що виняв з хустки паламар. Паламар поклав з печі жару у кадильницю, роздмухав його, кинув у нього дрібок ялівцю. Димок закурився і розлігся по хаті. Всі люди стоять богобійно. Батько розіслав[3]) долі ряднину, батюшка став на неї перед образом, а позад паламар та родина.

— Миром Господу помолимся! — заспівав батюшка тонесеньким голосом.

— Господи помилуй! — озвалися співаки. Всі почали молитися. Рідня стояла навколішках. Невістки хлипали, але мати не плакала; вона богобійно дивилася на розпятого Христа. Лице в неї було спокійне, а з очей самі по собі текли сльози і їх краплі під промінням сонця блищали самоцвітними камінчиками. В хаті душно. Два сини-переселенці шептали за батюшкою молитви; їх чола поупрівали.

— Ще молимось за відїзжих! — співав панотець. Усі перехристилися. Баби почали плакати в голос. Матиж очевидячки кріпилася, не плакала. Вона, зложивши руки на грудях, дивилася на образи все нерухомо. Батько стояв понуро, але також спокійно, і вслухувався в Божі слова. Лице його мов захололо, тільки зморшки на чолі, що поміж бровами, стали виразніші.

Батюшка скінчив молитви, взяв кропило, покропив по хаті, поблагословив людей і сказав своє слово до переселенців. Молебень скінчився. Батюшку посаджено на покутті за стіл, а паламаря на другому кінці стола. Родина та люди стояли, ніхто не сідав. Баби подавали страву на стіл. Батько частував батюшку та паламаря. Попоївши, батюшка помолився, подякував господарям за хліб, за сіль і почав збиратися додому. Старий батько подякував йому, мати винесла дві паляниці, шматок сала та ковбасу й усе те поклала у віз, куди посідали батюшка з паламарем. Візок рушив...

II.

За стіл сіли тепер рідня і люди.

— Ви глядіть, — казала тихесенько мати до невісток, а казала так, щоб ніхто не чув, — не плачте, а то батька стривожите, а він у мене хорий. Пожалійте його!...

— Ви глядіть, — казав також потайно батько до синів, — ані сльози! Дорогою вже поплачете, а тепер ані краплі, бо маму стривожите, а вона в мене слабенька. Пожалійте свою неню!

Обідали всі мовчки. Ніхто не балакав. Тільки ложки стукали об полумиски.

Після обіду приїхали сусіди — відвезти переселенців до залізниці. Ось уже все повиносили на вози. Настав час прощання! Останнього прощання! Останнього цілування!

Раптом зробилося тихо в хаті, як у могилі. Ніхто не пускав ані пари з рота. Батько зняв ікону. Підійшли переселенці і стали перед ним навколішки. Батько їх поблагословив і сказав своє слово:

— Живіть, сини мої любі, у добрій зла́годі! Держіться вкупі, не міняйте своєї мови, своєї віри і не кидайте звичаїв батьків та дідів наших. Дай, Боже, щоб наша Україна запанувала на Амурі! Із сусідами не сваріться, жінок своїх жалуйте, але волі їм не давайте!... А ви, жінки, слухайте своїх чоловіків та доглядайте господу!

Батько всіх перецілував.

— А тепер ідіть до матері, нехай вона вас поблагословить. Неньчина молитва до самісінького Бога доходить.

Батько передав ікону матері, що стояла з ним поруч. Почала мати благословити, але ані сльозинки, наче вона їх випроводжала не на Амур навіки, а в поле. Всі люди плакали. У синів заблищали на віях сльози, ще хвиля, і вони розревілисяб, але батько зирнув на них очима, сердито старий глянув — сини зрозуміли той погляд і задушили у горлі плач.

— А тепер по старому звичаї треба всім сісти, щоб усе добро сідало! — сказав батько і сів. Всі теж посідали, а через хвилину разом устали.

Переселенці ще раз перехристилися до ікон і почали виходити надвір. Останній раз переступили поріг своєї хати... Чи доведеться коли знову тут бувати?...

III.

Ось діти вже посідали на вози. Батько глянув на них, а у самого мов би серце відірвалося, похололо, і сльоза покотилася йому по щоці; але старий так стиснув зубами уста, що кров закипілася. Мати стояла бліда, але спокійна. Водила по всіх очима, мов би не розуміючи, що це діється? Куди її діти їдуть і чого так багато людей у дворі? Всі запримітили, що із старенькою щось діється непевне, і лякалися, щоб вона розуму не втратила.

— Хоч би заплакала, — думав батько. — Лекшеб їй було, а то чого доброго не витримає сердешня цього лиха.

Мати підійшла до синів. Все відразу утихло. Баби, що плакали, так і обмерли. Всякий дожидав чогось злого. Мати якось чудно обвела їх очима і покірливо, мов дитина, усміхнулася.

— Так оце ви вже й їдете! — спитала вона. — Куди?

— Як куди? — спитався старший син перелякано. — Адже ви, мамо, знаєте, що ми їдемо на Амур.

Як вовчиця кинулась мати й ухопилася за колесо.

— Ай! — крикнула вона несамовито, та так крикнула, що, здавалося, не сила чоловікові так крикнути. Мов щось ухопило кожного за серце від такого крику. Всі люди у дворі заплакали. Батько кинувся до жінки і відтяг її від колеса.

— Не дам! Не дам! Це моя кров! Не пущу! — несамовито голосила мати на все село та рвала на собі сиве волосся й одежину.

Вози рушили, а мати, мов горлиця, билася об землю, пускаючи з рота піну, аж поки не втеряла зовсім силу і простяглася, мов мертва. Батько з людьми внесли її в хату і поклали на полу. Довго мати не приходила до памяти. Аж ось вона підвелася й попросила пити. Напившися води, вона оглянула свою хату.

— Це тепер не хата, це пустка! — казала вона, — це домовина і в ній два мерці: мій старий і я.

IV.

І ввесь день мати лежала на полу та стогнала. Батько сидів задумано і не випускав люльки з рота. Не раз сльози підступали йому до горла, але він гриз цибуха, що аж зуби скреготали та все кріпився. У хаті сидів мовчки москаль з „Георгієвським“ хрестом на грудях; цілий рукав шинелі бовтається, бо в ньому нема руки; у правій руці палиця; права нога тільки по коліно, а від коліна деревляна; стельмах зробив її за півкарбованця. Сидів та й думав, багато дечого думав каліка.

Хата — мов справді домовина. Ось уліз у хату Рябко, потяг з лави шматок хліба і знову пішов у двері; ніхто його не бачить, ніхто не чує. Двері трохи відчинені, у хаті вже холодно. Всім байдуже. Їх у жар кидає від думок.

Вже стемніло. Цвіркун виліз ізпід печі, цвіркнув раз, удруге. Поліз на лаву, а далі на стіл, а зі стола побіг по руці батька; батько й не чує, так замислився. Мати встала і, хитаючися, засвітила свічку та почала подавати вечерю. Ось вона, як і колись, поклала на стіл цілу купу ложок. Москаль встав, відділив три ложки і зоставив їх на столі, а останні поніс до мисника. Старі глянули на ці три ложки. Мати заревла і кинулася головою у подушки на піл, а батько, як опарений, вибіг на двір. Він упав на віз, на котрому сусід возив до залізниці його синів, і заридав, як маленька дитина; але ті козачі сльози бачив один темний весняний вечір і ніхто більш!

— Вгамуйтеся, паніматко! — заспокоював каліка стару жінку. — Це ще не горе; а ось горе, що перед вами стоїть — це я! Я був колись людиною, а тепер я що? — Каліка, а всеж не гніваю Бога, не нарікаю і не плачу, бо гріх побиватися.

Мати трохи заспокоюється.

Вячеслав Потапенко.

Примітки: [1]) ріка в північно-східній Азії; [2]) дрібка, дробинка, кришка, крихітка; [3]) розстелив, розпростер.

67. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ.

Продавай чужинцю хату
І вітрак і двір...
Сам іди кудись на страту
В проклятий Сибір...

Хай прощаються і плачуть
Дітоньки малі,
Бо вони вже не побачуть
Рідної землі.

Як сховаєш ти в могилу
Жінку і діток,
Сам ти прийдеш через силу
В рідний свій куток.

Станеш ти, на кий схилившись,
Глянеш на свій двір
І, невтішними залившись,
Проклянеш Сибір.

О. Олесь.

68. ЖУРАВЛІ.

Тихо в небі голубому
Вільна ключа[1]) журавлів
Дéрже[2]) шлях від нас додому,
До невідомих країв.

Може там, де піраміди
По пустинях вік стоять,
Де пісчані краєвиди
Сном безмрійним міцно сплять,

Там, де Нілю чисті води
Ллються в жовтих берегах, —
Слід торішньої господи
Найде знову кожний птах.

Із дружиною своєю
Стане вкупі клопотать,
Стане дружно, спільно з нею
Знов оселю поновлять.

Тільки всеж палкими днями
В плесах Нілю мовчазних
Під новими небесами
Спогадає він об тих

Любих півночі країнах,
Де недавно він літав,
Де по плесах і лощинах
Теж у спеку сумував,

Де під час той хуртовина
Снігом критиме лани
І сповита, мов дитина,
Річка бачитиме сни...

Полетіли... ледве мріють...
Шлях-дорога, добрий час!
А степи зазеленіють —
Знову просимо до нас!

Микола Чернявський.

Примітки: [1]) = вільний ключ; [2]) = держить.

69. ТУГА ЗА РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ.

Не беріть із зеленого лугу верби
Ні на жовті піски, ні на скелі.
Бо зовяне вона від жаги і журби
По зеленому лузі в пустелі...

І сосни не несіть на зелені луги,
Бо вона засумує в долині
І засохне в воді від палкої жаги
І нудьги по далекій вершині...

О. Олесь.

70. САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ.

(Із Сирії.)

Горді пальми... Думні лаври...
Манячливий кипарис...
Океан тропічних квітів...
Ще й цвіте цитринний ліс...

Я хитнувсь, бо наче впився
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житний колосок.

„Гей, земляче! — шепче колос,
Похилившись на стебло: —
„Ми чужі для цього раю,
Щож сюди нас принесло?“

А. Кримський.

71. МОЇ ДАЛЕКІ РІДНІ СЕЛА...

Мої далекі рідні села,
Ніяк, ніяк вас не забуть, —
Мабуть тому, що невесела
Була од вас у місто путь...

І от тепер, коли утома
В своїх обіймах пригорта,
Мені так хочеться додому,
Де коливаються жита.

Мабуть тому, що всю дорогу
Таки не легко було йти
І оббивать чужі пороги,
І обминать чужі хати...

Де льон зелений між вівсами
Такий замислений цвіте
І голубими головками
Мені нагадує дітей...

Де гречка буйна і шумлива,
Як невгомонний битий шлях,
Рожевим цвітом соромливо
Знялась на радісних полях...

Де сходять ранки, щоб умерти
І знов воскреснути в росі,
Серед хмарин напів роздертих
Серед пташиних голосів.

Де соловей виводить скерцо
У надвечірній тишині,
Де все таке близьке для серця,
Де все таке близьке мені.

Дмитро Фальківський.

72. ПОДОРОЖ САГАЙДАЧНОГО ДО КАФИ.

I.

Після повороту з побідного походу зпід Варни вибрали козаки Сагайдачного отаманом славного полтавського куреня, а незабаром і ґенеральним обозним.

Сагайдачний узявся зараз запопадливо до своєї роботи. Виводив цілі сотні молодих козаків у степ і вчив їх воювати.

Одного разу в часі такої науки, побачили невелику ватагу їздців, що наближалася до Дніпра. Ватага, побачивши козаків, стала лагодитися до оборони. Сагайдачний пізнав здалеку двох польських панів у супроводі кільканацяти панських козаків з однаковою барвою. Всі були добре озброєні.

— Чи вони справді гадають, що остояться нам? — говорив один козак. — За одним махом розібємо в пух або живих у неволю заберемо.

— Того робити не треба. Це не вороги, коли малою купою сюди забрили. Пождіть тут, а я сам підїду та розвідаю.

— А коли тебе схоплять?

— Того не буде, а колиб так, тоді й поїдете мені на виручку.

Сагайдачний завернув коня і поїхав назустріч, вимахуючи приязно шапкою.

Подорожні зупинилися. Один з них, якийсь знатний, старший уже шляхтич, підїхав до Сагайдачного.

— Вітаю пана козака приязно, без укритої ворожої мислі, без підступу і по приятельськи. Я Вацлав Стржелєцкий, підчаший самбірський, післаний у Крим з посольством.

— Salve, Domine![1]) — говорив Сагайдачний кланяючися, — вітаю вашмосць на вольній козацькій землі, до услуг вашмосці, розпоряджай мною.

Шляхтич дуже зрадів, бо зпочатку, побачивши таку купу козаків, він побоювався, чи його не пограблять.

— З мови і шляхетних манєр бачу, що маю діло із шляхтичем, і тому приємність нехай буде по мойому боці.

— Менше з тим, я козак запорозького війська, а он там дві сотні товаришів; та впевняю вашмосць, що можеш бути спокійний і безпечний, як колиб це дві сотні вашої гусарії стояло.

— Побачивши вас, я трохи занепокоївся, не так за себе, як за ту місію, яку мені доручено виконати.

— Я це зараз запримітив, — говорив Сагайдачний, усміхаючися, — як вашмосць, побачивши нас, лагодився до оборони. Та коли вашмосць пізнав, що то запорожці, не було чого непокоїтися. Панове уважаєте козака синонімом розбишаки, а воно так не є. Ми лицарі, вміємо шанувати посла, бо в нас за те страшно карають.

— То могли бути не запорожці, а просто гультаї.

— Так близько Січі? Ніколи! Тут обовязує наше право і таких миб не стерпіли. Та я вертаю до речі. Чого вашмосць обрав дорогу через степ? Не ліпше було і безпечніше їхати на Київ?

— Спішно нам. Татари дали нам останній реченець до викупу невільників. Як не наспіємо в час, то їх повезуть у світ, що їх ніхто потім не знайде. Ми веземо окуп від рідні і, колиб вернули з нічим, нас би прокляли.

— Далеко їдете?

— Аж у Кафу[2]).

— Невжеж? — скрикнув Сагайдачний, радіючи. Йому в тій хвилі прийшла в голову думка, яку поклав виконати.

Сагайдачний знав давно, що Кафа то найбільша торговиця на невільників. Нераз думав про те, як би туди вибратися в похід, та не знав, куди там зайти. Тепер траплялася нагода, роздивитися по тій дорозі, що веде в Кафу.

— Вашмосць знаєш дорогу в Кафу?

— Я там ніколи не бував, та якось розпитаюся. А вашмосць хіба знаєш?

— Ні. Та чи безпечно буде вашмосці з такою малою ватагою лізти в осине гніздо та ще з грішми?

— Це ні. Татари ніколи не зачіпають послів, що їдуть з окупом. Я більш боюся, чи я в цих сторонах безпечний.

— За це я вашмосці ручу своєю головою. Прошу до нас на Січ у гості та відпочинь, бо бачу, що таки добре змахалися ваші коні.

— Дякую за гостинність, та мені спішно.

— Festina lente![3]) Я ручу, що не спізнишся. Та чого ми стали?

Шляхтич махнув на своїх людей і вони наблизилися. Тут був ще другий шляхтич молодий.

— Презентую мого товариша Станислава Ястржембского, гербу Побог, старостича сандомирського, а то... забув, яка гідність вашмосці.

— Я Петро Конашевич, ґенеральний обозний Запорозької Січі. Виїхав у степ юнаків учити і надибав вашмосців, милостивих панів.

Поїхали до козаків, які привітали подорожніх шапками.

— Вертаємо, хлопці! — сказав Сагайдачний. — Вертати воєнним ладом! Розвідчики по боках і спереду!

Почулася команда. Кілька десятків із своїми отаманами розїхалися на всі сторони, висилаючи щораз далі по двохтрьох людей.

Польські посланці не могли з дива вийти, дивлячися на таку справність запорожців.

— Вашмосць пан обозний неабиякий старшина, — говорив Стржелєцкий, — так, то люблю. Я вояк змалку і, коли бачу лицарів таких, то серце в мене росте. Я не сподівався бачити того тут у пустині.

— Якеж би ми були військо, колиб ми того не вміли. Цеж найконечніше. Годі битися без ладу. Та коли це вашмосць бавить, то покажемо ще дещо.

Сагайдачний прикликав одного зпоміж отаманів десятників.

— Покажи, Максиме, що зробиш: ворог перед нами.

Максим виїхав наперед відділу. Свиснув у пальці і дав знак передовій сторожі, згортаючи руками до себе. Козаки оглянулися, завернули коні і поскакали, що сили, до відділу. Тоді Максим скомандував:

— Виїзди в дві лаві направо!

Заворушився цілий відділ, уклад змінився вмить і дві сотні стали в дві лаві.

— Перша лава в шаблі, друга в списи!

Перша лава добула шабель, друга поздіймала списи з плечей і понизила.

— Сурмач, набіг! З Богом!

Рушили. Зразу тропом, потім щораз швидше, поки не полетіли цілою силою, що кінь вискочити міг.

Подорожні почвалували із Сагайдачним за ними, шляхтичі були дуже раді.

— Справді по-лицарськи, далебі славно. Так наша гусарія атакує. Спасибі вашмосці, що розвеселив вояцьке серце.

Козаки зупинилися над самим Дніпром. Коні аж попріли. Вони сапали глибоко.

Стржелєцкий подав руку Сагайдачному:

— Я помолодшав на двацять літ між вами.

— Я маю прохання до вашмосці, — говорив Сагайдачний, — не відмов мені. Візьми мене із собою в Крим, у Кафу, я рад би побачити ті місця.

— З найбільшою охотою. Мати такого лицаря за товариша — то справді щастя. Сам я хотів запропонувати це вашій мосці, та не смів. Ось моя рука.

— Та дозволь узяти ще одного товариша, мого побратима. Це вже шляхтич з роду і з гербу. Людина освічена й не буде нам з ним скучно.

— Давай хоч би й десять таких, як вашмосць.

Вони говорили між собою латинською мовою. Сагайдачний не хотів, щоб козаки знали про його намір.

Приїхали в Січ. Конашевич повів своїх гостей до кошового; козаків розмістили по куренях.

Коли Конашевич розповів кошовому про намір подорожі у Крим, кошовий каже:

— Головаж бо у тебе, товаришу! Не посидиш хвилинки, згорнувши руки. Ну, щож! Їдь з Богом та вертай здоровий. Я знаю, що очі твої будуть уважно дивитися на все, тому не треба тобі цього й казати.

II.

Рано-ранесенько другого дня виїздили з воріт Січі чотири знатні шляхтичі з почотом панських козаків. Конашевича та його товариша Жмайла ніхтоб і не пізнав. Обидва одягнені в панську одежу, з дорогими шаблями при боці, на гарних турецьких конях, теж багато вбраних. Вуси попідкручували на шляхецький лад угору.

Їхали зразу лівим берегом Дніпра, потім пустилися навпростець степом, прямуючи до Перекопу в Криму. У Стржелєцкого були супровідні листи від польського гетьмана Жолкевского, від брацлавського воєводи, а на всякий припадок кошовий дав їм грамоту із запорозької канцелярії, щоб їх охоронити від козаків-добичників, які всюди у степу вешталися.

Конашевич був тут перший раз і пильно розглядався по степу, щоб добре затямити дорогу. Розуміється, що ночували в степу. Чим ближче Криму, прийшлося нераз зустрічатися з татарськими ватагами, які в тій стороні випасали свої табуни. Шляхтичі мали із собою перекладчика татарської мови.

Наблизилися до Перекопу. Тут справді перекопано широкий рів від Чорного до Азовського моря. А далі стояло містечко Перекоп, де сидів перекопський мурза, і до нього перш усього звернулися подорожні, виказуючися листами. В них було розказано, чого і куди їдуть. Вони подали мурзі і його прибічникам подарунки, по турецькому „бакшиш“, і мурза показався для них дуже ласкавий та обіцяв свою поміч.

Сагайдачний просив, щоб мурза послав гонця на перекладних конях у Кафу звістити, що вони везуть окуп за таких і таких бранців, щоб покищо їх нікуди не вивозили.

Просив потім показати собі того гонця татарина і пообіцяв йому велику нагороду, коли справиться добре.

— У вашмосці гарна думка повстала. Ми тепер не потребуємо так дуже спішитися, — говорив Стржелєцкий до Сагайдачного.

— Тому саме я це й зробив. Тільки, як вашмосць хочеш, щоб я із цілою головою вернув додому, не називай мене по імени. Мене татари добре знають і мені не конче безпечно дати пізнати себе. А разом зо мною і вашмосці моглоб дістатися.

— З козаками вам не можна їхати в глибину Криму, — радив мурза. — На клятих козаків татари скрізь такі озвірені, що за їх безпеку я ручити не можу.

— Як жеж нам їхати без служби, без почоту?

— Оставте їх у мене, а я вам дам моїх татар. Для вас навіть безпечніше буде.

Сагайдачному ця думка трохи неподобалася:

— Чи козаки вашмосці певні люди? Чи часом не вихляпають, хто ми?

— То найпевніші в світі люди й вірні. Нема чого боятися. До того я їм ще гостро закажу. Зрештою ніхто з них не вміє потатарськи й одного словечка.

— Не бійся. Є тут такі, що з ними гарненько розмовляться.

— Підожди. Я візьму їх на хитрощі.

Він прикликав старшого своїх козаків:

— Слухай, Прокопе! Знаєш ти панів, що з нами виїхали із Січі?

— Один, то цей козак, що зустрів нас у степу, а другого не знаю.

— Ти дурень! То шляхтич Пшеворский, а не козак. Він був у посольстві від короля його милости у запорожців і тепер до нас пристав, бо він знає добре Крим і татар. Тям про це, щоб яким необачним словом не образив його справді і не назвав козаком. За це не минулаб тебе кара. Це великий пан і королівський дворовий. Уважай добре на мої слова і товаришам це скажи, щоб тямили і не хляпали дурниць, як саме ти хляпнув. Тепер ви тут останетеся аж

до нашого повороту. Ось тобі на прожиток. Ми либонь вернемо за два тижні найпізніше. Гляди, щоб твої люди поводилися тут, як слід, — ну, здоров!

Прокіп, відходячи, думав собі:

— Що воно за чортова омана? Яж його добре бачив між козаками в степу, на Січі всі його величали, його Сагайдачним кличуть... а ось говорить пан, що це знатний шляхтич! Та Бог з ним, нехай буде шляхтич, яке мені діло...

Мурза попрощав своїх гостей. Вони пішли спати на свою кватиру. Другої днини поїхали далі в товаристві десяти татар.

— Тепер і не говори до мене, вашмосць, — мовив Сагайдачний, — бо мене між вами нема. Мушу всьому добре придивитися і затямити дорогу.

Стржелєцкий поглянув на Сагайдачного зпід лоба, але не говорив ні слова. Він побоювався, щоб між татарами не було когось, що розуміє латинську мову. Стржелєцкий догадався, що Сагайдачний не задля самої цікавости пристав до нього. Проворний козак розглядає дорогу, кудиб згодом пробратися в Крим з козаками. Відгадавши його думку, він ні разу більш не звертався з розмовою до Сагайдачного, хіба на нічлігу.

А ночувати приходилося або в степу, або в якому татарському аулі. Живилися сухарями та дичиною, яку їм стріляли по дорозі татари із своїх луків. Заїхали вкінці до містечка Єски-Крим, себто до старого Криму, колишньої столиці татарських царів. Тут ждав їх гонець перекопського мурзи з доброю звісткою, що бранці є в Кафі, що їм тепер добре буде жити, коли окуп так близько. Гонець привіз записний листок від уряду і передав його Стржелєцкому. З Єски-Криму недалеко вже до Кафи і тут був їм останній нічліг. Тут був край гористий з глибокими проваллями та балками, куди вела дорога у Кафу.

Стржелєцкий пояснив Сагайдачному, що недавно ще Кафа була го́родом ґенуеських[1]) поселенців. Вона звалася Феодосія і була дуже багатим торговельним осередком. Була сильно укріплена, поки її не здобули турки і не завели свій лад. Сагайдачний цікавий був оглянути ті укріплення.

Тож немало він здивувався, коли другого дня підїхали під Кафу. З колишніх укріплень лишилися тільки останки: мізерні вали, рови засипані землею, а з мурів осталася сама руїна.

— Турки це зробили, — говорив Стржелєцкий, — та їм не спішно укріпляти цей важний го́род, бо тут почувають себе зовсім безпечно. Від суші ніхто не прийде, не перейшовши цілого Криму здовж; а це не легке діло перебитися таким степом через орду. А від моря не допливе сюди ні один корабель, якого не пустять через Босфор.

Сагайдачний обкидав усе своїм соколиним оком. В його великий розум врізувалася глибоко кожна слабка сторона того го́рода.

Вїхали дорогою невеликим проваллям серед окопів у го́род. Тут, бачиться, колись ворота стояли. Знайшли собі господу у якогось вірменина, примістили тут свої коні, причепурилися й зараз пішли з товмачем оглядати го́род.

III.

Кафа — це, одним словом, велике купецьке гніздо цілого світа, базар між Европою й Азією. Поздовж улиці крами з усяким добром, аж за очі хапає. А скільки тут усякого народу: турки, татари, вірмени, жиди, араби, сирійці, греки, італійці... Всяке пильнує свого діла. Купці сидять над своїм крамом, розкладають, прихвалюють... Покупці оглядають, торгують, відходять далі або платять золотом: бряжчать турецькі дукати, драхми і — Господь знає, як ті всі блискучі, важкі золоті штуки називаються.

Сагайдачний буцім то приглядається дорогому крамові, а тут розглядається бистро, куди йде яка вулиця, які доми; зорить, чи не стріне турецького війська, щоб оцінити його силу і вартість воєнну.

Вийшли широкою головною вулицею на ринок. Тут на середині стояв замок з високою вежею, яка служила за морську ліхтарню. Замок, колись гарний, пишний, стояв тепер обдрапаний, занедбаний, і зараз пізнати було можна, що він у турецьких руках. У замковий двір вели дубові ворота, ковані залізом.

Нашим прочанам треба було зайти сюди, щоб зголоситись в уряді та розпитати за бранцями. Про це подбали шляхтичі, вони роздавали на всі боки бакшиші, який кому. За той час Сагайдачний розглядав усе, що тільки міг побачити, не звертаючи на себе уваги. Тимчасом вийшли з уряду його товариші. Їх вів якийсь обдертий турецький жовнір. Крім рушниці та шаблі держав він у руці палицю, якою безцеремонно розганяв усіх, хто на дорозі потрапився, щоб промостити шляхтичам дорогу на другий кінець міста. де містилися невільницькі базари. Турок кричав щось і бив палицею на обидва боки. Перед ним уступалися так напів голі, обідрані розвощики, міняйли, добрі покупці, як і статочні люди в довгих халатах.

Зайшли в другу сторону ринку. Звідси вела така сама широка вулиця, обсаджена по обох боках кипарисами та тополями. Турок повів проїзжих у бічні вулички.

Вони побачили там зараз, як ішли гусаком один за одним сковані за шию ланцюгом люди. Їх підганяли турки батогами. Бранці нужденні, обідрані, байдужі на все, навіть на батоги.

Здавалося, що в них душі нема. Йшли, мов скот на заріз, похнюпивши голову в землю. Їх повели до пристані. Товмач пояснив, що це ведуть невільників на базар продавати. Наші мандрівці поставали, мов би вкопані. У Сагайдачного серце перестало битися. Вся кров у жилах завмерла. Прикусив уста до крови і стиснув рукою рукоять шаблі.

— То ще нічого, — говорив товмач, — підемо на базар, а тоді не таке побачите.

— Перш усього ходімо до братів наших, — говорив Стржелєцкий. — Вони, сердеги, дожидаються нас нетерпеливо. Кожна хвилина непевности видається їм вічністю.

Турок, що їх провадив, зупинився на хвилю і став їх накликати.

Пішли в той квартал, де торгівці людського товару держали свої склади. То були великі будівлі під одним дахом, стіни мурованні, грубі, з малими вікнами з решіткою.

Посли привезли окуп за трьох шляхтичів і дві жінки.

Турок завів їх у хату торгівця. Тоді товмач розповів йому, чого вони прийшли.

Торговець був старий турок із сивою бородою в дранім брудній халаті і нужденній чалмі. Він привітав гостей, попросив сідати по турецькому звичаї на землі. Заплескав у руки. На те зявився чорномазий, півголий хлопчище й низько вклонився. Хлопець відійшов, а за хвилю увійшло кілька таких самих невільників і поназносили всячини: солодощів і чорної кави, попристављяли перед гостей маленькі столички і понаставляли того добра. Потім принесли велику люльку з гранню, поприпинали цибухи і дали гостям.

Шляхтичі приступили зараз до діла і почали питати за окуп.

Торговець зразу замовляв чим іншим, а далі сказав, що покличе бранців, щоб їх побачити.

— Не пристаньте на це, — говорив товмач до шляхтичів, — не показуйте, що вам залежить на тих бранцях. Хитрий турок нарочно звелить їх привести сюди, а тоді, як їх побачите, то зідре з вас скіру, бо і бранці проситимуть, щоб мерщій покінчити торг і освободити їх.

Тоді звернувся до торгівця і каже:

— Вони хочуть знати ціну окупу, а тоді і приводь їх, а то вони не дуже за тим побиваються і, коли ціна буде їм не по змозі, відїдуть собі.

Довго торгувалися. Шляхтичі кілька разів збиралися відходити, та турок придержував їх, говорив, що вже має купця на тих невільників, що продасть їх в Арабію і т. і. Того шляхтичі чимало налякалися. Накінець таки добили ціну. Тоді турок казав ключникові привести нещасних бранців. Привели наперед чоловіків. Вони не знали, чого їх кличуть, і сподівалися чогось найгіршого. Коли побачили земляків, — начеб подуріли. Скакали з радощів, кинулися цілувати їх, плакали... Те саме робили приведені жінки. Одна зомліла, що треба було її водою тверезити. Ніхто не міг слова промовити. Стржелєцкий вирахував туркові гроші золотом і стали виходити. Їм усім стало душно в цій тісній турецькій хаті з прислоненими від вулипі решіткою вікнами. Турок сховав гроші і побажав їм щасливої дороги.

Бранці ті були брудні й обідрані. Ліпшу одежу з них зняли, й одягли їх у лахміття. Те саме було й із жінками. Їх тільки передягали, як вели на базар.

IV.

Тепер наші розділилися: молодший шляхтич повів бранців на кватиру, щоб передяглися, а Сагайдачний із Стржелєцким, Жмайлом і товмачем пішли на базар, що був недалеко пристані. Біля великого майдану стояла з одного боку довжезна будівля. Тут стояли бранці, поковані за шию по десять чоловіків. Покупці ходили від одного до другого, оглядали: пробували мязи, дивилися в зуби, оглядали тіло, чи нема якої скази, торгувалися за ціну. Продавці вихвалювали свій товар достоту так, як продавці коней. Як добили торгу, продавець відковував продану штуку, віддавав покупцеві і давав йому грамоту. Новий власник брав невільника і відводив. Невільник ішов мов би неживий за своїм паном. Було й так, що куповано відразу цілий десяток або й більше. Таких гнали до пристані і саджали на кораблі та розвозили по всьому світу на інші базарі.

Сагайдачний побачив в одній скованій десятці двох парнів, з лиця дуже похожих одного на другого. Це певно два рідні брати. Вони дісталися окремим покупцям. Їх розкували. Аж тоді отямилися, що з ними робиться. Кинулися один другому в обійми і стали страшенно плакати. Доглядач бив нагайкою до крови, та їм байдуже було. Серед лускання нягайки чути було крізь плач тільки: „Братику ріднесенький, прощавай, братику...“ Їх розвели насилу і потягли в ріжні сторони: вони спинялися, оглядалися один на другого, поки на закруті вулиці не пропали один другому з очей.

Недалеко від того місця таксамо серед кривавого плачу розривали батька із сином недолітком. Сагайдачним заволоділа страшенна лють. Він прикусував уста, сіпав вуси:

— Марку, держи мене за руку, а то, далебі, не видержу і кинуся на тих псубратів і перед часом голову покладу...

— Тут помоглиб хіба гроші, — мовить Марко, — а ми їх не маємо...

— Скількиб тих грошей треба, щоб їх усіх викупити, — сказав Петро і став втирати гарячі сльози, що плили по його лиці.

Жінок продавали окремо. Наші прочани зайшли й сюди. Жінок ланцюгами не кували. Вони сиділи гарно прибрані купками, закривши лице долонями. От зараз ізкраю сидить не стара ще шляхтянка-полька, а біля неї на землі молоденька гарна, дочка одягнена в шовк, і малий, може десятилітній, білявий хлопчик з довгими кучерями, мов той лен. Сидять, мов задеревілі, держачися мами. Приступають покупці. Насилу підіймають їм руки, беруть під бороду, повертають лицем до себе, отвирають брудними пальцями губи, заглядають у зуби, обдивляють стегна, торгуються. Вкінці дістається кожне іншому покупцеві: шляхтянку бере якийсь старий багатий татарин, хлопчину купив турок, а дівчина дісталася багатому старшому туркові. Їх розлучують; та вони — начеб зрослися із собою, до того обороняються руками, кусають зубами. Настає нелюдський плач, вереск, який приглушує базарний гамір. Та таки розвели їх насилу. Нічого не чути, як тільки: „Мамочко, доню... сину... діти мої... Бодай вас була на світ не родила...“ Їх понесли на руках, а їх зойк лунав по базарі та краяв душу, в кого душа була.

Там знов торгують українську дівчину-красуню. Аж трьох охочих найшлося. Переторговують один одного, а продавець аж руки затирає з радощів...

Двох відскочило. Третій виплатив золото і забирає товар. Дівчина йде за ним, мов нежива.

Прочани дивляться на це і плачуть...

— Досить того! Ходімо до пристані, — говорив Сагайдачний. У нього тепер наче скаменіло серце. Дивився на людську муку байдуже. Тепер у нього інша думка засіла: придивитися всьому й усе затямити, із чогоб можна скористати. Він оглянув пристань. Тут аж роїлося від кораблів, ґалєр та суден ріжної величини. Народу — як у муравельнику. Бігають, зносять крам, потручують одні других, кричать, складають на менші судна і відпливають до великих кораблів; женуть цілими сотнями покованих невільників.

Ось нагнали одну вязку покованих сіромах. Один пристанув, приглянувся нашим прочанам і крикнув:

— Земляки! скажіть останнє прощальне слово моїй дорогій батьківщині, перекажіть, що ніколи про неї не забуду. За всіх спокутую гріхи.

У тій хвилині наганяч потягнув його нагайкою і копнув ногою.

— Прощавайте навіки, земляки! — кликнув нещасний, ідучи далі.

— Досить, бо серце трісне, — говорив Стржелєцкий, — ради Бога, вертаймо, втікаймо звідсіля!

— Про мене, та я ще не піду на кватиру, мені треба ще оглянути го́род довкруги.

Найближчою вулицею вийшли за го́род. Та тут не було що оглядати. Вали скрізь рознесені, прорвані, мури повалені.

— Безпечні собі, кляті, та воно так ліпше... Тільки, поки ми сюди наспіємо, нікого не буде визволяти.

— Не журися, цього добра стільки, що й не почислиш. То тільки сьогодні стільки їх вивезли, бо якраз тут ярмарок. Щодня воно так не є.

— Та я завважив, — говорив Сагайдачний, — що не тільки самі турки купують хрещених людей, але й християни. Невжеж на те, щоб їх визволяти з неволі?...

— Куди пак! Італійці, греки, вірмени, жиди таксамо торгують цим крамом не менш турків, — говорив товмач. — В Італії, Греції нашого брата невільника аж кишить. То дуже поплатна торгівля...

— І це добре знати, — мовив Сагайдачний.

— Нам би, панове, вертати, — говорить товмач. — Дивіться, як якийсь добрячий турок слідить за нами; про біду не тяжко.

Вернулися разом на кватиру.

V.

З поворотом їхали через узгіря навпростець лише в товаристві тих десяти татар, яких їм придав перекопський мурза.

Сагайдачний їхав помалу, знов розглядався, придивлявся всьому, кожному потічкові, доріжці, провалові.

Приїхали щасливо до Перекопу. Знову бакшиш пішов по руках. Мурза вже більш нічого від них не сподівався дістати, тому й не дуже з ними церемонився.

— Я повідомив мого царя, світлого хана кримського про ваш приїзд і вже маю від його ханської милости одно

доручення. Скажіть вашому королеві дві речі: раз, що залягає нам із річним гарачем, а друге, що, коли не розібє зовсім тих своєвільників-козаків, то його милость кримський хан піде на вашу Польщу цілою ордою; не пощадимо нікого, — ні великого, ні малого, — цілий край спустошимо, а хто живий останеться, того в ясир візьмемо.

— Перекажемо вірно нашому королеві і панові слова вашої достойности, — відповів Сагайдачний, низько кланяючися. — Наш милостивий король готовий у згоді і братерстві жити з його світлістю ханом кримським. А щодо козаків своєвільників, то його світлість цар кримський велику зробив би прислугу свому вірному братові, його милості королеві польському, колиб з ордою сам узявся до винищення козацтва. Нам тепер — не сила. Тільки подумай, ваша достойність: маємо тепер на голові шведів і Москву й у Волощині наші інтереси загрожені... Як же нам можливо у всі боки воювати? Колиб так його світлість узяв на себе козаків, зруйнував їх Січ, тоді наш король і пан, кромі вдячности, не пожалів би ще й більших дарунків.

Слова Сагайдачного дуже подобалися мурзі. Була надія на великий похід на Україну, і то на прохання самого короля.

— Твої слова передам до трону його милости світлого нашого пана; ваші бажання здійсняться, бо наш світлий хан радо схоче послужити свому братові і панові над поклонниками Ісуса. Козаки наробили нам і турецькому падишахові великої шкоди. Там між козацьким розбишацтвом криється якраз тепер якийсь шайтан розбійник, якого козаки Сагайдаком прозвали через те, що мчиться, мов стріла з лука. Отого Сагайдачного колиб мені зловити...

Конашевич відповів:

— Коли це має таку вагу для вашої достойности, то я зобовязуюся сам принести тобі голову Сагайдака і на це даю вашій достойності своє лицарське слово. Не хтобудь до нього добереться, бо його тільки з імени знають, а я знаю його дуже добре.

— Той козак дуже небезпечний, — говорив мурза. — Ним страшать татарські жінки своїх дітей. Перед ним дрижать турецькі паші. Його знають по всіх набережніх ту-

рецьких го́родах... Коли мені привезеш його голову, жде тебе велика нагорода, як від світлішого хана, так і від самого падишаха.

— Подбаю про це, — говорив Конашевич, кланяючися ще нижче. — Тепер зволи, ваша достойність, пустити нас у мирі, покірних слуг своїх.

— Їдьте з Богом!

Прочани вклонилися і вийшли. На відході Конашевич липнув так злобно очима на мурзу, мов той вовк. Стржелєцкому не подобалася ця мова Конашевича. Перш усього, з якого права він посмів промовляти іменем короля; подруге, чого він накликав біду на козаків, себто на Україну, де є панські маєтки, яким добре від орди дістанеться; потрете, не гарно воно так на своїх братів біду накликати це похоже на зраду. „Або я його не порозумів, або він страшно хитрий“, — думав Стржелєцкий про себе.

Навпаки Конашевич був дуже радий із цеї розмови. Йому було тепер дуже спішно вибратися звідсіля і наганяв інших до поспіху.

Виїхали з Перекопу і пігнали степом просто до Дніпра.

— Вибач мені, вашмосць, але твоя мова мені не подобалася! — перебив мовчанку Стржелєцкий. — Так сміло говорити за короля...

— Заспокійся вашмосць! Щодо козаків, то так само говорив би і сам ваш пан гетьман польний. Ви радіб, щоб козаків і зовсім не було, а ще, як вам їх не треба. Але й свому товариству я не прогрішився. Я дуже того хочу, щоб орда зачепила нас. Вашмосць знаєш добре, як у Варшаві громи на нас кидають, коли ми підемо походом на бісурмена. Колиж нас бісурменин зачепить, о, тоді хай вибачає, як ми поскочимо трохи далі, ніж треба було, щоб відогнати напасть. Ми бажаємо собі того, щоб татари зачепили нас, а тоді, відбиваючися, забіжимо у саму Кафу, у Стамбул, все одно куди. Вашмосць бачив, як той цапообразний азіят любенько облизувався, мов кіт на сало, коли я запрошував його у похід на козаків. Йому це дуже подобалося й він скористає із цих запросин.

— Вашмосць хитрий та й годі. А чи додержиш слова із цим якимсь Сагайдаком?

— Додержу. Принесу йому голову Сагайдака на моїй шиї.

— Як це?

— Бо Сагайдак, то я сам, — маю честь представитися вашмосці: Петро Конашевич Сагайдачний!...

Андрій Чайковський.

Примітки: [1]) Вітай, пане; [2]) Кафа — місто у Криму, в якому продавали невільників на ввесь світ; [3]) квапся помалу; [4]) що переселилися з Ґенуї на Крим.

72. МАРУСЯ БОГУСЛАВКА.

I.

На Чорному морі, на камені біленькому,
Там стояла темниця камяная;
А у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невільників.
То вже трицять літ у неволі пробувають,
Божого світа, сонця праведного
В очі собі не видають...

То до них дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці приходжає, темницю відмикає,
Словами промовляє: „Гей, козаки,
Ви бідні невільники! Угадайте:
Що в нашій землі за день тепера?“
То тоді бідні невільники зачували,
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку
По річах пізнавали, словами промовляли:

„Гей, дівко-бранко,
Марусе, попівно Богуславко!
По чім ми можем теє знати,
Що трицять літ у темниці пробуваєм,
Божого світа, сонця праведного
В очі собі не видаєм?
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера“,

Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачуває, до козаків словами промовляє:
„Ой, козаки, ви бідні невільники!
То сьогодні у нашій землі християнській
Великодняя субота,
А завтра святий празник,
Роковий день, Великдень“.

II.

Тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали;
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусе, попівно Богуславко,
Щастя й долі ти собі не мала,
Як ти нам святий празник,
Роковий день Великдень сказала“.

То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачувала, словами промовляла:
„Ой, козаки, ви бідні невільники!
Та не лайте мене, не проклинайте:
Бо, як буде наш пан турецький
До мечети відїзджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх бідних невільників
На волю випускати.“

III.

То на святий празник,
Роковий день Великдень,
Став пан турецький, до мечети відїзджати,
Став дівці-бранці,

Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка добре дбає,
До темниці приходжає, темницю відмикає,
Всіх козаків, бідних невільників
На волю випускає і словами промовляє:
„Ой, козаки, ви бідні невільники!
„Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте...“

Ой визволи, Боже, нас всіх бідних невільників
З тяжкої неволі, з віри бусурменської,
На ясні зорі, на тихі води,
У край веселий, у мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас бідних невільників. *Козлицька дума.*

ТРАВЕНЬ

73. ЛОВИ НА МЕДВЕДІВ — ІВАН ФРАНКО.
74. ПРИТЧА ПРО НЕРОЗУМ — ІВАН ФРАНКО.
75. У ПОЛОНИНІ — ІВАН ФРАНКО.
76. НЕ ЗАБУДЬ ЮНИХ ДНІВ — ІВАН ФРАНКО.
77. КОСОВИЦЯ — МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ.
78. НА РОЗКОШІ — С. ВАСИЛЬЧЕНКО.
79. І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
80. БАЛКИ НА УКРАЇНІ — СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ.

73. ЛОВИ НА МЕДВЕДІВ.

I.

Було це 1241. року. Весна стояла в тухольських горах. Одної прегарної днини лунали лісисті пригорки Зеленя голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Це новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину.

Вже третій день тривали лови. Багато оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від боярських стріл і ратищ. Над шумним гірським потоком, на зеленій поляні серед лісу, стояли шатра ловців, курилися разураз величезні огнища, де висіли на гаках кітли, оберталися рожни, де варилося і пеклося мясиво вбитої дичини для гостей. Нинішній, останній день ловів мав бути посвячений самому головному та заразом і найбільш небезпечному ділові — ловам на медведів.

На стрімкім пригорку, відділенім від інших страшними пущами, порослім густо величезними буками та смереками, покритім ломами й обвалищами дерев, було головне леговище медведів. Тут, як упевняв тухольський провідник, молодий гірняк, Максим Беркут, гніздилася медведяча матка.

Звідси дикі звірі розносили пострах на всю околицю й на всі полонини. І хоч нераз удавалося сміливим вівчарям забити одного або другого стрілами та топорами або завабити під сліп, де йому ламала крижі важка колода, спадаючи вниз, — то все таки число їх було надто велике, щоб з того була значна полекша для околиці. То й не диво, що коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів, і просив дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого завзятця на всю тухольську верховину, Максима Беркута, сина тухольського бесідника, Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Уся та громада мала обступити медведяче леговище й очистити його доразу від поганого звіря.

II.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, пущами й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемці. Всі йшли, озираючися, і надслухували пильно.

Ось уже прийшли на місце. Медведяче леговище — то був високий, тільки від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, завалений вивертами й ломами. Від півночі, заходу і сходу вхід і вихід замикали високі скелисті стіни, немов величезною сокирою вирубані з тіла велетня-Зелеменя й одсунені від нього на кільканацять сяжнів; сподом попід ті стіни вузькою щілиною шумів і пінився холодний гірський потік. Таке положення улекшувало нашим ловцям роботу; вони потрібували тільки обсадити не надто широкий плай від південного боку і тим плаєм поступати чим-раз до гори, а звір, не маючи іншого виходу, мусів конечно попастися в їх руки і на їх ратища.

Опинившися на тім важливім, хоч дуже небезпечнім плаї, Максим Беркут велів товариству на хвилю розложитися і спочити, щоб набрати сил до трудного діла. Сонце

сходило, але гилля смерік і сусідні горби заслонювали його вид. По короткім віддиху Максим почав розставляти ловців у два ряди так, щоб уповні обсадити плай. Доки плай ще вузький, кожному ловцеві доведеться стояти за пять кроків від другого; але далі вгору, де плай розширяється в цілу споховасту площину, там доведеться ловцям ширше розступитися. Одно тільки клопотало його, що зробити з Мирославою, яка конче хотіла й собі стояти на окремім становищі, а не при боці свого батька.

— А щож то я гірша від отих твоїх пасемців, — говорила вона, румяніючися, мов рожа, до Максима. — Їх ти ставиш на становищі, а мене не хочеш... Ні, цього не буде! І для мого батька це був би сором, колиб нас двоє стало на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивитися. Максим почав говорити їй про небезпеку, про силу й лютість розжертого звіря, але вона зацитькала його.

Максим урешті замовк і мусів вволити її волю.

III.

В добру хвилю потім залунали ліси й полонини хрипливим ревом зубрових рогів. Немов величезна хвиля, покотився голос по лісах і зворах, розбиваючися, глухнучи, то знов подвоюючися. Пробуркалися ліси. Заскиглила каня над верховіттям смереки, зляканий беркут, широко розмахуючи крилами, піднявся в повітря: захрустів звір поміж ломами, шукаючи безпечної криївки. Аж ось рик рогів утих і ловці пустилися в дорогу горі плаєм. Усіх серця билися живіше дожиданням незвісних небезпек, бою й перемоги. Обережно пробивалися вони рядами; передом боярський ряд, за ним парубоцький ряд; Максим ішов попереду, пильно наслухаючи та слідячи звірину. Цар ломів, медвідь, ще не показувався.

Дійшли вже до самого найвужчого гирла, поза яким плай розширювався у велику, споховасту площину. Ловці знов тут зупинилися на розказ Максима і знов загреміли ще з більшою силою зуброві роги, розносячи тривогу в темні медведеві ґаври. Раптом затріщав лім недалеко, за величезною купою грубих, перегнилих вивертів.

— Бачність! — скрикнув Максим, — звір наближається!

Ледве сказав ті слова, коли ось крізь велику щілину між двома перевернеными пнями просунулася пелехата, величезна голова і двоє сірих очей напів цікаво, напів тривожно вдивлялися в Тугара Вовка, що стояв на своїм становищі якраз за яких десять кроків перед щілиною. Тугар був старий вояк і старий ловець — він не знав, що таке тривога. Тож не говорячи ані слова, не відзиваючися ні до кого, він вихопив важку залізну стрілу із сагайдака, положив на лук і націлявся до звіря.

— Ціли в око, боярине! — шепнув зпозаду Максим.

Хвилька тривожної мовчанки — свиснула стріла — і заревів звір, мов скажений, кинувши собою назад. І хоч через те щез він ловцям з очей, покрившися за купою вивертів, то ревіт його не втихав, і не втихло скажене шеметання.

— Далі за ним! — крикнув Тугар Вовк і кинувся до щілини, кудою щез медвідь. Рівночасно два бояри вже були видряпалися на верх виверту, вже попіднимали свої ратища і намагалися дати їм відповідний розмах, щоб доконати звіря. Тугар Вовк, стоячи в щілині, пустив у нього другу стрілу. Звір заревів ще дужче і кинувся втікати, але очі його заплили кровю, він не міг знайти виходу й розщибав собою об дерева. Ратище одного боярина впилося йому між ребра, але не завдало смертельної рани. Дикий рик раненого медведя розлягався чим-раз дужче. В розпуці він підводився на задні лапи, обтирав собі кров з очей, рвав і кидав галуззям наперед себе, але дарма; одно його око прошиблене було стрілою, а друге разураз запливало кровю наново.

Шемечучися наосліп довкола, звір наблизився знов до Тугара Вовка. Той відкинув лук і причаївшися за виваленим коренем, ухопив обіруч свій важкий топір, і, коли медвідь мацаючи, добирався до знайомої собі ліщини, він з усього розмаху цюкнув його згори в голову, аж череп розколовся надвоє, мов розбита тиква. Бризнув кривавий мозок на боярина, і тихо без рику повалився звір додолу. Радісно заревли труби бояр на знак першої перемоги.

Звіря витягнено зпоміж вивертів і обдерто йому шкіру. Тоді бояри рушили далі в гущавину. Сонце вже піднялося

на небі і меркотіло крізь гилляки, мов скісні золоті нитки та пасма. Ловці йшли тепер уже геть-геть веселіше, перехвалюючися своєю відвагою й силою.

— Хоч я тільки вовк, дрібна звірюка, та все ще дам раду тухольському медведеві! — говорив Тугар Вовк, радіючи.

Максим Беркут слухав тих перехвалок і сам не знав, чого йому зробилося жаль тухольського медведя.

IV.

Ловці обережно поступали далі, дряпаючися по вивертах, перескакуючи з пня на пень, западаючи нераз по пояс у порохно та ломи.

Посеред тих звалищ величної природи виднілися подекуди медведячі стежки, протоптані від давніх давен, вузькі, але добре втоптані, густо засіяні вибіленими кістками баранів, оленів та всякої іншої звірини. Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, оглядав сліди, щоб догадатися, чи вони свіжі чи ні, підпомагав, заохочував утомлених, — і тільки на ньому одному не знати було ніякої втоми.

Нежданно захрустів лім і грізно-люто випав на ловців величезний медвідь. Він біг зразу на чотирьох лапах, але, побачивши перед собою ворогів, звівся на задні лапи, а в передні вхопив бурею відломаний буковий конар, викручуючи ним довкола себе і видаючи час до часу з горла уриваний, немов визиваючий рик.

На становищі супроти звіря були два підгірські бояри, з тих, що то найголосніше перехвалювалися і хотіли перед усіма показатися мисливцями. Побачивши страшного ворога тут же перед собою, вони зблідли й затремтіли. Але скритися, втікати не випадало, — треба було ставити чоло, будь що будь. Дві стріли вилетіли рівночасно з двох луків, але одна хибила, свиснувши медведеві понад уха, а друга влучила звіря в бік, не зранивши значно, й тільки роздратувавши безмірно. Величезним скоком підплигнув медвідь та шпурнув на одного ловця свою зброю — буковий конар, який із страшною силою гепнув до дерева. Тоді, не зупиня-

ючися ані на хвильку і не даючи ворогам часу до намислу, медвідь кинувся на одного з них, що саме стояв на його протоптаній стежці. Ратище блисло в тремтячій руці боярина — він хотів ним кинути на звіря.

— Не кидай! — крикнув тривожно Максим, надбігаючи і ведучи із собою поміч загроженим боярам, — Тугара Вовка, і ще одного боярина, — не кидай ратище, а настав його поприбіч і боронися!

Але боярин не слухав і кинув ратище на звіря. Розмах був невеликий, рука боярина тремтіла, медвідь був уже на яких пять кроків — от і не диво, що ратище слабо зранило звіря в передню лопатку. Вхопив медвідь дручину, розломав її та із страшним риком кинувся на свого ворога. Той держав уже в руках простий, на обидва боки гострий меч, що його називав медвідником, і готовився віпхнути його вістря в груди звіреві. Але вістря поковзлося по кості і застрягло в лопатці, і звір ухопив боярина в свої страшні, залізні обійми. Страшенно скрикнула нещаслива жертва; захрустіли кості під медвежими зубами. Ціла та страшна і дрожжю проймаюча подія скоїлася так раптовно, так несподівано, що, поки Максим міг надбігти з підмогою, уже боярин хриплячи в передсмертних судорогах, лежав на землі і над ним стояв кривавий медвідь, вискаливши свої страшенні зуби і ревучи на ввесь ліс із болю від одержаних ран.

Дрож пройшла у всіх по тілі; бояри стали, мов укопані. Тільки Максим спокійно наложив стрілу на свій роговий лук, підійшов два кроки ближче до медведя і, прицілившися одну хвилину, пустив йому стрілу просто в серце. Мов ножем перетятий, урвався рик звіря, і він повалився трупом на землю.

Не ревіли роги, не лунали веселі оклики по тій новій перемозі. Бояри покинувши свої становища, збіглися на місце нещастя. Хоч і як вони були загартовані у війнах, звикли бачити смерть біля себе, але вигляд кривавого, поторощеного трупа витиснув з усіх грудей важкий зойк.

Мирослава вхопилася за груди й одвернула очі. Тухольські пасемці на сплетені з галузя мари положили трупа, та за ним потягли й медведя. Понура мовчанка залягла над товариством. Велика калюжа крови блискотіла до сонця

і нагадувала всім, що тут ще перед хвилею стояв живий чоловік, батько дітям, веселий, охочий і повний надії, а тепер з нього лишилася тільки безформна купа кривавого мяса. У чимало бояр відійшла охота до ловів.

— Цур їм, тим проклятим медведям! — говорили деякі. — Нехай тут хоч живуть, хоч гинуть собі, — чиж нам для них наражувати своє життя?

Але Тугар Вовк, а особливо Мирослава й Максим, налягали конче, щоб скінчити розпочате діло. Бояри врешті пристали, але якось дуже нераді були вертати на свої становища.

V.

В одному місці стирчала купа звилищ, мов висока башта. Ломаччя, каміння і навіяне від давніх давен листя загорожувало, бачилося, всякий приступ до природної твердині. Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасти, чіпляючися де-де моху та скельних урвищ, щоб туди винайти прохід. Бояриж, не звиклі до таких неприступних та карколомних доріг, пішли здовж валу, сподіваючися знайти далі перерву й обійти його.

Мирослава зупинилася, немов щось держало її коло Максима; її бистрі очі вдивлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, щукаючи хоч би й якого трудного проходу. Не довго так і вдивлялася, але сміло почала дертися на великі брили каміння та виверти, що завалювали прохід. Стала на версі і гордо озирнулася довкола. Бояри відійшли вже були досить далеко, Максима не видно, а перед нею безладна сутолока скель та ломів, через яку, бачилося, прохід був неможливий. Але ні! Он там трохи віддалік лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, — туди безпечно можна перейти до вершка! Не довго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. І вступаючи на неї, ще раз гордо озирнулася та, горда своїм відкриттям, приложила гарно виточений ріг до своїх коралевих уст і затрубила на ввесь ліс.

Луна покотилася полонинами, розбиваючися у пущах та зворах щораз на більше часток, аж поки не сконала десь

у далеких, неприступних гущавинах. На голос Мирославиного рога одізвався здалеку ріг її батька, а там і роги інших бояр. Ще хвильку завагувалася Мирослава, стоячи високо на виверті. Смерека була дуже стара і наскрізь порохнява, а в споду, в непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася ліпше — не чути нічого. Тоді вона сміло вступила на свою кладку. Але ледве ступила пять кроків, як разом затріщала перетрупішіла смерека, зломалася під ногами Мирослави і смілива дівчина, враз із перегнитим трамом, упала додолу.

Впала на ноги, не попускаючися своєї зброї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі в неї висіли міцний лук і сагайдак із стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що, мов вилитий, обхоплював її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж із костяними черенцями. Звалившися несподівано в тьмаву пропасть, вона проте не почула ані на хвилю страху, тільки почала озиратися довкола, щоб догледіти який вихід. Зразу не могла нічого добачити, але швидко її очі звикли до півтемряви, і тоді побачила таке, що і найсмілішого могло перетяти смертельною тривогою.

Не далі як на пять кроків перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними зеленкуватими очима дивилася на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу із страшним звірем, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але не легко було знайти вихід: довкола їжилися ломи й обриви скель і хоч перелізти через них з важким трудом булоб можна, та на очах дикого звіря булаб така робота надто небезпечна. Не надумуючися довго, рішила Мирослава не зачіпати звіря, тільки боронитися в разі нападу, а тимчасом дати трубою тривожний знак і закликати поміч. Але, як тільки затрубила, медведиця схопилася і, виючи, кинулася до неї. Не час було Мирославі братися до лука — звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище й, опершися плечима об камяний облаз, наставила його насупроти медведиці.

Звір, побачивши блискуче залізне вістря зупинився. Обидві неприятельки стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом із свого становища, Мирослава не сміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, кудиб напасти на ворога. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячися на задні ноги, хотіла жбурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилі, коли зводилася на задні ноги, Мирослава одним могучим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перекинулася горілиць, обіллявшися кровю. Але рана не була смертельна і медведиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, не зважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу.

Небезпека була страшна. Розжертий звір садив просто, загрожуючи вже тепер своїми страшними зубами. Один ратунок для Мирослави був — видряпатися на облаз, об котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух — і вона стояла на облазі. На серці в неї полекшало — тепер її становище не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла ударити згори.

Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і рознявши закривавлену пащеку. Холодний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій камяній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на тому становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але медведиця вхопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище висковзнулося їй з рук і звір кинув ним геть у ломи.

— Тепер прийдеться загибати! — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до останньої оборони. Звір сунув в-одно ближче; гарячий його віддих чула Мирослава вже на своїму лиці; мохната лапа, насторожена гострими кігтями,

загрожувала її грудям, ще хвиля — і їй довелось би пошарпаній, кривавій, упасти з каменя, бо топорище було закоротке супроти лап величезного звіря.

— Рятунку! — скрикнула в смертельній тривозі Мирослава.

У тій хвилі понад її головою блиснуло ратище і пхнута в горло медведиця, мов колода, впала з каменя. В щілині камяних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини проняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними ані одного. На те не було часу. Медведиця ще жила і, ревучи, зірвалася з місця. Одним скоком була вона коло своїх молодих, що, не розуміючи всієї тої страшної боротьби, бавилися і перевертались в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинулася знов до Мирослави. На це Мирослава була приготована і, піднявши обіруч топір, одним махом розрубала ним голову медведиці. Впала опасочена звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тимчасом і Максим, продершися крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона палко стиснула руку свого спасителя. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, зупиняючися, промовив.

— Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка в своїй руці і дивлячися в його хороше, сонцем опалене і здоровим румянцем осяяне, щире лице. В тій хвилі вона не почувала нічого, крім вдячности за рятунок від нехибної смерти.

VI.

Максим перший отямився. Приложивши ріг до уст, він затрубив радісно на знак перемоги. Тут же за стіною вивертів обізвалися роги Тугара й інших бояр. Звинна, як вивірка Мирослава, швидко видряпалася назад на той вал, з якого була впала, і звідти оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду й поміч, якої дізнала від Максима.

З трудом видряпався сюди Тугар Вовк і за ним і інші бояри: Тугар довго держав доньку в обіймах та, побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнимав доньку, немов боячися втратити її.

Потім він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло молодих медведят. Молоді, що не знали ще свого ворога в чоловіці, муркотіли любенько в гнізді і бавилися собі, мов малі песики; вони давали себе гладити руками і зовсім не боялися людей. Максим узяв їх на руки і положив перед Мирославою й Тугаром.

— Оце ваша здобич! — сказав він. — Ви чейже радо приймете у своїм домі таких гостей.

Згромаджені бояри дивилися то радісно на малі медведята, то зо страхом на вбиту медведицю, обзирали рани і дивувалися силі й сміливості Мирослави, що могла вдатися в боротьбу з такою страшною звірюкою.

— О, ні, — сказала, сміючися, Мирослава, — без помочі оцього чесного молодця булаб я тепер лежала так, як оця звірюка, пошарпана й закривавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

А Тугар Вовк узяв Максима за руку і випровадив наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її з великої небезпеки. Приймиж за своє чесне діло подяку батька, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за це діло, але будь певний, що, як тільки це коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах мов на грані. Він не звик до таких прилюдних похвал і зовсім не сподівався ані не бажав нічого подібного. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати щонебудь чи ні, й урешті сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кожний на мойому місці зробив би, — за щож тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив.

Сказавши це, він пішов, щоб закликати своїх тухольських товаришів. При їх помочі медведицю швидко обдерто із шкіри, а малі медведята перенесено на збірне місце, звідки ціле товариство по скінченні ловів мало удатися назад до табору.

Сонце доходило вже до полудня й сипало гаряче золотисте проміння на тухольські гори; розігріта живиця сильніше запахла в лісах; гордо, і тільки десь-колись помахуючи розпростаними крилами, плавав яструб високо понад полонинами в блакитнім океані. Тиша стояла в природі. Тільки з одного пригірка Зелеменя лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства. Лови скінчилися, хоч і не зовсім щасливо. На дрючках несли тухольські парубки поперед ловцями три медвежі шкіри і в мішку двоє медведенят, а на ношах з галуззя несли боярські слуги позаду товариства скривавленого, задубілого вже трупа нещасливого боярина, що загиб від медвежих лап.

Швидко під проводом Максима дійшло товариство до мисливського табору. Лови скінчено. Тухольські пасемці, як тільки пообідали, зараз пішли наперед домів; Максим лишився з боярами, поки слуги зняли табор і поховали все кухонне та ловецьке знаряддя; тоді й боярське товариство вирушило в дорогу з поворотом додому. *Іван Франко.*

74. ПРИТЧА ПРО НЕРОЗУМ.

I.

Стрілець сильце наставив,
Спіймалась пташка вмить;
Він взяв її, щоб зараз
Голівку їй скрутить.

„Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життя“.

Залебеділа пташка:
„Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?

Стрілець мій здивувався:
„Чи бач? ця дробина́
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?“

І мовить: „Добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що-то змудрію,
Тебе я пущу з рук.“

II.

І мовить птах: „Не жалуй
За тим — чи зле, чи гоже
Що сталось раз і більше
Відстатися не може.“

Стрілець подумав: „Правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може.“

І мовить птах: „Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш, розробити,
Минуле знов вернути.“

Стрілець подумав: „Правда!
Шкода бажань і скрути,
Що зробиш, не розробиш,
Що сталось, не вернути.“

І мовить птах: „Ніколи
Не вір ні в які дива,
Не вір ні в яку вістку,
Що просто неможлива!“

Стрілець подумав: „Правда!
Чи мало плещуть дива?
А розміркуєш, скажеш:
Це сплітка неможлива!“

„Гаразд! — сказав він, - пташко!
Не злі твої науки.
Летиж собі й стрільцеві
Не попадайся в руки.“

III.

І порхнула пташина,
На близькій гильці сіла
І, до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

„Ей, та й дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуритися!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!

„Бо, знай, в моїй утробі —
Як би ти знав оце! —
Є перла так велика
Як струсине яйце!“

IV.

Стрілець аж зойкнув з жалю:
„А щож я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!“

І він підбіг під гильку
І скочив, що є сил,
Щоби спіймати пташку.
Та ба, не має крил!

А потім мовив: „Пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.

„У клітку золотую
Всаджу тебе я сам
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!“

V.

Пташина відповіла:
„Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув.

„Зробив ти добре діло,
Мені летіть велів
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

„А потім забажав ти
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.

„А чом? Бо незугарним
Повірив ти словам,
Що в мені перла більша
Удвоє, ніж я сам.“

Іван Франко.

75. У ПОЛОНИНІ.

(Спомини старого вівчаря.)

Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Не великий розумець — звичайно, німина́ — а все-таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то все держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди так, як рогата худоба, а все купкою.

А медвідь, злодій, тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодкою і чекає, поки увесь гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік! — і має їх усі, як у стайні. І всі видусить до одної. А вони, біднятка, вже навіть не бегечуть, тільки зібються у купку і чекають тихо своєї смерти.

Палиця в руці, цівка через плечі, сопілка за поясом — так я, небоже, що рана вирушав за вівцями. Три пси — цу-цу! Наперед турми один, а два по боках, а я ззаду. Йду та й постоюю. Овечки, як рій бджіл, розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка; чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне, та й далі, та й далі. Не пасе так, як худобина, тільки щипне, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, команданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно!

Гарно там у нас! Ой, Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а проте не жаль згадати. Вийдеш у полонину — зелено довкола, тільки головатні[1]) тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають зпоміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднимається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку зза ременя, як заграю, як задрібочу, як заведу думки, аж серце в грудях підскакує або сльози на очі навертаються!...

Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця то ніби нічого, але сьогодні ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а позавтра передусиш мені пів турми. Ні, небоже! Такої згоди в нас нема! Ти гадаєш, що я цівку[2]) тільки на острах ношу? Го, го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в тім виверті! Все мені одно, смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!...

Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як я завзявся, то не попущу. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне у верхівях смерік. Потік шумить унизу, а я, скулившися серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, наслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти попри мене, і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко мов копиця сіна в темноті. Морду підняв догори, вітрить, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб уцілити йому просто під ліву лопатку. Раптом він став, голову на бік — фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла — і в тій хвилі бух-бух! З обох люф по льотці[3]) так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то тільки хвилина була така. За хвилину він зірвався із землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно не дістав у само серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час.

— Ну, — думаю собі, — коли я погано трафив, тільки задрапнув його, то буде по мені. А в тім — Божа воля. Раз мати родила.

Та поки що буде, маю ще сокиру за ременем. Сплюнув я у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима оперся о сплетене коріняче виверта, що, мов стіна, стирчало догори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка.

А він уже ось-ось. Хапається лапами за коріння, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний пяниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так, немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося у вуйкову голову, розчерепило її до тла.

Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився додолу, щез у непрозорій пітьмі в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг виняти, таки з ним покотилася вниз. А тоді, як не скочу з виверта, та хащами та на плай та лісом та на поляну та понад яр ялівцями — одним духом опинився на полонині коло кошари.

Стукаю.

— То ти, Паньку? — питає бац[4]) із середини.

— Та я, відчиніть!

Устав він, засвітив ліхтарню, відчинив.

— Ну, що?

— Та нічого, — кажу.

— Був вуйко?

— Та був.

— І пішов?

— Ні, не пішов.

— А деж?

— Лежить.

— Що? ти?! — Бац не договорив. — Ой, любойки, а тобі що в нозі? — скрикнув.

— У нозі?

Я й сам не знав, що мені в нозі, і тільки тепер, поглянувши, я побачив, що ввесь ходак і вся онуча й уся волока — кривава і кров заливає сліди. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко по нозі і відразу продер і ходак і онучу й ногу аж до самої кости. Коли розвинули ногу, то я зомлів — крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти і за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого з моєю сокирою в головищу.

Іван Франко.

Примітки: [1]) така рослина гірська, бодак, осет; [2]) стрільба; [3]) куля. набій; [4]) господар.

76. НЕ ЗАБУДЬ ЮНИХ ДНІВ.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любви,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Бо минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож, як всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдесь тобі буть, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганії дні,
Болотянії дні,
Як надія пройде
І погасне чуття,
Як з великих доріг
Любви, бою за всіх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівці,
Зсушить серце жура,
Зколють ноги терни, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спомяни!

О, тоді ясні сни
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!...

Іван Франко.

77. КОСОВИЦЯ.

Гей, як вийде сонце зза діброви,
Як на плесі крикнуть сірі гуси
І щаслива в лузі перепілка
З трав роси холодної напється, —
Косарі вмиваються до сонця
Чистою, студеною водою
З голубої, доброї криниці,
Гострять коси, і чутно далеко
Їх мантачок[1]) голосну розмову.
Ходить вітер яром та горою,
Плачуть трави, тужать під косою,
Звіробої вянуть на покосі...
Ходить вітер, сушить білі роси.

Ніби ключ веселиків[2]) по лугу
Походжає рівно та статечно,
Косарі ідуть один за одним,
Білим військом звільна виступають.

Піт обличчя їм росою миє,
Заливає очі, ніби сльози,
Конюшина падає під ноги,
В тузі клонить голови червоні.

Гей ти, земле, хліборобська мати,
Обперезана річками голубими,
У зеленому високому очіпку,
У мережаній, китайчаній запасці,
В плахті, критій квітами ясними,
Ти неси, перенеси на крилах
Косарів од краю і до краю!

Гей ти, вітре, парубче співочий,
Парубче співочий та веселий,
Ти суши червону конюшину,
Провівай навалисті покоси!

Гей ти, сонце, мудрий господарю,
Та небесний золотий шахварю[3]), —
Ти вяли червону конюшину,
Напувай медами запашними,
Прикривай гарячими руками
Од дощів, од лютої негоди!

Гей ви, хмари, турки-яничари,
Ви не йдіть ордою на облогу,
Не лякайте косарів у лузі, —
Ви ідіть на море, поза гори,
Дожидайте слушного часу!

Як заходить сонце за діброву,
Як поснуть на плесі сірі гуси,
Косарі вертаються додому
На вечерю, на розмову втішну.

Максим Рильський.

Примітки: [1]) пустих балачок; [2]) бузьків; [3]) ключнику.

78. НА РОЗКОШІ.

I.

Край села — чепурненька, нова, бідна хатка в маленькому подвірї; за двором — грядка городу, а далі — рівний степ. За хатою — маленький молодий вишняк.

По двору порається господар — запилений та закурений. Випряг коня, затяг плуга, походив по двору, прибираючи все до місця, далі потягнувся і став коло тину. Постояв трохи, послухав чогось, підвівши голову, далі підступив ближче й схилився на тин.

— Панасе! йди вже, а то діти поснуть... та й куліш прохолоне! — гукнула з порога молодиця. Потім помалу підійшла до чоловіка.

— Чого ти слухаєш тут, Панасе? — привітно й цікаво спитала вона, кутаючи плечі в хустку.

— Чуєш? — Кивнув Панас головою в той бік, де за яром маячив панський густий сад, обнесений мережаним та мальованим штахетом.

— А що? — стала прислухатися молодиця.

— Соловей...

— О... Я ще сьогодні вдосвіта чула, — промовила жінка. Далі схилилася до нього плечем і стала слухати.

Зразу з її обличчя спливли, мов водою змиті, хатні невсипущі клопоти, а в очах замісць буденної турботи засяяло на хвилину щось дівоче, жартовливе.

— А знаєш, що я скажу тобі, — промовив із жалем Панас, — це — наш.

— Е, ні! — не згожувалася молодиця, — наш прилітає пізніше, коли вже вишні одцвітуть. Та в цього й спів не такий, — додала вона, прислухаючися до соловея, — наш, пестунчик, тихенький, співає, як у сопілочку грає, ніжно, а це бач який горлатий!

— От же запевняю, що це наш! — уперто стояв чоловік, — ти прислухайся краще.

Замовкли обоє, слухають.

Соловей двічі задирливо тьохнув і, не переводячи духу, зашарабарчав щось довге-довге.

Здавалося, крутив швидко срібними та золотими голками, виплітаючи ніжне, тонке, як паутина мережево, заплутане, довге та хитре. От-от, здається, увірве нитку, зібється — так ні! викрутить таки, виведе кінці, ще й радовесело тьохне на останку, мов засміється.

Далеко й лунко оддавався голос соловея і бреніла в ньому пиха й погорда пестуна й улюбленця густого та буйного парку. Проте і чоловік і жінка вчували в ньому привичним ухом знайомі трелі і впізнавали гутірку свого давнього приятеля, сусіди-співуна.

— Га... а може й наш, — не вірить уже собі жінка.

— Та наш! — з легеньким жалем запевняє Панас, — я його, де хоч, пізнаю. В панському саду просторіше, то й голос оддається дужче.

— Ах тиж, вражий соловейку, — шкодувала тихо молодиця. — Це, бач, викорчували старий вишнячок, а в молоднику не схотів... погордував...

— Вони вередливі, я тобі скажу, ці соловії.

— Ходім лиш до вечері, — промовила вона, зітхнувши.

— Я довго й боявся — таки переманили пани! — зітхнув і Панас, підводячися з тину.

Глянув ще раз на панський сад, на село: по селу дрібненькі, рідкі та низенькі садки, як буряни; у панів — як на вибір: дерево густе та кучеряве, як ліс. Здавалося, що й дерево позлазилося з усього села на панські розкоші.

Панас похитав головою:

— Та й де оте ти бачила, щоб він тут остався, коли під боком таке царство й панство...

II.

У темній гущавині саду розсипаються тихі, мелянхолійні звуки рояля і разом з пахом коханих троянд вилітають за сад, що глибоким ровом одгорожено од селянських хат. Під садом товпляться темні силуети селян, вільно гомонять у вечірній тиші.

— То й довго прогостює він у вас? — питає цікавий чоловічий голос у жінки, що, згорнувши на грудях руки, стоїть серед гурту.

— Не можна йому довго, — діловито, проте із схованим легеньким смутком казала жінка, — оце завтра поїде до панів у Боровики, пробуде там, казав, днів зо три, а там заїде додому, візьме свої пакунки та й на станцію поїде.

— Приїхав до матері в гості, а мати, мабуть, мало й бачила його? — допитувався той же голос. — Чи днів же хоть зо три був він дома, чи може тільки вночі, як спить — тоді тільки й бачила його?

— Чогож не бачила?... бачила, дякувати Богові, — якось ображено одповіла жінка. Далі, перегодя, додала з погордою: — Не цураються люди, то й слава Богу.

— Звісно — у нього своє діло, а в нас своє, — устряв у розмову інший голос. — Чого він не бачив тут у селі, щоб день-у-день сидіти тут? Одрізану скибку хліба скільки не тули, кажуть, — уже не приросте.

Жінка хотіла щось одповісти, проте тільки зітхнула й замовкла.

— А чи правда, тітко, що вашому Семенові дарували в го́роді золоті та срібні дарунки? — спитав хтось. Далі з усіх боків жінку почали сіпати запитуваннями: чи правда, що Семена сам цар слухав? що він, як виходить співати —

надіває золоту одежу? що платять йому за кожну пісню по сто карбованців?

Жінка повеселішала, мов оджила. Вона охоче розповідала про все, що вдалося випитати від сина. Смуток, що спливав часом у неї в очах, ховався й лице сяяло гордощами.

Високо над садом, здавалося, під саме небо жайворонком шугнув із зелені чистий, як криця, викоханий та випещений, оперний тенор і високо над хатами полинула якась арія.

Розмова під садом увірвалася, всі замовкли:

...Тєбє адной я пасвятіл
Разсвєт пєчальний жизні бурной...

Чужим, далеким смутком розстелявся голос, тремтів невідомими сльозами-іскрами.

Стоїть мати в гурті, не ворухнеться, — очі широко одкрилися, лице напружене: здається — хоче щось упіймати ухом, знайоме, рідне.

А звуки такі лагідні й привітні до когось, — линули кудись мимо, до неї суворі й німі...

Панський гомін у саду затих, забринчав знову зтиха рояль і незабаром приєднався до нього Семенів голос. Мотив був якийсь знайомий, хоч слів пісні не можна було зразу впіймати.

Всі змовкли, прислухаються...

— — — — — — —

Та й із розуму збився,
Вороному коню
Гей, та й на гриву схилився...

Здавалось, через сад з панського будинку хтось свій рідний подавав до людей голос.

Шелест пішов поміж людьми.

— Нашої! по-нашому!... — зашуміли радісно і через рівчак один по одному шугнули в сад; зашелестіли поміж кущами і змовкли, притаїлися.

Мати заздро подивилася їм услід, проте сама не пішла — було чогось ніяково.

А голос рідний, бадьорий, немов розірвавши якісь пута над собою, струсивши, скинувши якусь вагу, вирвався могутній і вільний і соколом полинув над рідними полями.

Стоїть мати одна на майдані, радіє — пізнала:

— Тиж мій голубчику!... Тиж мій соловеєчку, синочку мій коханий, дорогий... — зтиха приказує вона сама собі і сміється, й радісно руки ламає, і витирає рукавом сльозу, що котиться, як горошина, по зморщеному лиці.

Як поїхав козаченько
Та й у чистеє поле...
Гей!... аж там бідна дівчинонька
Пшениченьку поле...

І, здавалось, проясніло поле за селом, привітно усміхнулися хатки — підсунулися ближче...

Тріснула гілка, в саду щось гупнуло; забубонів зтиха чийсь сердитий голос. У ріжних кінцях саду загавкали собаки й трохи згодом лунав чийсь грубий голос:

— Чого поналазили сюди? Чого не бачили?

Зашуміли трава й лист у саду, затріщало сухе гілля і з темряви тікали назад люди з ясними обличчями й задуманим осміхом. В усіх до одного поблискували в очах однакові дрібненькі іскорки, як дорогі камінчики.

Довго після того гомоніли люди, пригадували молодощі, співи, парубоцтво і довго сяяв — не гасився в очах у них той дорогий блиск.

С. Васильченко.

79. І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ.

І виріс я на чужині
І сивію в чужому краї,
Та одинокому мені,
Здається, кращого немає
Нічого в світі, як Дніпро
Та наша славная країна.
Аж бачу, тільки там добро,
Де нас нема.

В лиху годину
Якось недавно довелось
Мені заїхать в Україну,
У те найкращеє село,
У те, де мати повивала
Мене малого... Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла,
А тоб ти долю прокляла
За мій талан!
Аж страх погано
У тім хорошому селі!
Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави буряном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть...

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать;
А ще поганше на Украйні
Дивитись, плакать — і мовчать...

А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро:
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну;

А понад ним зеленіють
Широкії села,
А у селах у веселих
І люди веселі...

Тарас Шевченко.

81. БАЛКИ НА УКРАЇНІ.

I.

Дуже виразною ознакою краєвиду української височини на лівому березі Дніпра являються сильно розвинені балки і водорії — яруги. Їх можна зустріти й на інших українських височинах, але на лівобічній вони найбільш розвинулися.

Балки — це твір пливучої дощової води. Всякому відомо, що дощова чи снігова вода почасті парує у повітря, почасті всмоктується в землю і там творить джерела та керниці, почасті спливає зверху по землі. Та вода, що тече зверху, шукає собі все найнижчого місця і збирається зараз у струмочки. Струмок води, спливаючи згори вділ, риє собі русло (корито) хоч би й у найтвердшій скелі і розширює та поглиблює його щораз більше.

Робить це вода так: ударює з розгоном у дно і стіни свого русла, відриває грудочки глини і каміння та потім ними ударяє і тре далі об дно і стіни того русла. Чим більший спад і похил води, тим більший розгін її, тим більша сила і тим швидше вона поглиблює й розширює своє русло. Колиж підложжя мягке і податливе, то дощова й снігова вода може протягом кількох літ вирити собі русло на кільканацять верстов, кільканацять сяжнів шириною і глибиною.

II.

А всі ті умови зібрані найкраще на лівобічній височині. Спад води тут досить значний, дощ падає часто зливами, а підложжя дуже податливе. Ґрунт тут чорноземний, за винятком хіба Чернигівщини, де переважно підзолисті суглинки і пісковата почва. Підпочву складає лєс, себто легка, жовтава глинка. Верстви землі, що лежать під лєсом, є загалом дуже сипкі (піски і глини), а найглибше положені крейдяні верстви (рухляки, піски, глей), також мягкі.

От же дощова вода має дуже легку роботу. Чорнозем у літі при спеці й посусі, а в зимі при морозі легко тріскає. В такі щілини легко попасти дощовій воді. Вона скоро їх

розширює, врізується в глину, піски та глеї і творить широку і глибоку балку з крутими стінами і заваленим дном. Така балка росте дуже скоро у всіх напрямках, найшвидше назад, але також і по боках, бо від великої балки-матері розходяться дуже скоро бічні балки. Ті знов розширяються і поглибляються, ростуть назад і дістають бічні балочки. Тим робом околиця, спершу майже зовсім рівна, за кільканацять літ зміняється в дику сіть балок. Де простягалися колись розкішні лани збіжжя, там тепер глибокі яруги ні до чого непридатні.

III.

Балки — це найтяжші вороги хлібороба. Вони можуть за кільканацять років зробити багатиря безземельним прошаком. Будують у них гаті і плоти, засаджують їх деревцями, та це мало помагає і балок з року на рік стає більше.

А колись давнішими часами їх було дуже мало або й зовсім не було там, де тепер ціла околиця ними розрита. Чому їх саме тепер стало так багато?

Причина тому одна: вирубання лісів і забрання під хліб давніх сіножатей, лугів, лук та степів. Бо ніяка сила так міцно не держить ґрунту, як коріння лісових дерев і кущів. Коли дощова вода стікає по схилі порослім лісом, то не може жолобити собі глибокого русла. Коріння і пні дерев, кущі, густе зілля і трава спиняють розгін води і держать кореннями хоч верхню верству почви вкупі. А поле ореться весною і під осінь; кожна борозна — це полекша для води і дає їй спромогу нищити почву. Тільки через тих кілька місяців, що збіжжя стоїть на ниві, воно трохи вяже ґрунт, а решта року догідна для дощової води в її погубній роботі.

Тож на балки одна рада: всі місця, де вони є і до яких вони добираються, як найскорше залісити. Тоді їх шкідна діяльність припиниться.

Степан Рудницький.

ЧЕРВЕНЬ

82. ТИША В МОРІ — ЛЕСЯ УКРАЇНКА.
83. ЧОВЕН — СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО.
84. САД — АДАМ МІЦКЕВИЧ.
85. ХОДИТЬ ВІТЕР ПО ЖИТІ — ІВАН ФРАНКО.
86. НА СВІТАННІ — С. ВАСИЛЬЧЕНКО.
87. СТЕП — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
88. ВЕЧІР У СТЕПУ — СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО.
89. МОГИЛА — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
90. ПОЛКОВНИК ШРАМ — ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ.
91. ПЕРШИЙ РАЗ — ТИМОТЕЙ БОРДУЛЯК.
92. ЛИПНЕВИЙ ДЕНЬ — ХВЕДІР МАЛИЦЬКИЙ.
93. ДО ВЕРХІВ КАРПАТ — ЛАРИСА ТУРЧАНСЬКА.
94. ПОЛОНИНСЬКІ СПОГАДИ — ЄРОТЕЙ ПІГУЛЯК.

82. ТИША В МОРІ.

В час гарячнй полудневнй
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, це країна світла
Та злотистої блакиті;
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода в світі.

Тиша в морі... Ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться від вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на беріг
Лине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,
Вється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Зтиха весла підіймає
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Леся Українка.

83. ЧОВЕН.

Море плеще, хвиля грає,
Човен утлий[1]) ген пливе.
Вітер вільно тут гуляє,
Чорні хмари наганяє,
Грім гуркоче, вир реве.

І літає човен в морі
Без вітрила, без стерна:
Він гуляє на просторі,
Зневажає[2]) хвилі-гори
І в безодні порина́.

Хвилі-гори зчорна-сиві
І лютують і ревуть,
Хвилі-коні білогриві
Геть за вітром, пустотливі,
Скачуть вгору, в скелі бють.

Хвиля човен підхопила —
Край, рятунку вже нема!
Мов лиха, нечиста сила
Розігналась і розбила —
Трах! і в тріски!... Та дарма!

Хоч годину він на волі
Погуляти мав снагу́[3]):
Гарно в морі на роздоллі!
Гидко нидіти в неволі,
Мов той пес на ланцюгу.

Спиридон Черкасенко.

Примітки: [1]) слабкий; [2]) легковажить собі; [3]) змогу, нагоду.

84. САД.

Був сад.
Розкинулись широкими гілками
Поважні дерева, розсаджені рядами.
Капусти головки блищать посеред них,
Як лисі голови філософів старих,
І морква тут і там, прозоро-кучерява,
Квасоляж вигляда з тичок своїх лукаво;
Пшеничка золотий з трави підносить ус,
І, довгу гудину розкинувши, гарбуз
Аж серед буряків спинився любим гостем.

Коноплі на межі стеблом струнким і простим
Стоять, як москалі, шиковані до лав:
Густий їх лист нераз гадюку одганяв,
А пахощі тяжкі од гусені боронять;
Поломенистий мак свої головки клонить;
Немов метелики прозорі, осяйні,
Що грають барвами в промінному огні,
Так ніжні квіти там на довгих стеблах мають;
Серед дрібних квіток, що зорями сіяють,
Буяє сонячник, як місяць-повновид,
І крутить голову на захід та на схід.

Окремий клаптик був, заказаний рослинам:
Не вільно їм було рости під самим тином —
Розкошували там самотньо огірки,
Зеленим килимом укривши всі стежки.

Адам Міцкевич.
переклав Максим Рильський

85. ХОДИТЬ ВІТЕР ПО ЖИТІ.

Ходить вітер по житі,
Мов господар — зпроволу,
Колосочки налиті
Зтиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
„Вітре-брате, дай ведра,
Щоб нам ціло вдалося
Достояти до Петра.

„Проганяй ти боками
Градовії навали,
Щоб не стерлись над нами,
Щоб ми марно не впали.

„Отрясай з нас щоднини
Пажерливі комахи,
Хай годуються ними
Ті співучії птахи.

„Дай нам спіти, нависнуть,
Стебло луком най гнеться,
Аж серпи тут заблиснуть,
Жнивна пісня поллється.

„Дай на копи погоду
І погоду на спряток,
Щоб в селянську господу
Ввійшли втіха й достаток.“

Ходить вітер по житі,
Мов господар — зпроволу;
Колосочки налиті
Зтиха хилить додолу.

Іван Франко.

86. НА СВІТАННІ.

— Вставай, сину, вже швидко буде розвиднятися.

Підвожу голову з постелі: в хаті блимає, вікна затулені чорним сукном темряви, не можна вгадати, скільки минуло вже ночі й скільки ще буде — ніщо про світ не нагадує.

— Вставай, сину, підемо.

Протираю од сна очі.

— Куди, мамо?

— О, а хібаж ти забув: підемо дивитися, як сонце сходить. Тиж просив, щоб тебе збудити. Вставай! — підводить мене.

Так, я прохав, щоб мене збудили, я давно вже мріяв про це, колиж тепер...

— Спати хочеться, мамо, дуже, — пхикаю я і, мов винуватий, схиляю сонну голову матері на груди.

— Вставай, вставай, не лінуйся, — чую ніжний, лагідний, проте невблаганий голос.

Мнуся, починаю, позіхаючи, одягатися, сопу. Мати нашвидку допомагає, вмиває холодною водою.

І ще на моїх очах теліпалося якесь клоччя од сну, а ноги плуталися, мов у гарбузинні, а ми вже з хати вийшли у свіжу темряву.

В темряві видно було одне тільки небо — далеке, темне, як оксамит; а по ньому безліч золотих жучків — лежали горілиць і перебирали золотими ніжками, не маючи сили рушити з місця.

Обвіяв усього, мов злив холодною купіллю з ніг до голови, весняний вітерець, — струснув плечима, ніби скидаючи останні дрімоти.

Я засипаю вже матір, як горохом, усякими питаннями і мій цікавий, дзвінкий голос будить сонну темряву.

Мати думає щось своє: оповідає лагідно, проте коротко, уривками, іноді зовсім мовчить.

Мушу мовчати й собі. Озираюся кругом: чогож це, одначе, не світає — темно-темно, як у льоху? Аж сумно. І мати мовчить. Із темряви вирізувалися розпливчасті контури страховищ, чорних, волохатих. Перед очима виростали

якісь високі стіни, страхітні скелі, — мертві, страшні. Здавалося, — ось-ось зразу обуряться на нас, задавлять.

Ставало тоскно. Дитяче зневіря почало лякати мене. Забувалося, де ми йдемо і куди. Може звідсіль ніколи ми не виберемося, може ми вже там, де сонця не буває, де завжди ніч...

Незвичайно висока постать моєї матері в темряві здається чужою, незнайомою.

— А що, як це не моя мати? — миготить полохлива думка і в грудях стає холодно. — Може це омана водить мене, малого, темної ночі серед невідомих гір та бескеття?

— Мамо! — сіпаю матір за рукав, — мамо, що це за гори?

— Де, сину?

— А оце коло нас?

— Це не гори — це сади.

Подув вітерець — і мертві, страхітні скелі дихнули з темряви весняним цвітом та зеленим рястом.

Дихала могутня сила — жива, запашна.

— Який же я боязкий, — соромлю себе, осміхаючися. Голос матері зразу заспокоїв мене.

І знову я пригадую, знову марю, що буде.

З темряви насувалися примари все нові й нові, химерні, страхітніші, простягали з боків руки, намагаючися вхопити мене, гналися за мною, хотіли одірвати мене од матері й кинути самого блудити в цих нетрях.

Я міцно держався за руку матері, сміливо озирався на них, нахвалявся рукою й навіть дражнився...

— А ось уже, хвалити Бога, й на світ благословиться! — чую голос матері.

Справді світало. Як же я не помітив!... За великими тінями прогавив, коли на сході почало видніти. Вставала звідтіль якась ясна сила й стіною пхала темряву й усі її страхіття на захід.

Швидко гасилися зірки, як лямпадки після всеношної, а край неба на сході пашів рожевим світлом, як лице дитини, що недавно підвелася од жаркої подушки. Рожева

темрява впала на поле, на скелі-сади, на якесь село, що помалу виринало з рожевих сутінів.

Лежать це сутінки на хмарах-садах, немов попелом закурило їх, та вже хтось продимає куряву над ними і зпід неї вирізуються сизі плями — буйний на дереві цвіт. Як сніг, забіліли десь на рожевому тлі білі стовбури березок, а над ними зеленими хмарками темніли кучеряві, в дрібному, молодому листу, віті.

Щось діялося дивне, чудне і в моїх грудях прокидалося легеньке хвилювання.

А в селі прокидався гомін — якийсь скучний, сердитий. Хрипко озивається худоба, чути короткі, сердиті вигуки, ляскання батога. В рожевому, потьмареному світі, як на дні якоїсь ями, вештаються поміж зеленими садами люди — лихі, заспані, нечесані, аби-як одягнуті. Сон турляє ними у всі боки — через груддя, через колоддя. Спотикаються, сердито одвертають лице од рожевого світу, і в заспаних, очах їх ще не горить огонь життя — радощів і сміху немає ще й сліду.

А сади, як живі, повернулися до сходу, не зворухнуться, радісно дожидають чогось із видного краю. Дожидають непорушно, терпляче, — і тільки де-далі видніє їх чоло, ясніє радісний усміх.

Ми спинилися.

Ось-ось випливає щось на рожевий серпанок дивне, ясне, радісне.

Бється серце.

— Ідуть! ідуть! ідуть!... — радісно захлинаючися, на всі сади й діброви затьохкав соловей, кинувся поринати десь у зелені.

Пішов радісний шелест.

Справді, щось виходить, якась радісна, золота процесія, й уже на рожевому тлі золотими голками блиснуло скільки променів.

Здавалося, якісь зореносці, обійшовши землю, вибиралися до нас нагору з коругвами, з бунчуками з радісними сурмами, високо підіймаючи вперед золоту зорю.

— Ах!... вирівається мимоволі з моїх грудей радісний крик.

Це було перше диво, перше чудо, що діялося на моїх очах.

А із затінку виринула вже очеремха в білому цвіту, мов зморена, квола панна в зеленому вінку, — рожевому досвіткові вклоняється.

Спалахнув рожевим усміхом молодий вишняк.

А далі, мов широке море, розгортає зелені груди мертва скеля-діброва, осміхається тихою усмішкою велетня.

В селі залящав десь радісний сміх — прокинувся і він, ледачий.

У грудях здавлювало дух... *С. Васильченко.*

87. СТЕП.

Степ і степ один без краю
Аж до моря берегів,
Без озер, річок, без гаю,
Тільки з купами стогів.
Ні гайочку, ні лісочку,
Всюди — спалена земля,
Не шепоче в холодочку
Срібновода течія.

А коли, бува, з громами
З моря хмари налетять,
Степ охрестять блискавками,
Над ланами прогремлять, —
Він прокинеться, проснеться,
Грому груди підставля;
Заговоре, засміється
Враз до неба вся земля. —

Мертвий степ. Його громами
Тільки й можна розбудить...
Так нехай же над ланами
Грім бажаний загремить!...

Микола Чернявський.

88. ВЕЧІР У СТЕПУ.

Лежу в степу... Журливий вечір надо мною
Мовчить загадкою, ховає таїну́![1])
І шепчеться вітрець з могилою старою
Про давній час, славетную старовину́.

А там в ярах по лощинах вже ніч чорніє;
Ще далі ген на обрію[2]) змарнілим склом
В оздобі верб задумливий ставок біліє
І дихає звідтіль привабливим теплом.

Біля ставка в яру пастух вечерю ва́рить.
Легенька мла над всім! чи дим то, чи туман?...
Як гарно тут в степу лежать, про щастя ма́рить.
Очима обіймать небесний океан!...

Далеко десь самотня пісня заридала,
Ввірвалась в темряві, мов срібная струна,
Затихло все і сумно-сумно застогнала
Назустріч їй у вербах тихая луна.

А чий то спів збудив вечірнє мовча́ння?
Чия душа вночі болiє і квилить?
Не знаю я... Але і досі те рида́ння
Чи то в душі, чи то в повітрі — ще бренить.

Спиридон Черкасенко.

Примітки: [1]) тайну; [2]) овид, горизонт.

89. МОГИЛА.

Серед степу на просторі
Могила стоїть;
Навкруги трава висока
Хвилює-шумить.

Серед степу та могила
Сумує одна;
Уквітчала її рясно
Зелена весна.

Ой когож там поховали,
Хто в ній спочива́?
Чия буйна там заснула
Навік голова?

Чи козацький лицар славний
З широких степів
В бою з турком з татарвою
Життя положив?

Чи то бранець із неволі
Цим степом тікав
І загинув, а товариш
Його поховав?

Не промовить та могила,
Стоїть нежива;
А круг неї степ широкий,
Зелена трава.

А круг неї степ широкий,
Як воля сама,
Ліг, простягшися в простори,
І краю нема.

Борис Грінченко.

90. ПОЛКОВНИК ШРАМ.

I.

По весні 1663-го року двоє подорожніх верхи на добрих конях наближалися до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий по одежі й по сивій бороді сказатиб піп, а по шаблюці під рясою, по пистолях за поясом і по довгих шрамах на лиці — старий козарлюга. Коні в них потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку та й побралися гаєм по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялося, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора Хмарища. А Черевань був дуже грошовитий та веселий пан з козацтва, що збагатилося за десятилітню війну. Річ тут про Богдана Хмельницького. Отоді то й Черевань доскочив собі несчисленного скарбу та після війни і сів хутором коло Києва.

Було це над вечір. Сонце світило зтиха, без жари, і любо було поглянути, як воно розливалося по зелених вітях, по суковатих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали всюди по гаї так голосно та гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якісь смутні. Ніхтоб не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня.

От же вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка із зеленими плавнями, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості, а дідичівські. Замісць ушул[1]) рублена башта під ґонтовим щитом і під башту вже дубові ворота густо від верху до низу цвяховані. Бувало тоді у ту старовину таке, що й удень і вночі сподівайся лихого гостя. Так над ворітьми у башті було й віконце, щоб роздивитися перше, чи впускати гостя до господи, чи ні. Над щитом — островерхий гребінь з дубових верхів, а округ хутора — годящий вал.

Підїхавши під браму, гості почали грюкати шаблею в цвяхи. По гаї пішла луна, а в хуторі не озивався ніхто; та вже не скоро хтось за ворітьми почав кашляти і стало чути, як щось або старе, або недуже береться в башті по сходах до віконця, лізе та гуторить само із собою.

— Враг його, — каже, — знає, який тепер люд настав! Приїде ка-зна-що, ка-зна-звідки та й грюкотить, мало воріт не розломить. А як би років пятнацять або двацять назад! Так усяке сиділо на Вкраїні тихо та смирно, наче бджола в зимовнику. Ге, то-то бо! Ох, Боже правий, Боже правий!

— Це Василь Невольник, — каже тоді старший. — Однаковий і досі.

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Та годі тобі розпитувати! — озвався старший. — Бачиш, що не татари, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник, — та цеж Паволоцький Шрам!... Не знаюж, чи відчиняти ворота, чи перше бігти до пана.

— Відчини перше ворота, — озвався Шрам, — а потім біжи собі, куди хоч.

— Правда, правда, добродію мій любий! — каже старий клюшник та й почав іспускатися вниз, усе-таки розмовляючи сам із собою. — Гора з горою не зійдеться, а чоловік із чоловіком зійдеться. Ох, не думали мої старі очі вбачити пана Шрама!

От відчинилися ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син), схилившися, вїхали. Василь Невольник з великої радости не знав, що й робити; кинувся до Шрама і поцілував його в коліно. Далі до сина:

— Боже правий! Боже правий! То це твій Петрусь? Орел, а не козак!

Петро нагнувся із сідла і поцілувалися з Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, як би таких друзяк приплило хоч дві чайки до Кермана[2]), як я пропадав там у неволі? Ох, Боже правий!

Далася мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку.

Справді Василь Невольник був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений; невеличкий, похилий; очі йому позападали і наче до чогось придивляються, а уста якось покривилися, що тиб сказав, — він ізроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах: та й те на ньому було — мов позичене.

Петро, старого Шрама син, скочив на землю й узяв від панотця коня.

— Ведиж нас, Василю, до пана, — каже полковник Шрам. — Де він? Чи в світлиці, чи в пасіці? У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасішникує.

— Еге, добродію, — каже Василь Невольник, — благую часть ізбрав собі пан Черевань. — Нехай його Господь на світі подержить! Мало куди й виходить з пасіки.

— Ну, та всеж від людей іще не відцурався? Чи може справді зробився пустиножителем?

— Йому від людей відцуратись? — каже Василь Невольник. — Та йому й хліб не піде в душу, як би його люди покинули. У нас і тепер не без гостей. Побачиш сам, що в нас за гість тепер у Хмарищі.

Та відчинивши у пасіку фіртку, дідусь і повів Шрама попід дерева.

II.

Щож то був за Шрам такий, і як це він був разом піп і полковник?

Був він син Паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в київській Братській школі й уже сам вийшов був на попа. Як же піднялися козаки з гетьманом Остряницею, то й він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров.

Деж пробував, де тинявся попович Паволоцький Шрам цесять років від Остряниці до Хмельницького. Про це багато требаб було писати. Сидів він зимовником серед дикого степу на низу, взявши собі за жінку бранку-туркиню; про-

повідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низцями; видав не раз і не два смерть перед очима та й загартувався у воєннім ділі так, що, як піднявся Хмельницький, то мав з нього велику користь і підмогу. Ніхто краще нього не став до бою... У тих то боях пошрамовано його здовж і впоперек, що козаки як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище. І в реєстрах то, коли хочете знати, не Чепурним його записано. Било козацтво у ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожний писався власним прізвищем.

От же минули, мов короткі свята, десять років Хмельнищини. Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Два полягли під Смоленськом; остався тільки Петро. Ще таки й після Хмельницького нераз дзвонив старий Шрам шаблею; далі, почуваючися, що вже не служить сила, зложив із себе полковництво, постригся у попи та й почав служити Богові. Сина посилав до військового обозу, а сам знав одну церкву. Вже, думав, Україна заживе громадським розумом.

Колиж дивиться, аж ізнов не гаразд починається на Вкраїні [3]). Свари та чвари — й уже гетьманською булавою почали гратися, мов ціпком. Повернулося у старого серце, як почув, що козацька кров ллється понад Дніпром через Виговського і через навіженого Юрася Хмельниченка, що одержав після нього гетьмануванння; а як досталася від Юрася булава Тетері, то він аж за голову хопився. Чи молиться, чи Богу служить, одно в нього на думці: що ось погибне Україна від недруга своєї вітчини.

Як же вмер Паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, та зійшлася рада, щоб нового полковника вибрати, він вийшов серед ради у попівській рясі та й каже:

— Діти мої, наступає страшна година: перехрестить мабуть нас Господь знов огнем та мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я Україні з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля.

Як почулаж це рада, то так і загула від радощів. Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, та й став панотець Шрам полковником.

Пантелеймон Куліш.

Примітки: [1]) стовп, що до нього прикріплені ворота; [2]) Акерман (Білгород), місто над лиманом Дністра; [3]) після смерти Хмельницького (в 1657).

91. ПЕРШИЙ РАЗ.

I.

Що-йно на світ божий стало займатися, мати й старший брат не спали, коли Параня збудилася зо сну. Вона мала перший раз у своїому житті йти в поле жати, й уже страх з якою великою нетерплячкою дожидала вона того ранку. Вона схопилася з постелі, розглянулася по хаті й видалося їй напричуд, що вона вже не малий дівчук, яким була досі, але вже велика, слушна дівчина, що десь і того розуму та поваги в неї набралося, чого досі цілком по собі не помічала. Вона причепурилася швиденько, вхопила коновки, побігла до Криниці, принесла до хати води й розпалила в печі на обід.

— Чого ти, Параню, чим боржій уже зірвалася та берешся не до своєї роботи? Тобі ще спатиб, — докоряла мати дочці, збираючися сама варити обід.

— Ет, мамо, тепер не пора спати, коли починаються жнива, тепер хіба самі лінюхи сплять — ті, що не хочуть робити! — відказала Параня з великою повагою, закрутилася на одній ніжці й побігла до комори, де на кілочку висів її новий серп.

Мати тільки усміхнулася та похитала головою. Вона тішилася в душі своєю донечкою-робітницею, своєю потіхою на старші літа, хоч і не давала по-собі пізнати тієї втіхи.

Парані минав заледве чотирнацятий рік життя; вона була гарною білявочкою, чорноокою, чорнобривою, її тіло стало що-йно розвиватися, мов той пуплячок рожі.

Мати Паранина була убога вдова, мала свою хатку з городцем і один загінчик поля. Із цього годі прожити, то треба йти на панський лан жати за сніп, а своє нехай той час дожидає; а як своє жито буде вже само проситися під серп та хилитися й опадати, тоді хочби вночі при місяцеві можна своє вижати.

Досі ходила вдова на жнива із сином, та ось цього року „підросла“ вже Параня, то нехай і вона піде, втрьох усе-таки більше зароблять... Параня й без того рвалася до роботи, а коли мати нагадувала про жнива, й принесла їй з міста новий серп, то Параня аж стрибала з великої радости й плескала в долоні.

Та цього ранку вона вже тішилася найбільше, бож цей ранок видався для неї якимсь великим святом, а день, у якому вона мала йти в поле жати й перший раз у житті побіч матері обмитись потом тяжкої праці, мав бути переломом у її житті. Від того часу набік ляльки й дитинячі забавки, та замісць них — серп до рук і праця, невсипуща праця, так довго, як довго віку на цьому світі. Та чи є тут чого так дуже тішитися? Бідна дитина!...

Параня побігла до комори, здійняла з кілочка серп, принесла до хати й, оглянувши його з усіх боків, — Бог знає, вже котрий раз, — положила на столі, потім подивилася до маленького дзеркальця на стіні, поправила собі на голові неслухняний космик рудого волосся, що не вилазив зза уха і співаючи в пів-голосу якусь пісеньку, побігла до стодільчини будити старшого брата, що спав блаженним сном на сіні, мов би йому й на думці не було йти нині жати.

— Ану, Іване ледачий, вставай! — гукнула Параня срібним голосочком, а коли Іван і вусом не моргнув на її поклик, тоді Параня давай його термосити, давай за ноги тягнути.

Вкінці Іван збудився, протер очі.

— Що таке? горить, чи що? — спитав він здивований.

— Не горить, але час уже вставати... В хаті вже обід доварюється! — гомоніла Параня. — А ну, виходь із стодоли на світ божий, умийся холодною водою та Богу помолися, бо вже люди збираються та й нам пора йти жати!

— Ов, яка мені жниця, як з клоччя батіг: — проворкотів Іван і хотів знову положитися на запашне сіно, але Параня не дала, вхопила його за руку й силоміць тягнула на двір. Якраз зійшло сонце й золотим промінням ударило просто в одчинені двері стодільчини. Іван зірвався ва рівні ноги й обоє розсміялися голосним реготом.

II.

Незадовго й обід був на столі, обід бідненький і пісненький, як звичайно у бідних людей і то ще на передніжку, — такий обід, що коло нього не потрібно довго часу гаяти. Тоді всі троє забрали серпи, не забули також на полуденок, що складався з прісної паляничкй й кількох огірочків, заперли хату й пішли вулицею здовж села.

До них прилучалося все більше женців, бо попереднього дня панський тивун оголосив початок жнива на панському лані; вкінці назбиралася чимала громадка.

Попереду йшли дівчата, за дівчатами хлопці, а позаду старші жінки й молодиці суміж із чоловіками і старшими дядьками. Всі були убого повбирані, а дехто навіть драптиво, як звичайно найбідніші люди в селі й безземельні халупники, що йшли на панський лан жати за копу, щоб заробити собі дещо на прожиток.

Липневе сонце щойно зійшло зза обрія й оживило своїм благодатним світлом увесь світ, що недавно ще спав у глибокому сні. На стодолах клекотали бузьки, по плотах скакали горобчики й весело цвірінькали, а метелики перелітали з квітки на квітку та впивалися пахучою росою. Земля усміхалася, синє небо усміхалося, і женчики були веселі: дівчата щебетали, мов ті пташки, хлопці весело гомоніли, а старші позаду розмовляли повагом.

Тимчасом дівчата все оглядалися, раз-по-раз, мов би їм чого не ставало. І справді їм не ставало старшого дядька Прокопа. Був то старий парубок і великий сміхун. Щонебудь він сказав, то чоловік, що його слухав, не витримає, — мусить сміятись, аж за боки береться, а дівчатам того й треба. І вже вони його любили, того дядька Прокопа, — душі за ним не чули. Денебудь його здибають, так зараз

беруть межи себе та й: „Говори дядьку! оповідай усяку всячину!“

Але цим разом дядько Прокіп ішов із самого заду. Не знати, чи він справді забув дома Богу помолитися, чи то цей красний літній ранок так зворушив його поетичну душу, — досить, що він тримав у руках капелюх і, йдучи позаду громадки женців, проказував побожно молитви в півголосу. Старші уважали це річчю зовсім природною, бож нераз можна зустріти чоловіка, що йде селом і молиться Богу, але дівчата, звичайно вітрогонки, мусіли й тут знайти щось смішного.

Котрась шепнула: „Дивіть, дядько Прокіп молиться Богу, дядько Прокіп нині без Отченашу обідав“. І як почули інші, що дядько Прокіп сьогодні без Отченашу обідав, так, давай сміятися, реготатися й уже цілу дорогу не було в них іншої розмови, як тільки про те, що дядько Прокіп без Отченашу обідав.

А Параня сміялася вже найбільше. Їй було невимовно любо, що ось то вона йде поруч із дівчатами-відданицями, що ще вчора уважали її за підлітка, а сьогодні приняли до свого гурту, як подругу, бож вона вже має серпа в руках і йде не на забавку, але на жниво.

А дядько Прокіп, хоч і чує, що дівчата сміються, хоч і бачить, що вони все за ним оглядаються, хоч і знає, що вони хотілиб мати його між собою, однак не подається спокусі. Все йде ззаду й молиться Богу, мов би хотів їм сказати: Смійтеся, здорові, а мені в тій хвилі не до того, — — я мушу подякувати Богу за те, що не пороснув грядом на людську працю. Бо десь там між людськими полями й мій клаптик жита доходить...

III.

Прийшли вкінці на панський лан і тут усі розпаювалися. Члени окремих родин сходилися докупи й разом ставали до роботи. Параня з матірю та старшим братом зійшлися також разом, заняли постать, перехристилися побожно по три рази і стали жати.

— А ну-но ти, сороко чорноока, берися до роботи! — гукнув до Парані дядько Прокіп, що із своєю родиною за-

няв сусідній загін. — Будемо бачити, чи вмієш ти так само серпом вивихати, як по дорозі хихи-сміхи виправляти...

Параня почервоніла, мов квітка, засоромившися, як почула дядькові слова. Вони видалися їй справедливим докором за те, що вона на дорозі сміялася, мов би дядько без Отченашу обідав, і тепер жалувала в душі і каялася того що вже не вернеться, та не знала навіть, як дядькові відповісти, що сказати.

Параня, лиха сама на себе, стала завзятущо жати... Що набере жменю стебел, то серпом чах! — і кладе позад себе на сніп; серп полискується, мов змія, жито шелестить, дівчина жне.

— Помалу, дитинко, помалу! — остерегала мати, ти ще не звична: колиб не врізала собі руки...

А дядько Прокіп був таки трохи цікавий. Він підступив ближче до дівчини і, накладаючи до люльки тютюну, став пильно приглядатися молодій жниці.

— Ге-ге-ге! — озвався старий по хвилі, — нівроку, нівроку! Та вона жне, як стара, готова ще всіх нас випередити...

Тут уже Паряня, заохочена дядьковою хвалою, подумала, що треба конче щось сказати, а то моглиб її вважати за немову... Вона, не перестаючи жати, відказала:

— Вже кого, як кого, але вас, дядьку, то таки певно випереджу, коли ви, замісць серпом жати, будете люльочку пакати.

— А диви, яка робітниця! ще й мене до роботи жене. Гей, кумо Марисько! — звернувся він до Паранииної матері, — лагодься до весілля, бо таким робітницям, як твоя доня, не довго дівувати...

— Смійтеся, смійтеся! — відказала гордовито вдова Мариська, — та ще вречіть мені дівку...

— Не бійся, кумо Марисько! Вже мені старому не вректи твоєї дочки, — відповів дядько Прокіп. — Коли я тебе саму не врік тоді, як ти пишалася чорними бровами, а я, чорновусий парубяга обертав тобою на музиках, як тою стебелинкою та все заглядав у твої чорні очі, то тепер уже не вречу твоєї дочки. Ей, кумо Марисько, то-то було колись весело! не правда?

— А йди собі, старий! — одказала вдова Мариська й махнула серпом. — Діти слухають, а він мені буде теревені гнути та нагадувати, як ще баба дівкою була...

Всі засміялися, а дядько Прокіп, попакуючи люльку й усміхаючися задоволено, пішов на своє місце та став жати, серпом вимахувати.

А вдова Мариська таки не оперлася спокусі, таки нагадала собі той час, коли вона була ще молодою дівчиною та витанцьовувала з Прокопом, і рішила в своїй голові, що таки справді було тоді весело. Вона собі нагадала також, що Прокіп навіть до неї сватався колись, та вже він бідолаха якось ніколи не мав щастя та так і лишився парубком аж до сивого волоса.

Сонце підбивалося все вище вгору, ранній холодок зникав, а замісць нього стававо, де-далі, гарячіше. На небі нігде не видко ні найменшої хмарки, ні звідки не дихне вітрець, гарячий піт усе більш обливає женців, але вони не покидають роботи: серпи поблискуються, чахкають, жито шелестить. Мов ті мурашки, що не зважають на денну спеку, а все йдуть далі в своїм поході, так само женці все наперед поступають у своїй роботі. Перед ними, де-далі, менше стає незжатого жита, поза ними, де-далі, — більше стерні.

Параня ані разу не пристала, ані разу не почула втоми. Вона йшла разом із старшими, личко її зарумянилось, хустина впала на плечі, короткі перстінчики волосся, що не далися заплести в косу, розбурхалися й, мов віночок, оточали її чоло. Та вона, мов знала, що їй із цим до лиця, дала їм волю й усе жала та жала, тільки часом випростувалася та запаскою обвіювала своє розпалене лице.

Вкінці сонце підбилося до найвищої високости й сипало на землю, мов грань гарячим, промінням; стало душно, мов у парні, настав південь.

Дядько Прокіп подивився на сонце, глянув на тінь та крикнув з усеї сили:

— Гей, люди, христіяни! Ану погляньте вгору: он-де сонце! А тінь від людини маленька, як чорний песик при ногах... Час уже й спочити та покріпитися, чим Бог послав!...

Женці, мов ждали того поклику, кожне кидає серп та біжить до торбинки із чорним хлібом, із часником, з огірочком. Усі розтаборилися і стали полуднувати, а Парані ще ніколи не смакувала так, як сьогодні, паляниця з огірочком. Усі веселі, балакають, сміються, жартують, а де-хто, попоївши, витягнувся ліниво на сирій землі, накрив очі капелюхом або хустиною й лежить у якійсь одеревілості: не то він спить, бо на сон нема часу, не то слухає, байдужий на те, що інші говорять. Він приник до святої земельки й лежить на ній непорушно, мов би хотів за той короткий час набрати з тої землі свіжої сили до дальшої праці.

IV.

Сонце зайшло вже. Вечір зближається скорою ходою, на небі стали показуватися зірки. З панського лану вертала громадка женців тою самою дорогою й тим самим ладом, яким ішли рано в поле. Не було між ними тільки старших жінок, бо ті пішли попереду варити вечерю. Всі женці, а особливо молодь були веселі, немов вертали з весілля, а не від тяжкої праці. Дівчата попереду співали пісні, а хлопці весело жартували або співали разом з дівчатами.

Тільки сама Параня була якась не своя... Вона нажала цілу копу так само, як кожний пересічний жнець. Цілий день, поки робила, не чула вона втоми; аж коли робота скінчилася й люди пустилися в дорогу додому, почула Параня в собі нагло якусь охлялість, неповоротність у руках, ногах і всьому тілі. Бідна дівчина була ще незвична до такої важкої праці, вона вперше в житті перебула той „іспит зрілости“, — з того і втомилася.

Найбільшим бажанням Парані було не дати по собі пізнати того змучення перед іншими, щоб з неї ніхто не сміявся, і для того удавала вона веселість і бадьорість. Дівчата співали і вона також силувалася співати, хоч чула добре, що в неї нема до того ні найменшої охоти. Дядько Прокіп ішов поруч із молоддю й оповідав якусь сміховинку й усі заходилися від реготу. І Параня також сміялася, але вона чула добре, що її сміх не такий, як у інших; вона навіть не знала гаразд, що таке смішне дядько Прокіп говорить.

Зза обрію викотився круглолиций місяць. Вечір став чудово гарний, величний... До села було вже недалеко, а дівчата, мов навмисне, йшли тихше, щоб довше бути вкупі та повеселитися після цілоденної праці та наслухатися смішних оповідань дядька Прокопа.

Але дядько Прокіп був іншої гадки, як дівчата; він поспішався повечеряти та заритися в солому на нічний відпочинок, для того й сам ішов скоріше й підганяв дівчат до скорішого ходу.

— А ну, кізоньки, — говорив, — не приставайте ви так дуже, а поспішайте скоріше, бо тепер не Великдень з гагілками, а жнива, час гарячий... треба йти спати, щоб завтра знову стати до роботи...

І дівчата раді-нераді мусіли підбігати за дядьком Прокопом.

Вкінці прийшли до села, і тут громадка людей стала, де далі, то зменшатися. Тут, то там, хтось із людей зближався до своїх воріт та й прощався з іншими: — „Добраніч, дядьку!...“ „Добраніч, подруженьки!...“ „А кличте нас завтра рано, не втікайте!...

Вдова Мариська ждала вже своїх дітей з вечерею, з пісненькою... Діти прийшли. Паряня не вбігла до хати із співом і гамором, як це досі бувало, але вступила поважно, тихо, повісила серпа на кілочку під образом, сама сіла на лавці й тяжко зітхнула. Вона виглядала, мов та пташка, прибита сльотою, що опустила крильця й уже не здібна до дальшого лету.

— А що, Параню, — заговорила мати, — втомилася дуже? правда?

— Втомилася, мамо, — відповіла дівчинка... — нажали ми три копи...

— Правда? А я тобі все казала: „не дурій, жни поволі, розважливо!“ — докоряла мати, — але ти все рвалася цілий день наперед, як дурна коза, щоб усіх, навіть матір, випередити... Памятай же, але май розум на другий раз, та роби в міру, по силі, як Бог приказав, а тепер сідай вечеряти та йди спати, відпочинь...

Їй жаль було своєї єдиної донечки, кришечки, що так утомилася цілоденною працею в полі. Але вона потішалася тим, що її доня вдалася ні в кого, тільки в неї, в свою маму... Вдова Мариська пригадала собі, що й вона колись так само рвалася до роботи і так само втомилася, коли вийшла малою дівчиною вперше на жниво, але потім звикла й робила помірно, то й утоми опісля не було чути... Вдова Мариська пригадала собі, що вона колись, за молодих літ, була першою робітницею в селі, та що власне через те, хоч вона сирота, нічого не мала, посватав її небіжчик-чоловік... „Так і Параню хтось посватає, — рішила вона в своїй голові, — може навіть якийсь багацький син... Бож із неї робиться красна дівчинка, мов писаночка, а яка роботяща, моя донечка, голубонька єдина!... Господи Боже, благослови її та дай їй добру долю!“

По вечері мати лягла спати на постелі в хаті, а Параня з братом пішли до стодоли на сіно. Ох, як вона бажала ще на дорозі дістатися скоріше до того затишного місця на відпочинок! — І кинулася вона, мов камінчик, на запашне сіно.

Лежачи горілиць, слухала вона з якоюсь неописаною любістю, як десь на сіножаті все рівномірно дирчить деркач, під підвалиною в стодолі цвіркав цвіркун, а котрийсь із сусідів молотив при місяці жито на хліб. Тут прийшла Парані до голови думка: яку то силу мусить мати той чоловік, коли він не тільки працював цілий день у полі, але ще вночі, замісць спати йти, гупає ціпом, що аж відголос розходиться!

Брат не спав; він сидів на сіні біля сестри й шепотів молитви. Дівчина пригадала собі, що вона також по вечері ще не молилася і їй стало сором, вона забажала проказати принаймні Отченаш, Богородице-Діво... Вона хотіла підвестися, сісти, перехреститися... однак ноги, руки, крижі видалися їй тугими, мов з олива: не можна їх звести ні рушити ними...

Тут винирнув в уяві бідної дівчини дядько Прокіп, — що ніби той дядько Прокіп виставив зпід сивих вусів кінець язика й усміхається глумливо до неї; деркач на сіножаті

все диркає рівномірно, а цвіркун цвіркає, а сусід молотить жито на хліб... але ті голоси все більше й більше віддаляються, все тихшають... Брат уже перестав молитися, він перехрестився в-останнє, ліг спати; деркач і цвіркун уже замовкли, ще тільки трохи чути, як молотить сусід, але вже ніби дуже десь далеко... Вкінці все затихло, дівчину покидає самосвідомість, вона засипає глибоким, твердим, молодим сном.

На дворі красна, тепла, чудова ніч; ціле село спить після тяжкої праці глибоким сном, — навіть чоловік, що молотив до недавна жито на хліб, пішов спочивати в солому. Тільки пес від часу до часу десь гавкне в селі, — зрештою все тихо.

Крізь шпарку у стодолі ллє місяць своє проміння на сіно: одна зірочка цікаво заглядає, дивиться на личко сонної дівчини, а в місячному промінні понад головою у Парані літає одинокий комар та все бренить-виспівує:

— Спи, Параню, бо ти дуже втомлена! Спи, рибонько, набирай сили, щоб і завтра знову нажала копу на панському лані, своїй ненці на потіху, на славу!...

Тимотей Бордуляк.

92. ЛИПНЕВИЙ ДЕНЬ.

Липневий день блакитним горном диха,
Немов черінь палахкотить панель,
Сріблястий лист зомлів і скніє зтиха,
І місто все — гаряче тло пустель.
На брук упала тінь чужої стріхи —
Іду кудись поміж ґранітних скель. —
Гнітуть думки, камінні ромби й спека,
А там — в озерах синіх — плав лелеки.

І враз війнув провулком вітер дужий,
Пахучий степ приніс мені чутки:
Що липа розцвітає в тьманій тузі
І ядреніють житні колоски...
І так мені забаглося в простори,
Де вітер котить срібло врунним морем.

Хведір Малицький.

93. ДО ВЕРХІВ КАРПАТ.

Ой, летить, летить
Мій тужливий зір
До верхів Карпат,
До коханих гір.

У вітрах шумить
Мій дитячий сміх,
Мій найкращий час
На верхах пробіг.

Там думки мої
Золоті такі,
Розшумілися
В струмковій воді.

А ріка шумить —
Шуму, шуму-шу,
Ой пливу, лечу
По Черемошу!

А в Черемоша
Сині очі гір, —
Ой летить туди
Мій тужливий зір...

Лариса Турчанська.

94. ПОЛОНИНСЬКІ СПОГАДИ.

I.

ВОДОСПАД.

Стою на самому вершку полонини „Пнівя.“ Перед моїми очима панорама спокою, поваги, волі, свіжости, здоровя. Світ немов розсунувся перед збентеженим оком на яких трицять миль довкола мене.

На цю полонину добився я верхівцем здовж потока Грамітного з Гриневи й Шикман[1]). Плай[2]) на полонину збочує з дороги від дикого водоспаду й уйстя Грамітного в річку Пробіну.

Сердитим шумом і громом кидається вода на розкинені скелі в руслі потоку, хоче їх рушити, але не може. Розлючена піниться, прискає, мов скажена, високо вгору перлами і на порох розбитими крапельками. Але каміння стоїть нерухомо. Немов засоромлена своїм безсиллям, шургне отам, поміж ті брили, грубою течією вючися, як гадюка, з диким клекотом, ревом і оглушаючим шумом, щоб наново кинутися всею своєю силою на другий камінь у дорозі.

Тихо й німо зносить каміння ці скажені напади й обійми води. Вона за сотні тисяч літ уже постирала позаокруглювала й повигладжувала всі його гострі боки, як на точилі. Попреться поверх каміння, кинеться несамовито вперед, як би хотіла стрілити собою просто в повітря, у даль... та в тій же хвилині падає стрімголов знову вниз, піде у переверти з другою течією, заклекоче ще скаженішим шумом, зарує ще більш одчайдушним стоном.

А там унизу всі течії, уставившись у коло, потанцюють і, набравшися нових сил, рвуть далі під собою каміння, бурхають знов угору, далі розбігаються поміж скелі, аби десь унизу, у вибурханім кітлі знову зійтися докупки і, потанцювавши у сердечних обіймах, — розійтися та потонути в страшних крутіжах[3]).

І вони справді ховаються й немов зникають, та зараз же виринають на верх великими клубами і, перелетівши попід поблизький міст, лучаться з річкою Пробіною. Над усім тим тремтить збентежене повітря й курява води, розбитої на порошок, та співає ніжно-тужно ледве замітними тонами.

II.

ВЕРХОВИНА.

Кінь минає оцю вічну боротьбу води із скелями, ступає обережно й похнюпивши голову до самої землі, вишукує безпечніший ґрунт під ногами, обдивляючися плитку за плиткою, камінь за каменем.

Майже кільометер вище розкривається раптом вузька тиха рівнина. Потік пливе тут спокійно, хіба лиш берегами жвавіше хлюпоче, а далі то вже тільки журчить сонливо. На право й ліво здіймаються високо вгору темно-зелені праліси. Тут райська тиша, а за плечима грає ціле пекло.

Потік Грамітний провадить мандрівника аж під саму полонину „Пнівя“, з котрої саме випливають його головиці[4]). Доріжка від водоспаду — зразу вигідна, тільки під самою полониною починає плай підноситися круто вгору. Шум потоків і лісів чим раз слабне й затихає, а з ним улітає від уха й ота дивна музика природи.

З усіх боків виринають щораз свіжі шпилі гір, як би темні голови воєводів верховинського світу, їх прибуває щораз більше й більше, вибігають немов до якого таємничого, загадкового бою, здається, що просто виростають із землі. Один з них, найстарший, вихилився вже геть з плечима і суворо й уважливо дивиться на рідке зявище, що пнеться плаєм угору. Число голів-потвор росте хутко, вигляд їх зміняється, як у калєйдоскопі. Вже й інші зззираються на мене. Декотрі подають собі руки і звільна зливаються всі низом до купки, як би заціпенілі ґіґантичні хвилі на розбурханім океані.

Вилізши на сам верх Пнівя й оглянувшися довкола, дізнаємо враження, що тут зовсім інший світ. Лице мускає західній свіжий подув вітру, голова піднимається в гору, око ясніє, груди ширшають, по всіх суставах тіла кружляє свіжа сила.

Сиджу так сам один одніський на самій середині якого 30 до 40 милевого узгіря. Вдивляюся в ті засторопілі гірські хвилі. І здається мені, що вони немов то почали рухатися.

Там на північ під саміським небом розмовляє з хмарами наша Чорногора. Наліво до заходу Кукул, Стіжок, найближчий на полудне Чівчин — темний, сумний, аж лячно. За ним далі наліво скелистий Пйотрос, дика пошарпана Катарама, а ще далі на полудне і схід ген далеко, аж у Семигороді, тільки мріє острокінчастий Інев [5]).

Ще далі наліво, на схід і північ, гірські хвилі притихають, низіють, розпливаються і переходять незамітно в низину й широку рівнину над Черемошем, Прутом і Дністром.

А все те ледве видне. Всі ті віковічні сторожі-велетні стоять кругом такі чогось темні, поважні й задумані, такі грізні... Кожний з них вповитий принадно якимсь прозорим, блакитним серпанком.

Отак роззирається збентежене око по небі й землі, спочиває хвилинку на однім велетню, то на другім, далі спустилося вділ і заглянуло в глибокі яри. А там на скруті отого яру виринає ріка; вона блищиться, як срібна лента, тягнеться хвилину, аж за другим закрутом знову зникає.

Тут шуму ріки вже не чути, навіть вітер не всилі занести якісь згуки в цей світ тиші.

Із живих істот товаришем мені хіба полонинський жайворонок та високо кружляє орел.

Над усім панує святково сонце, а тиша така, що мізок і серце чує, як з усього промовляє дух Божий. Се церква природи.

Здовж блакитного неба пливуть легко хмари й пересувають бистро свої тіні з полонини на полонину. Контрасти світла між освітленими й отіненими стінами гір додають пластики[6]) й життя цьому казковому світові. Враження дивні, заспокоюючі, чарівні.

III.

ЧІВЧИН.

З усіх надчеремошських високих гір мені найкраще знана гора і полонина Чівчин, висока на 1769 м. На ній прожив я три роки підряд.

Та гора, місце мого проживання на полонині, стоїть безпосередньо над Чорним Черемошем, відлучена від усіх інших гір на північ Черемошем, а на схід і захід потоками Альбіном і Добринем. На полудне вона спадає в недуже глибокий яр, за котрим здіймається наліво полонина Попадя. Чівчин підводиться осібняком до неба, як величезний стіг.

Проживаючи там, так би сказати, між небом і землею, вистелив я собі свій тапчан пластами зелених смерекових гилячок і прикрив те все пухким килимом. Такий матерац із своїм пухом має замітний гігієнічний вплив на легені й на нерви. Також і повітря в світлиці від того приємне і свіже. Тільки треба щотижня зміняти фою[7]).

На полонині були дві стаї, віддалені одна від другої пів години ходу. При одній була рогата худоба, при другій вівці й кози. Я жив коло першої в окремій хатині. Цілий день коло стаї пусто, аж над вечір сходиться худоба до своїх кошар. Тоді в колибі ясний вогонь і голосна розмова; загостило життя до дрімаючої ввесь день колиби. Доять корови; телята бігають, рвуться до своїх матерей. Пси заглядають на всі сторони й вітрять, чи не зближається де з якого боку „вуйко“.

В-одно більш темніє. Зорі блестять, у поблизькому лісі тихо, тільки дрозд часом відізветься. Аж ось схоплюються собаки і гонять з бішеним галасом вдолину до лісу. За хвилину вертаються тихо назад до кошар. Цей маневр повторюється ще кілька разів, потім запановує ніч і тиша. Німу тишу перебиває тільки калатання дзвінків на шиях коров, доки вони румеґають. Ще десь-колись загавкає пес на цій або тій поблизькій полонині — потім тиша.

IV.
ЖИТТЯ НА ПОЛОНИНІ.

Моє життя пливло на полонині спокійно й майже одностійно, а всеж не зазнав я там ніколи нудьги. У мої майже однакові заняття впліталося завсігди щось нового, цікавого.

Після сніданку, коли соняшне світло висушило вже росу, я йшов на край лісу, розпинав свій гамак[8]) між смереками, лягав і читав легку лєктуру[9]). Шепіт смерік присипляв мене деколи в моїй гойданці. Часто перелетить синичка, щебече, говорить по свому, скаче, вертиться, приглядається мені майже в зуби. „Тьфу, що за мара тут висить!“ — подумає. Відлетить, знов прилетить, інших прикличе, знову приглядається, не второпає, до чого мене причислити, врешті фуркне, полетить... Сьогодні синичка, завтра кривописький, потім дятлі, там знов ласичка, миш або вивірка надбіжить, поскачуть, випулять очка, нишпорять, вертяться, все чогось шукають, мов би згубили або забули щось тут.

Деколи навіть гадюки присувалися на те соняшне місце й звивалися підомною в колачик та виглядали тоді, мов ніжна барвна тканина.

Після обіду йду звичайно, було, в глибокий яр, де стрімголов спадає потічок Гамулець. Він випливає високо із Чівчина грубою течією й впливає в потік Альбін. Там блавучив я годинами, купаючися якийсь час наго у повітрі й соняшному світлі.

Але не завсігди пливуть так ясно, так вільно дні в горах; буває й інакше. Нераз надлетить зза першої зкраю гори грізна хмара, потай, немов грім з ясного неба, закриє

світло, розбурхає повітря до самої землі, заколотить спокій, розпустить увесь засіб дощових крапель, що шнурками спадають на лице землі, потрусить зимними крупами або ударить і градом, зареве буря, заграє вихор, ударить скажений грім, розідре світ, мов заслону, сердито загрохотить і заклекоче відгомін горами, здається, світ перевернувся. Все, що живе, біжить, втікає, шукає деякого близького захисту чи там під якою звисаючою скелею, чи під розлогою, кількасотлітньою смерекою. Тільки на вільній, голій полонині нема притулку.

Але такий напад минає звичайно скоро. Хмара розплилася або зайшла за інші гори, сонце знов запанувало, повітря втихло, тверді, камінисті стежки й дороги хутко висохли; стало знов, як би нічого не було.

Буває й таке, що заслотиться на довший час. Тоді буяють повені у кожнім ярі. Потічки, що ледве слезили, котять брудні хвилі з великою силою вділ до ріки. На кожному кроці чинять вони спустошення, про які люди в долах і не снили. Коли таке довше триває, то в горах тоді дійсне горе.

Але найгірше в горах, коли мандрівця на полонині захопить туман. Хмари зачіпають часто об найвищі шпилі гір. Тоді зсуваються вони хребтом гір униз, стеляться полонинами і сунуться і крутяться несамовито клубками, як які примари. Тепер устає всяка мандрівка. Треба злізти з коня і сидіти на місці доти, доки тумани не просунуться, бо можна збитися з дороги, головно, коли увійдеться в поля жерепу. Навіть гуцул, що обзнайомлений із цими дорогами, як ніхто, навіть і він може в тумані заблукатися на полонині.

Єротей Пігуляк.

Примітки: [1]) Гринева — найбільще село над Білим Черемошем, як Жабє над Чорним Черемошем. Шикмани — присілок Гриневи; [2]) гірська стежка; [3]) вирах; [4]) джерела; [5]) все те верхи Карпат; [6]) показують у всіх зарисах різьбу гір; [7]) смерекові вітки; [8]) сітка до лежання в повітрі — двома своїми кінцями привязана до двох дерев; [9]) повісті, оповідання — у протиставленні до тяжкої наукової лєктури.

ЗМІСТ.

ВЕРЕСЕНЬ:

1. Вересень — Спиридон Черкасенко 3
2. Лакомий Рябко — Народня сміховинка 4
3. Пан та циган — Народня сміхонинка 4
4. Козак і король — Степан Руданський 5
5. Метелик і капуста — Володимир Самійленко 6
6. Заяць і їжак — Іван Франко 6
7. Вовк і кіт — Леонід Глібів 9
8. Брат та сестра — Осип Федькович 11
9. Дай, Боже, здоровля корові — Тимотей Бордуляк 12
10. Про двох братів — Народня казка 17

ЖОВТЕНЬ:

11. Минуло літо — Василь Атаманюк 23
12. Сонце та хмара — Евген Гребінка 24
13. Осел і лис — Езоп 24
14. Пес і кінь — Леонід Глібів 25
15. Старий Максимець — Народнє оповідання 25
16. Чумак з мазницею — Степан Руданський 28
17. Дідусь — Богдан Лепкий 28
18. Сільська осінь — Микола Чернявський 32
19. Вечір — Сидір Воробкевич 32
20. Вечірня пісня — Володимир Самійленко 33
21. На степу — Софія Русова 33
22. На степу — Яків Щоголів 44
23. Гордий цар — Народня леґенда 44

ЛИСТОПАД:

24. За байраком байрак — Тарас Шевченко 50
25. Запорожці — Іван Нечуй-Левицький 51
26. Гамалія — Тарас Шевченко 60
27. Старе добро забувається — Іван Франко 64
28. Смерть отамана — Борис Грінченко 68
29. Край лісового пасма — М. Івченко 70
30. Цар Лев — Народня байка 73

ГРУДЕНЬ:

31. Сипле сніг — Іван Франко 82
32. Вовки — Володимир Ґжицький 82
33. Іван Підкова — Тарас Шевченко 89
34. Козацькі морські походи — Михайло Грушевський 90
35. Олексій Попович — Козацька дума 93
36. Шахтарі — Спиридон Черкасенко 99
37. Шахта — П. Панченко 99
38. Забійщик — Микола Чернявський 105

СІЧЕНЬ:

39. Зима — Григорій Чупринка 106
40. Пташки — Володимир Самійленко 107
41. Ялинка — Михайло Коцюбинський 107
42. Як Запорожці стрічали новий рік — Д. Яворницький 115
43. Чернець — Тарас Шевченко 121
44. Притча про правдиву вартість — Іван Франко . . . 122
45. Катеринка — Болеслав Прус 124

ЛЮТИЙ:

46. На січ — Микола Гоголь 130
47. Сестра-жалібниця — Олександер Коніський 132
48. Чума — Тарас Шевченко 136
49. Регуль — Михайло Драгоманів 138
50. На текстильній фабриці — В. Реймонт 139
51. Наш завод — М. Бурдун 144
52. Швачка — Василь Бобинський 144
53. Безробітний — М. Терещенко 146
54. Пустельник з Путни — Осип Маковей 147
55. Пятизлотник — Михайло Коцюбинський 153

БЕРЕЗЕНЬ:

56. І досі сниться — Тарас Шевченко 161
57. В неволі — Тарас Шевченко 161
58. Молодечий вік Тараса Шевченка — Олександер Коніський . . 162
59. Якби ви знали, паничі! — Тарас Шевченко 165
60. На Тарасовій могилі — Олена Галичанка 166
61. Тарас Шевченко — Г. Комарівна 173
62. Степовий гість — Марко Вовчок 174

КВІТЕНЬ:

63. Весняні сонети — Борис Грінченко 188
64. Сонце — Дмитро Загул 191
65. Тямлю, як на свята Великодні — Богдан Лепкий . . 191

66. На нові гнізда — Вячеслав Потапенко 192
67. Переселенці — О. Олесь 197
68. Журавлі — Микола Чернявський 197
69. Туга за рідною землею — О. Олесь 193
70. Самотою на чужині — А. Кримський 198
71. Мої далекі рідні села... — Дмитро Фальківський . . . 198
72. Подорож Сагайдачного до Кафи — Андрій Чайковський . . . 199
73. Маруся Богуславка — Козацька дума 214

ТРАВЕНЬ:

74. Лови на медведів — Іван Франко 217
75. Притча про нерозум — Іван Франко 228
76. У полонині — Іван Франко 230
77. Не забудь юних днів — Іван Франко 233
78. Косовиця — Максим Рильський 234
79. На розкоші — С. Васильченко 235
80. І вирісяна чужині — Т. Шевченко 239
81. Балки на Україні — Степан Рудницький 241

ЧЕРВЕНЬ:

82. Тиша в морі — Леся Українка 243
83 Човен — Спиридон Черкасенко 244
84. Сад — Адам Міцкевич 244
85. Ходить вітер по житі — Іван Франко 145
86. На світанні — С. Васильченко 246
87. Степ — Микола Чернявський 249
88. Вечір у степу — Спиридон Черкасенко 249
89. Могила — Борис Грінченко 250
90 Полковник Шрам — Пантелеймон Куліш 251
91. Перший раз — Тимотей Бордуляк 255
92. Липневий день — Хведір Малицький 264
93. До верхів Карпат — Лариса Турчанська 265
94. Полонинські спогади — Єротей Пігуляк 265

Домове читання:

Антін Крушельницький: НАШ ДИТЯЧИЙ СВІТ — Друга книжечка (Українські народні казки).

НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

(5р.50к)
8р.49к
(1986)
3058
710

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ДРУГИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ДРУГОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

У ЛЬВОВІ 1929
НАКЛАДОМ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК
ПРИ КУРАТОРІЇ ШКІЛЬНОГО ЛЬВІВСЬКОГО ОКРУГА.